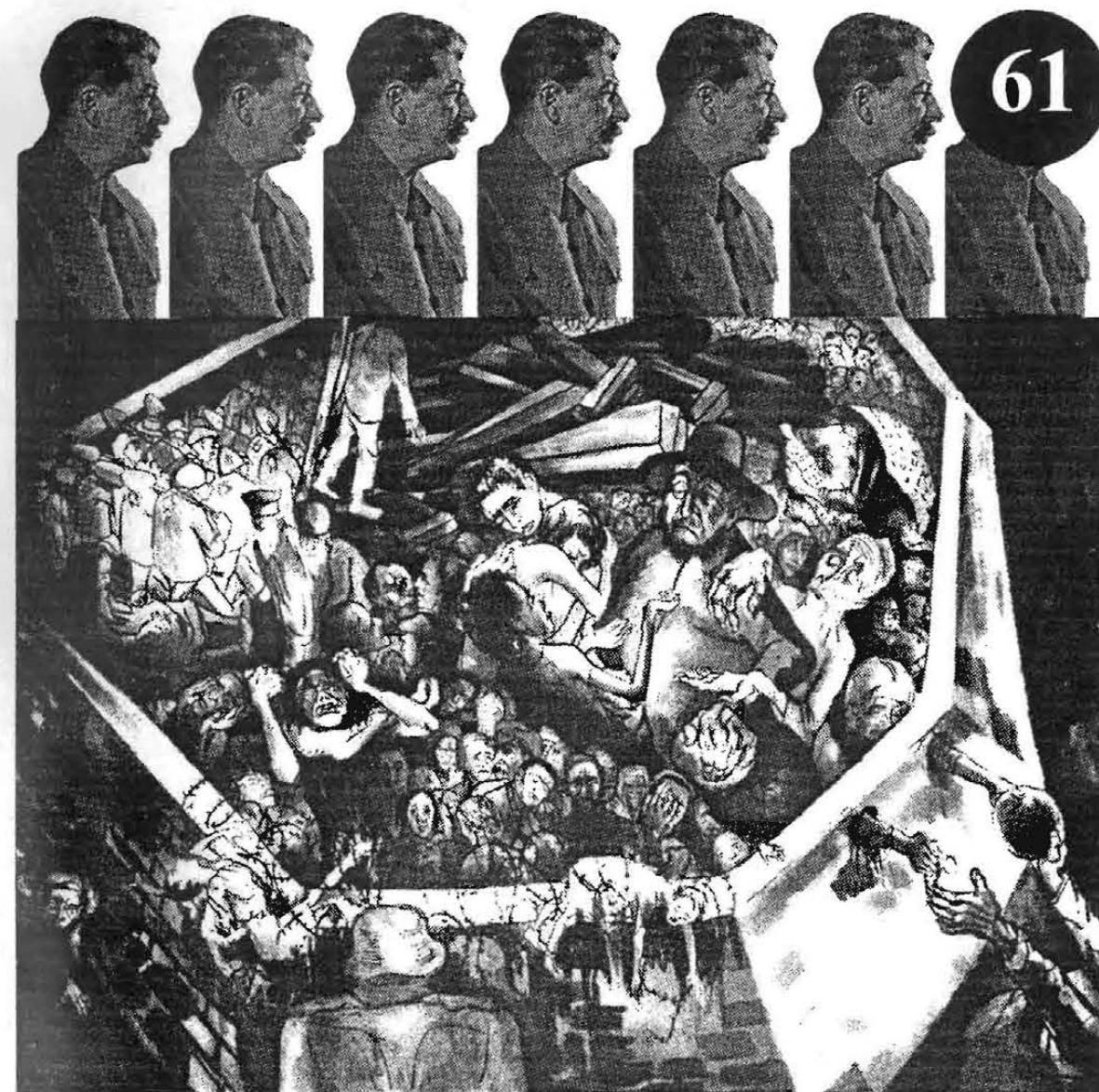

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDАTIA "SOCIETATEA CIVILĂ"

Anul VI 1998

61

H O L O C A U S T   v s .   G U L A G

Bord Editorial:

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
DENNIS DELETANT
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (Editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMAS

*fundatia
Societatea Civilă*

Președinte: DAN GRIGORE

Redacție:
Dan Pavel
(*Redactor șef adjunct*)
Valentin Stan
Adrian Cioroianu
Laurențiu Ștefan-Scalat

Grafică:
Tomnița Florescu

Acet număr apare cu sprijinul
Grupului de Presă NORD-EST,
editorul cotidianului
Monitorul

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165.
Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

Tehnoredactare:
Ω Press '93
Manuela Gheorghiu

Tiparul executat la:
S.C. Multiprint S.A. – Iași

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului, de cei mai importanți oameni de afaceri, de inteligențialii, oamenii politici și studenții. SFERA POLITICII ajunge acolo unde se iau decizii, se creează imagine, se cîștigă influență.

Sfera Politicii apare la data de 1 a fiecărei luni. Revista poate fi procurată și direct de la sediul Fundației, str. Piața Amzei nr. 13, etaj 1, sector 1. Un abonament pe șase luni costă 40.000 lei, inclusiv taxele poștale, și se poate face numai la sediul redacției.

Outside Romania: Yearly subscription in \$50 or its equivalent in your country's currency (12 issues). Please send checks only to: PO Box 22/212, Bucharest, Romania.

Include the following information: name, address, institution, phone number.

Cont FUNDATIA "SOCIETATEA CIVILĂ"
Lei: 25110246602642003
USD: 25110246602840000
BANCKOOP ROSETTI

În atenția cititorilor:

Adresa Fundației "Societatea Civilă" este:
Str. Piața Amzei nr. 13, Etaj 1
oficiul postal 22/212, București
Fundăție tel.: 659 57 90; tel./fax.: 312 84 96
Tehnoredactare: tel.: 610.16.03
EMAIL sfera@dnt.ro
Adresa noastră Internet: <http://www.sfos.ro/sfera>

Găsiți Sfera Politicii la:

Librăriile Humanitas: din București și provincie
Librăria '95 (Academiei): București, Calea Victoriei 12
Librăria 155 (Drept): București, Bd. Kogălniceanu 24
Librăria Luceafărul: Bulevardul Unirii
Librăria M. Sadoveanu: București, Bd. Magheru 35
Euromedia: București, str. General Berthelot 41
Fundăția Cărții: București, Bd. Ana Ipătescu 3
Librăria Bihar Naplo: Oradea
Librăria Omniscope: Craiova
Nord-Est (*Monitorul*): Iași, str. Smîrdan 5
Librăriile VED: Cluj, str. Helta 59

Cuprins

2. Editorial	Victor Neumann	Despre Holocaust și Gulag
5. Dezbateri	Michael Shafir	O tragicomedie în desfășurare?
17. 150 de ani de la Revoluția din 1848	Adrian Marino	Actualitatea ideologiei culturale pașoptiste
24. Excepționalismul românesc	Vladimir Tismăneanu	"Excepționalism românesc? Democrație, etnocratie și pluralism incert în România post-Ceaușescu" (II)
30. Capitalismul românesc de azi	Ilie Șerbănescu	Proprietatea - o problemă neclară în România
36. John Earle Almos Telegdy		Rezultatele programului de privatizare în masă (II)
39. Interviu	Constantin Brâncoveanu Stelian Tănase	"Dacă reformele continuă, România nu va avea probleme de integrare"
43. Arhiva Sfera Politicii	Document	Stenograma discuției tov. Vințe cu Ana Pauker (III)
46. Politică internațională	Corneliu Bjola	Ungaria după alegeri
53.	Laurențiu Ș. Scalat	Marea Britanie - un suflu nou la sfîrșit de secol
61. Cărți și autori	Sebastian Huluban	Dan Pavel, <i>Etica lui Adam. Sau de ce rescriem istoria și Cine, ce și de ce?</i>
	Laurențiu Constantiniu	Hans-Christian Maner, <i>Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940). Demokratie in autoritären umfeld</i>
64. Semnale		

Despre Holocaust și Gulag

VICTOR NEUMANN

"Lăudăm și blamăm, venerăm și condamnăm un lucru în măsura în care el se acordă sau nu cu interesele, nevoile și idealurile pe care încercăm să le satisfacem (finalități pe care, prin însăși natura noastră, nu ne putem împiedica să le urmărim) ajutați de propriile noastre lumini, adică de modul în care ne percepem condiția și locul în Natură. Asemenea atitudini pot fi considerate raționale și obiective în măsura în care avem o perceptie exactă a acestei condiții, adică dacă înțele-gem bine care ne este locul în marele plan al lumii, în acest proces ale căruia reguli și pot fi discernute doar atât cît simțul și cunoșterea noastră istorică ne-o permit."

ISAIAH BERLIN

După ce interdicțiile tacite au făcut aproape imposibile dezbatările, intelighenția începe să-și spună punctul de vedere din ce în ce mai răspicat în legătură cu tragediile provocate de ambele regiuni totalitare. Ea se apropie astăzi de înțelegerea fenomenelor politice în cauză pornind de la biografiile unor persoane și personalități care au traversat ambele forme de opresiune totalitară. Există mai multe motive pentru care examinarea celor două forme de extremism intră abia astăzi în centrul atenției. Pe de o parte, ies în evidență fapte oribile ce suportă compararea regimurilor de detenție, respectiv a lagărelor de exterminare. Apoi, sistemul comunist continuă să fie activ în cîteva dintre statele lumii, privind persoane și comunități lingvisticо-religioase de libertatea de conștiință. Pe măsură ce informațiile sînt culese, iar analizele devin posibile, aflăm că mi-

Care este motivul pentru care am acordat atenție modului de evaluare a amintitelor regimuri? În fostele state comuniste, aplecarea asupra fenomenelor în discuție are explicații multiple, uneori depășind cadrele presupuse de dezbaterea de idei în jurul totalitarismelor. Apoi, unele afirmații se îndepărtează de concrețețea faptelor, întrînd într-o

lioane de fapte umane au trăit sau mai trăiesc în forme colectiviste (a se citi primitive) de viață. În ceea ce privește Europa Centrală și de Est, astăzi suntem în măsură să înțelegem mai exact cum anume această zonă a fost mutilată sub aspect social și cultural.

Crimele împotriva umanității săvîrșite în numeroase uneia sau alteia dintre ideologii necesită o analiză lucidă, în care este de dorit ca emotivitatea să fie ținută sub control. Tendința de a privi fascismul roșu ca fiind altceva decît fascismul negru are încă adepti numeroși nu doar în fostele state comuniste, dar și în unele țări capitaliste avansate. Este de la sine înțeles că de o cunoaștere temeinică a faptelor și a datelor celor două sisteme avem nevoie și că răspunsurile comode ori bazate pe pre-judecăți nu ne vor facilita cunoașterea rațională a lucrurilor. Pe de o parte, cercetarea documentară propriu-zisă, iar pe de altă parte, experiențele personale cunoscute prin intermediul mărturii orale și scrise vor face posibilă interpretarea fenomenelor ce se înscriu în ceea ce numim crîmă împotriva umanității. Dezvăluirile privind lagările de exterminare fasciste și comuniste contribuie la cunoașterea ambelor sisteme (vezi "Communisme, fascism et histoire du XX-ème siècle. Mémoire et oubli du communisme", în *Commentaire*, Volume 21, Numéro 81, Printemps 1998, pp. 215-251). Folosite în același scop de Hitler și de Stalin, lagările de Sachsenhausen, Buchenwald și Bautzen arată fără putință de îndoială cum anume s-au identificat procedeele criminale ale lui Hitler și ale lui Stalin.

Care este motivul pentru care am acordat atenție modului de evaluare a amintitelor regimuri? În fostele state comuniste, aplecarea asupra fenomenelor în discuție are explicații multiple, uneori depășind cadrele presupuse de dezbaterea de idei în jurul totalitarismelor. Apoi, unele afirmații se îndepărtează de concrețețea faptelor, întrînd într-o

zonă a contradicțiilor ce sfîrșesc adesea în interpretări emoționale. Argumentele teoretice nu sunt întotdeauna convingătoare. Folosindu-se de exemplul propriilor suferințe din perioada comunistă spre a căuta înțelegerea acelora ale unui semen pe parcursul regimului fascist, un intelectual încercă să decodeze mecanismul de funcționare al ambelor sisteme. Invocă ideea colectivistă care făcuse ravagii în România ambelor sisteme politice, ceea ce mi se pare că ar permite înțelegerea unui fragment al realității; scosese în evidență modul propriu de a rezista în fața imixtiunii regimului totalitar, ceea ce ar putea constitui o experiență demnă de atenția culegătorului de mărturii; așezase în prim plan condiția intelectualului ca fiind referențială în decorarea modului pervers practicat de comuniști în conducerea treburilor publice.

Nu este supărătoare dezvăluirea propriilor suferințe pricinuite de comunism, nici măcar fizionoarea care le însoțește (vezi Gabriel Liiceanu, "Sebastien, mon frère", în revista 22, nr. 17/1997). Ceea ce pare lipsit de temei este așezarea unui număr de experiențe personale (chiar dacă unele au fost foarte neplăcute) față în față cu cele ale unui om și ale unei comunități (este vorba de comunitatea evreiască), de parcă situațiile ar fi fost cîndva comparabile în istoria României. Ca o paranteză, aş dori să invoc aici o optică existentă la nivelul politiciei statale, optică ce nu derivă sau nu este specifică doar comunismului ori fascismului. În România secolelor al XIX-lea și al XX-lea au trăit două sau trei categorii de cetăteni, unii de gradul I și alții de gradul II sau III. Necunoașterea sau nerecunoașterea condiției de minoritar ca fiind una specială face cu puțină confuzia. Situația evreului, ca și a comunității din care face parte nu îndreptățește comparații în genul celei mai sus citate. Exemplele oferite de istoria modernă (vezi Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996) pot fi însoțite de acelea ce astăzi sunt puse în discuție de toate tipurile de minorități ale țării noastre. Aș menționa că efortul depus pentru acceptarea ideii de protecție a minorităților este încă departe de a fi înțeles ca gest de moralitate. A nu se confunda cu naționalitatea, sens asupra căruia filosoful Isaiah Berlin atrăsese atenția cu argumente credibile. Faptul că asistăm în politica românească la o fază de

debut în ceea ce privește schimbarea orientării politice este lăudabil, dar se vede foarte bine că de dificile sunt aceste teme pentru mentalitatea colectivă creionată după ideea de stat monocultural și etno-național. Nu este lipsit de interes să precizez că pornesc de la experiența prezentului și nu cred în acel tip de evaluare ce caută să facă abstracție de ceea ce a înmagazinat umanitatea în bine și în rău de-a lungul vremii.

În altă ordine de idei, am să precizez că absența replicii în fața agresiunii ideologice și instituționale comuniste mă face să cred că la momentul respectiv ori populația nu a conștientizat gravitatea fenomenului ori a funcționat compromisul cu reprezentanții sistemului. De aici și îndoiala mea cu privire la credibilitatea comparațiilor între suferințele intelectualului sub regimul comunist și suferințele evreilor în anii fascismului legionar și antonescian. Abilitatea comunismului din România în a propaga minciuna, dar și în a da senzația inteligenției (oferingu-i locuințe bune sau chiar de lux, funcții, călătorii în străinătate, burse academice) că poate supraviețui acceptabil a înfrînat mult organizarea societății civile și mișcarea politică de disidență. Apoi, de aici și imposibilitatea organizării mișcărilor anticomuniste, precum și distanța ce separă astăzi România de țările în cadrul căror populații s-au revoltat contra totalitarismului de stînga.

Ca și în multe alte ocazii, și în cazul la care am făcut trimitere sănsem confruntați cu imaginea intelectualului romantic (neoromantic) deprins cu ideea defunctă că el este un factotum și că raportarea exclusivă la ceea ce el a trăit și a simțit poate deveni un reper sigur în evaluarea trecutului. Inteligenția română are prea puține merite în critica totalitarismului comunist, absența replicilor ei neîngăduind astăzi comparațiile forțate. Apoi, onestitatea unui asemenea demers este cu atât mai discutabilă cu cît scriitorul din interbelic este de mult dispărut, iar autorul comparației amintite este în plină activitate. Cum să poată fi luată în serios o asemenea paralelă în absența controlului riguros al faptelor? Observațiile nu mă împiedică să cred că principiile celor două sisteme sunt comparabile. Am vrut doar să sugerez că formele de comparație aduse în discuție nu au o acoperire din perspectiva științelor sociale.

Se poate spune că termenii de Holocaust și Gulag nu au aceeași semnificație? Ceea ce începem să înțelegem astăzi este că între bolșevism și național-socialism asemănările sunt izbitoare: de la gândirea unică (monoculturalitatea etnicistă și monologul promovat în numele superiorității unei singure clase) la dominația gloatei, de la religia puterii la falsificarea valorilor, de la variantele formelor de discriminare la suprimarea libertății de expresie, la deportare și omucidere găsim o gamă de orori ce fac posibilă continuitatea între fascism și comunism. După o analiză comparativă excelentă, François Furet admitea existența unor distincții în plan filosofic (vezi *Trecutul unei iluzii*, p. 207). Se prea poate ca istoricul și politologul să fi acceptat diferențele pornind de la conținutul discursului comunist. În tot cazul, el este de părere că abstracțiile care constituie sensul istoriei în marxism-leninism au numai aparență adevarului. Războiul a favorizat transferul religiei politice în talerul unui singur partid, acela comunist. Antifascismul bolșevicilor nu a făcut altceva decât să contribuie la adâncirea crizei democrației contemporane. Teologia sa a fost îmbrățișată de mulți intelectuali, ea fiind atractivă pentru toți cei care văzuseră în capitalism o formă de existență degradantă, ale cărei cruzimi trebuie suprimate.

Cît privește problema evreiască și conexiunile ei cu totalitarismele fascist și comunist, ea va fi de dorit să ocupe un capitol distinct. Aceasta cu atît mai mult cu cît națiunile Europei moderne au practicat antisemitismul ca politică de stat cu mult înainte de instaurarea regimurilor dictatoriale amintite. Aș face o observație care poate pune în încurcătură doar pe acela dintre noi care continuă să vadă liniar lucrurile, pentru acela căruia identitățile fixe și "noul tribalism hegelian" îi sunt încă reper în evaluarea individului. Problema evreului epocii moderne și contemporane, cetățean al statului și aparținând națiunii în interiorul căreia trăiește nu poate fi confundată cu aceea a unei minorități etnice. Personal, cred că a gîndi în consens cu europenitatea pe care o revendicăm presupune a accepta ideea de națiune în sensul englez, olandez sau chiar francez al termenului. Adică, nu pe criterii etnice, ci pe structuri sociale și comunitare existente. E aceasta o temă fundamentală pentru inteligențile statelor recent eliberate de sub comunism (vezi, în cazul românesc, modul defectuos de a pune problema lui

Nicolae Manolescu, "Holocaust și Gulag", în *Romania literară*, nr. 9/1998, și "Ce înseamnă să fi rasist", *Romania literară*, nr. 19/1998).

Cred că va fi de dorit ca problema evreiască să fie înțeleasă nu doar prin prisma ideologilor, dar și prin aceea a condiției speciale rezervată evreului în statele ce au avut parte de comunism și fascism. De aici și imposibilitatea de a răstălmăci lucrurile. În acest caz, apelul la concepte și la cunoașterea istoriei în sensul desfășurării concrete a faptelor poate fi de folos. Nu mă îndoiesc de necesitatea promovării punctelor de vedere deschise și respingerea acelora tranșante. Cred că doar astfel ar fi util dialogul despre o temă ce nu a fost aprofundată în spațiul culturii române, după cum tot astfel ar putea fi evitate confuziile și apropiate mai lesne ideile și tendințele utile dezrobirii gîndirii politice curente.

VICTOR NEUMANN – Doctor în Istorie. Cercetător principal la Institutul de Teorie Socială și profesor asociat la Facultatea de Filologie din cadrul Universității București. Director al Institutului Internațional de Studii Interculturale și Educație, Timișoara.

O tragicomedie în desfășurare?

MICHAEL SHAFIR

În toamna acestui an, la o editură londoneză, va vedea lumina tiparului volumul *Politica extreamei drepte*, al cărui subtitlu ridică întrebarea dacă avem sau nu de-a face cu un fenomen marginal sau cu unul care începe să ocupe un spațiu central în viața politică contemporană. Redactorul volumului, Paul Hainsworth, mi-a făcut onoarea să mă roage să contribu la acest volum cu un capitol despre România postcomunistă. Cei familiarizați cu anevoiosul proces al aparițiilor volumelor collective știu bine că, pe lîngă alte "surprize" care fac ca mai niciodată o carte să nu poată fi tipărită la data preconizată, asemenea volume au impedimentul de a depinde de disponibilitatea sau indisponibilitatea fiecărui dintre autori de a produce la timpul convenit atunci cînd tomul a fost conceput. Așa se face că și contribuția subsemnatului la acest volum, care trebuia să vadă lumina tiparului în 1997, se extinde numai asupra perioadei "iliesciane" a României postcomuniste.

Nu aș fi menționat aici apariția volumului (prietenii îmi reproșează de ani de zile un antitalent la ceea ce se numește *Public Relations*) dacă unele apariții, din ce în ce mai frecvente, din ce în ce mai striidente, din presa română în ultimele luni nu m-ar fi forțat să îmi pun întrebarea cum aș fi încadrat aceste apariții în articolul din tomul îngrijit de Hainsworth. Nu aș fi avut nici o dificultate teoretică, ba dimpotrivă, una dintre tezele principale ale articolului în cauză fiind aceea că un fenomen ce părea marginal și produs de marginalizații acaparează din ce în ce mai multe segmente ale spectrului politic aşa-zis democrat. Numai că, fără a ignora anumite semne îngrijorătoare venite pînă în 1996 și din partea opozitiei, analiza acestora din urmă se concentra asupra politicii vizibile și mai puțin vizibile promovată de principalul partid aflat la putere în acea perioadă. Dar, mărturisesc, aș fi avut serioase dificultăți de natură personală.

Dificultățile de această natură au contribuit și la amînarea publicării acestor rînduri. Prefer să las altora banalitățile de genul "prieten mi-e Platon, dar

mai prieten îmi este adevărul", mai ales că Platon nu îmi este cîtuși de puțin prieten. Nu aș dori să trăiesc, nici ca "filosof" și cu atît mai puțin ca "simplu cetățean", în "Repubica" platoniană. Iar celor care se întrebă de ce, le recomand (re)citirea lui Karl Popper. Dar de Dorin Tudoran am considerat anii de zile că mă leagă o prietenie, pe alocuri contorsionată de distanță și poate de "binevoitor". Și chiar dacă nu pot spune același lucru despre legătura pe care am avut-o cu Nicolae Manolescu, ea a fost destul de puternică pentru a mă determina să-i susțin public candidatura la alegerile prezidențiale din 1996. Iată-mă însă deja în curs de a mă angaja într-un detestabil (din punctul meu de vedere) spectacol de "streap-tease intelectual". Or, tocmai concluzia (după cîteva nopți nedormite) că un asemenea spectacol nu poate fi evitat, m-a determinat să tergiversez scrierea acestor rînduri. La toate acestea se adaugă și faptul că numai rareori, și după multe reticențe, am intervenit în polemici în România. Este vorba, pentru a împrumuta fericita sintagmă a Monicăi Lovinescu, de o "minimă decentă". Una este să analizezi lucrurile de la distanță cu instrumentele politologului cunosător (iertoată fie-mi lipsă de modestie) al evoluțiilor politice și al unei culturi politice, și alta este *participarea* la aceste evoluții. După decembrie 1989, și de la distanță, alternativa decentă la această participare este tăcerea. Exilul (dacă această noțiune mai are azi vreun sens, și nu cred că are), avînd însă și o latură subiectivă, rămîne un punct de reper care aparent oferă scuza "participării de la distanță". Continuînd însă detestabilul spectacol al despărțirii intelectuale publice, mărturisesc că nu mă consider "un exilat". Cu atît mai mare deci reticența de a interveni în polemicile zilei. Există însă și cazuri de forță majoră. Vreme de cîteva luni mi-am impus tăcerea, în aşteptarea unor replici din partea elitei intelectuale etnic majoritară la articolele din *Romania literară*, începînd cu numărul 9 din acest an, precum și la cîteva articole apărute în revista 22. Replicile, timorate sau foarte-foarte reținute, au venit numai din partea unui Zigu Ornea și a lui Andrei Cornea. Păcat.

Dar, în aceste condiții, multe din considerentele pe care le menționam mai sus își pierd valabilitatea.

Aceleași condiții ieșite din comun îmi impun abandonarea "distanței cercetătorului" față de obiectul cercetării sale. Este, vreau să sper, o excepție. Este, în același timp, și un abuz de ospitalitate pe care *Sfera Politicii* și directorul ei au oferit-o în trecut cu generozitate contribuitorilor mele la înțelegerea fenomenului politic românesc, și nu numai. Și totuși, atât cît îmi rămîne din rigurozitatea cu care am fost învățat, că orice articol "științific" are datoria să înceapă cu o introducere înainte de a intra în miezul argumentului, mă obligă să definesc subiectul acestor rînduri. Este vorba de metamorfozarea unor intelectuali considerați, pe bună dreptate pînă nu demult, drept personalități simbolice ale gîndirii "liberale", "pro-occidentale" și "antiautohtoniste". "Studiul de caz" se referă în special la Nicolae Manolescu și Dorin Tudoran, dar ar putea fi cu ușurință extins. Mai mult, este vorba de îngrijorătoarea alunecare a acestor intelectuali în capcanele "teoriilor conspirative", teorii care, cum arătam în alt context în paginile acestei reviste în urmă cu cîteva luni (*Sfera Politicii* nr. 55/1997), sunt "ideologice" (în sensul folosit de Hannah Arendt) și în același timp tautologice, oferind "explicații" axiomatice. Că aceste explicații, care nu sunt nimic altceva decît "căutarea inamicului" acolo unde iureșul evoluțiilor sociale produce o dezorientare mai mult sau mai puțin generală, devin singura explicație aparent rațională, nu este nimic surprinzător. Nicolae Manolescu ajunge să își asume poziții similare cu cele ale unui Dan Zamfirescu, autorul *Războului împotriva poporului român* (Roza Vînturilor, 1993), cu a cărui ridiculizare începea *Dreptul la normalitate* (Litera, 1991). Cel puțin tot atât de surprizătoare sunt personificările acestor apostaze venite din pana unui Nicolae Manolescu sau a curajosului disident anticeaușist Dorin Tudoran, ale cărui luări de poziție împotriva național-comunismului au fost aproape fără de pereche. În ciuda aparențelor, acest articol (mai bine zis, reacție) nu vine să apere "cauza evreilor" din România, cu atât mai puțin să contribuie la scolastică holocaustului. Problema ridicată aparține unui spectru mai larg, afectând mai degrabă prezentul și viitorul României, decât prezentul și viitorul evreilor în această țară, ale căror soluții vor fi, oricum, biologice. Dar nu mai puțin surprizătoare este lipsa de cunoștințe a acestor intelectuali presupusi occidentalizați în ceea ce privește dezbaterea ce are loc în rîndul cercetătorilor evrei (dar nu nu-

mai) ai holocaustului. Pentru a fi în măsură să aprobi sau să dezaprobi pretinsa "monopolizare a suferinței", mi se pare necesar, ca prim pas, să renunță la cunoștințe acumulate, vai, din surse secundare sau terciare, în cazul cel mai fericit.

Dreptul la normalitate - trecut și prezent -

"Eroarea mea și a altora după Revoluție", scria domnul Manolescu în 1991, "a fost de a crede că dimensiunea naționalistă își va pierde automat din putere, că lumea va înțelege că ea nu a fost decît o armă printre altele folosită de Ceaușescu împotriva noastră, a tuturor, români, evrei, germani sau unguri. În realitate, diversiunea prinse se rădăcini adînc și nu putea pieri peste noapte." Tot cam pe atunci, criticul literar a cărui atenție se îndrepta din ce în ce mai mult către "politic" observa că, în ciuda dorinței unanim împărtășite de "a intra în Europa", era "destul ca occidentalii să exprime cele mai mici rezerve cu privire la politica actualei conduceri pentru ca ea să se zbîrlească". Realitatea, scria Manolescu, era că "guvernările noștri doresc să fie acceptați în Europa din rațiuni materiale și de prestigiu, dar nu își dau aproape deloc silință să se compore ca niște europeni. În loc ca alăturarea noastră de țările lumii civilizate să fie spontană și naturală, ea a devenit 'o problemă'" (*Dreptul la normalitate*, pp. 172-173, 176-177). Tot "o problemă" pare să fie și astăzi. Dar cauzele acestaia s-au schimbat. S-ar părea că în opinia domnului Manolescu ele nu mai sunt endogene, ci exogene. Cum s-a produs această radicală schimbare de optică?

Adevărul este că, în căutarea răspunsului, nu știu de unde să încep. Să încep cu publicarea, la sfîrșitul anului 1996, a *Jurnalului* lui Sebastian, și reacțiile, de multe ori abia-mascat agasate, la ecoul pe care l-a trezit acest document? Să încep cu reacțiile, mai puțin măscate, la protestul cu care a fost întîmpinat demersul procurorului general al României de a declanșa recursul pentru reabilitarea post-mortem a celor opt membri ai guvernului Antonescu? Sau să încep cu acuzele aduse lui Radu Ioanid și Andrei Laignel-Lavastine pentru articolul publicat în *Le Monde* în urmă cu cîteva luni?

Cum memoria colectivă e scurtă, cred că ultima cale este cea mai nimerită. Deci, "la început a fost sfîrșitul". Și, din punct de vedere al datei la care aștern aceste rînduri, "sfîrșitul" se numește "Ce înseamnă să fii rasist", titlul articolului de fond din *Romania literară*, din 20 mai 1998. Ioanid și Laignel-

Lavastine sunt acuzați că ar lăsa impresia cititorului francez că ideea reabilitării mareșalului Antonescu "ar fi împărtășită de toți români, bine cunoscuți pentru antisemitismul lor latent". Citesc și recitesc articolul și nu găsesc nici în ruptul capului nici una, nici alta. Unde, în ce parte a articolului, este vorba de toți români? A opera cu asemenea generalizări ar fi, într-adevăr, stupefiant din partea unor cercetători nu chiar vestiți pentru incapacitatea cu care ar face uz de materialul brut al investigațiilor lor. Pot însă să ofer domnului Manolescu rezultatele unei investigații IRSOP din prima jumătate a anului 1995. La acea dată, potrivit celor publicate la 9 mai 1995 în *Adevărul*, 62% dintre cei chestionați aveau o "opinie bună" despre fostul conducător al statului.

E mult? E puțin? Ar fi domnul Manolescu de acord că este cel puțin îngrijorător? Și cum, de atunci, s-au înmulțit destul de mult volumele și articolele disclpante și elogioase, crede domnul Manolescu că ar fi exagerat să presupunem că în anul de grătie 1998 ponderea celor care au această opinie a rămas cel puțin aceeași ca în urmă cu trei ani? Cum nu cunosc nici o altă anchetă similară publicată de la acea dată, orice supoziție este, desigur, legitimă. Așa cum legitim este, fără îndoială, să afirmi, așa cum o fac cei doi autori în articolul publicat la 28 ianuarie (și nu "în această primăvară", cum scrie domnul Manolescu, pentru că tot veni vorba de exgeza exactității), că avem de-a face cu un "cult foarte consensual". "Consensual", desigur, nu înseamnă "general" și nici "toți", iar 62% (de n-or fi între timp mai mulți) este o cifră care se înscrise, desigur, în rigurozitatele necesare aplicării acestui termen. Cei doi mai afirmă că "mitul Antonescu" este departe de a fi "doar apanajul formățiunilor ultranaționaliste" (am citat din traducerea publicată în revista 22, nr. 7, 17-23 februarie 1998, acompaniată de o introducere la care voi reveni). Este aceasta o afirmație inexactă?

Răspunsul poate fi găsit chiar în colecția *Romaniei literare*. La sfîrșitul anului 1995, în numărul 51-52 al revistei, domnul Manolescu explică cititorilor de ce refuză să publice replicile Lyei Benjamin și ale lui Radu Ioanid la recenzia făcută de Mihai Stoian (în nr. 46 al revistei) cărții lui Florin Constantiniu și Ilie Schiper, *Trecerea Nistrului – 1941: O decizie controversată*. Motivul? Cele două replici erau "tendențioase". În cazul lui Radu Ioanid, din a cărui carte Stoian cita făcînd un inadmisibil colaj de "citate în citate", recenzia mai adăuga și acuza că Ioanid ar fi fost – "el sau părintele lui" – activist CC

al UTM. Las la o parte, deocamdată, problema "păcatelor părinților", la care, totuși, voi reveni. Dar unui atac la persoană nu i se poate răspunde decît oferind celui atacat un spațiu editorial de aceeași anvergură. Se explică însă cititorului că, pe de o parte, Stoian recunoaște că nu-și amintește exact, iar, pe de altă parte, că Antonescu nu poate fi judecat numai din perspectiva crimelor împotriva evreilor. Faptul că aceste crime erau minimalizate în recenzie părea să nu fi jucat vreun rol în decizia editorială care, în fapt, îi admonesta pe cei doi arătîndu-le că cititorii s-au cam saturat de această viziune unilaterală și subiectivă a mareșalului. Nu pot să spun că argumentul era total neconvincător, mai ales că dl. Manolescu se declară a nu fi cîtuși de puțin un admirator al mareșalului. În orice caz, a fost destul de convincător pentru mine spre a-l considera un "accident" și a-mi alătura semnătura la susținerea candidaturii domniei sale în cadrul campaniei pentru președinție, inițiată de Mihnea Berindei, cu mai puțin de un an mai tîrziu.

Revin însă la "Ce înseamnă să fii rasist". Laignel-Lavastine și Ioanid mai sunt acuzați de faptul că "o parte din informațiile furnizate în articol erau necontrolate". Las la o parte nefericita alegere, dl. Manolescu dorind, desigur, să scrie "neverificate". Aceeași acuză le este adusă celor doi autori de către Gabriela Adameșteanu și Rodica Palade în introducerea la articolul lor publicat în revista 22, introducere ce poartă emblematic titlul de "Fascism și Comunism". Emblematic – pentru că titlul trebuie citit pe fundalul unor articole apărute, spre marea mea mirare, anterior în revistă, precum și pe cel al unor articole ce urmau să apară, și nu numai în revista condusă de cele două doamne.¹ Se afirmă, în această introducere, că "întîlnirea de la Muzeul Țăranului Român nu a fost consacrată lui Corneliu Zelea Codreanu, ci partizanilor care au luptat în munți împotriva comunismului. Faptul că printre cei care au luat cuvîntul la această întîlnire au fost și legionari nu înseamnă că manifestarea a fost confiscată în folosul omagierii Gărzii de Fier". Cele două autoare par a nu fi citit relatarea publicată despre întîlnirea de la 6 decembrie 1997 în *Romania liberă* din 8 decembrie. Faptul că portretele Căpitänului au apărut în momentul în care președintele Constantinescu a părăsit sala arată că susținătorii legioniștilor sunt mai conștienți de imaginea negativă ce se poate reflecta asupra președintelui decît este SRI-ul, care ar fi avut, totuși, datoria să-l avertizeze ce se ascunde în spatele comemorării luptătorilor din munți. Faptul că ministrul de In-

terne, Gavril Dejeu, a acceptat să facă parte dintr-un comitet a cărui componentă era majoritar legionară rămîne, pentru mine, inexplicabil.

Desigur, domnia sa a avut un frate luptător în rezistență, lichidat de comuniști, ceea ce nu înseamnă că acesta ar fi fost legionar. Este însă cel puțin o naivitate să crezi că legionarii, care au format totuși o bună parte a rezistenților, vor renunța la încercarea de a se impune în fruntea unui comitet format pentru cinstirea memoriei acestora. Nici eu, dacă aş fi în locul lor, nu aş face altfel. Indiferent de ceea ce ne desparte (cam totul!), au această datorie față de camarazi lor. Chiar dacă, aşa cum arată Dennis Deletant în "Addenda" versiunii românești a recent-publicatei *Cărți negre a comunismului* (p. 745), ei nu erau chiar majoritari printre rezistenți.

Mă văd, din păcate, nevoit din nou să fac o digresiune. Legionarii au avut în închisori un comportament exemplar, în covîrșitoarea lor majoritate. O atestă nu numai memoriile unui Ion Ioanid în capodopera sa literară, dar și cîteva memoriile ale sioniștilor, ca de exemplu Theodor Lowenstein-Lavi. Acest comportament i-a determinat pe mulți dintre cei intrați în pușcării fără să fi fost legionari să se convertească la acest crez acolo, sau cel puțin la antisemitism. Salut sinceritatea unui Ion Ioanid, chiar dacă ea nu-mi face plăcere. și o prefer fariseismului multor altora. Dar problema care se pune este dacă suferința comună în gulagul communist este suficientă pentru a șterge distincția dintre cei avizirăți în aceste temnițe deoarece erau democrați și cei care (de multe ori în prelungirea întemnițării lor de către Antonescu) au opus un totalitarism celuilalt. În ochii mei, cel puțin, o asemenea identificare este o impietate la adresa unui Iuliu Maniu, pentru a menționa doar unul din cîteva zeci de mii de nume de democrați funciari exterminati de comuniști.

Și, astfel, ajungem la "problema" Memorialului de la Sighet, imputată de autoarele din revista 22 și, probabil, aparținând categoriei informațiilor "necontrolate" la care se referă domnul Manolescu. Numai că aceste informații au fost "controlate". Un jurnalist american rezident în Germania, care a participat la ultima întrunire de la Sighet, s-a adresat autorităților de la Bonn, cerînd explicații pentru faptul că el, prin impozitele sale, finanțează o fundație care pune în aceeași categorie foști fasciști și luptători democratici, aşa cum se întimplă, potrivit acestui jurnalist, cu inscripțiile memoriale de la Sighet. Mă aflu în posesia acestui "memoriu despre memorial". Mai

mult, într-un exceptional articol publicat de William Totok în primul număr din acest an al publicației *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, Memorialul de la Sighet este analizat dintr-o perspectivă asemănătoare, analiza lui fiind acompaniată de o ilustrație a uneia din inscripțiile memoriale unde, alături de Gheorghe Tătărăscu și arhiepiscopul Alexandru Todea, apare și numele generalului Eugen Zvidanek, subsecretar de stat pentru problemele "românizării" în guvernul antonescian. De altfel, îmi amintesc că și Doina Cornea, la timpul său, a protestat împotriva încercărilor legioniare de a domina manifestările de la Sighet. I-am reproșat însă lui Radu Ioanid faptul că în pasajul despre memorial nu a dat mai multă dovadă de discernămînt. Inițiatorilor Memorialului li se poate aduce același reproș. Cum vom vedea însă, greșeala lui Ioanid și a Andrei Laignel-Lavastine în lipsa lor de discernămînt nu a făcut decît să alimenteze aberația "monopolului evreiesc" asupra suferinței, monopol care, pasă-mi-te, ar sta îndărâtul împiedicării atât a unui "proces al comunismului", cît și al unui memorial dedicat victimelor Gulagului.

În același articol, domnul Manolescu aduce scriitorului Norman Manea acuza de a-l fi învinovățit de extremism într-un articol recent apărut (20 aprilie) în *The New Republic*. Acuză nefondată, provenind numai din faptul că "într-un editorial apărut în iunie anul trecut aș fi deplins îndelungata marginalizare a unor scriitori ca Hamsun și Celine, faimoși pentru opinile lor antisemite și filonaziste". Drept pentru care directorul *României literare* exclamă: "Iată-mă bănuit de simpatii extremiste!" și adaugă "Cum nu e vorba doar de mine, dar și de cîțiva colaboratori ai re-vistei, mă văd obligat să răspund".

Aș fi primul care să adere la necesitatea diferențierii între etnic, etnic și estetic, și nu m-aș aștepta ca lovinescianul care este Nicolae Manolescu să facă altfel. Celine și Hamsun, doar două dintre mai multe nume care nu pot fi excluse din literatură fără a o păgubi de adevărate comori, nu trebuie și *nu pot* fi excluși, aşa cum, de acord cu dl. Manolescu, nu văd cum Mircea Eliade ar putea fi exclus dintr-o istorie a literaturii române. Numai că s-ar impune cîteva condiții în acest demers. Prima ar fi să nu operăm, pe de o parte, cu categorii politice asupra *unora* și, pe de altă parte, cu categorii estetice asupra *alora*. Dacă ne asumăm distincția Monicăi Lovinescu între estetică și "est-etică", ignorarea contribuției lui Eugen Barbu la literatura română postbelică este numai legitimă,

dar și necesară. și este inutil să menționez că, pe plan estetic, scriitorul (pentru care, după cum se poate ghici, nu am nici o simpatie ideologică) este ignorat, și nu numai la *România literară*. A doua condiție ar fi aceea de a rezuma, totuși, necesitatea distincției dintre estetic și "est-etic" la cei care au avut de-a face cu estetica. Îmi este greu – ba nu, imposibil – să văd cum intră în această categorie un Roger Garaudy, în apărarea publicării căruia dl. Manolescu vine în numărul 9 al editorialului publicat anul acesta sub titlul, din nou emblematic, "Holocaust și Gulagul". Presupunând că aș fi fost capabil, aș fi scris și eu o asemenea pledoarie pentru o tratare echivalentă (ceea ce nu înseamnă neapărat identică) a celor două atrocități ale secolului. Sau, cel puțin, aș fi fost dispus să-mi alătur semnătura la ea. Iată însă întrebarea pe care și-o pune domnul Manolescu în cadrul același editorial: "Cineva se teme că pierde monopolul dezvăluirii crimerilor contra umanității? O probă indirectă în sprijinul bănuielii mele este procesul intentat lui Garaudy în Franța, care nu spuse că nu a existat holocaust, dar că s-a făcut un teribil lobby în jurul lui. Ei bine, chiar pierderea monopolului asupra acestui fel de lobby pare că-i neliniștește pe unii".

Identitatea acestora din urmă nu este precizată, dar nu cred că există un singur cititor al editorialelor domnului Manolescu care să nu fi priceput. Mai ales că aceiași cititori sunt ajutați într-o înțelege (am ales expresia cu bună știință) de "colaboratorii" domniei sale, în a căror apărare sare în editorialul din 20 mai. Mai ales că editorialul din martie era publicat la scurt timp după ce, la 25 februarie, într-o discuție televizată, Cristian Tudor Popescu, care a publicat lungi fragmente din carte în dispută în paginile *Adevărului literar și artistic* în decursul anului 1996, "explicează" telespectatorilor cum stau lucrurile cu monopolul evreiesc asupra mass media la scară internațională, în combinație cu disputa Garaudy și cu resentimentele românești contra evreilor datorate proeminenței acestora din urmă în timpul comunismului. Totul formînd, desigur, o singură ecuație.

Să vedem însă pe ce baze "estetice" vor fi fost condamnați Garaudy în Franța și librarul care a distribuit carte în Elveția. Citez din textul difuzat de Victor Eskenasy-Moroșan la Radio Europa Liberă, deoarece cel parțial reprobus în revista 22 (nr. 12, 31 martie - 6 aprilie) omite cîteva pasaje importante. Tribunalul elvețian stabilește că volumul "contestă sau pune la îndoială evidența unui ordin de exterminare dat de instanțele conducătoare naziste, contestă sau

publicat în România: "La cincizeci de ani și mai bine după război, minciuna istorică a camerelor de gazare a ieșit la lumină. La Nurenberg (sic!) au fost execuții oameni care nu au avut nici o vină. Procesul-spectacol și de tip stalinist de la Nurenberg a avut rolul istoric de manipulare a opiniei publice mondiale. Nu se pot ucide milioane de oameni fără să rămână urme. Expertiza tehnică a diverselor instalații de la Auschwitz a demonstrat că acestea au fost construite după război, pentru nevoie propagandistică ale țărănilor de la Yalta... Cine să fie acești vînzători de schelete fictive? Cercetătorul atent nu va întîrzi să constate încă multe alte lucruri surprinzătoare. De exemplu, în cadrul genocidului comunist contra neamului românesc s-au remarcat prin sălbăticie, cruzime și sete de singe românești, o serie de figuri precum Hannah Rabinsohn-Pauker, Burah Tescovici alias Teohar Georgescu, Nikolski alias Grunberg, Zeller Dulberger și alți români mai români decât Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul la un loc". Desigur, dl. Manolescu poate argumenta că Garaudy nu poate fi acuzat pentru ceea ce alții fac din afirmațiile sale. Numai că argumentele similare celor prezentate de George Dănescu sunt aduse și de "colaboratorii" domniei sale, chiar dacă într-o manieră mai mascată. Colaboratori în a căror apărare este "nevoie" să intervină, după cum s-a văzut.

Ce înseamnă, deci, să fii rasist, după domnul Manolescu? Domnia sa se distanțează de afirmațiile lui Andrei Cornea în revista 22 (28 aprilie-4 mai), potrivit căror rasismul trebuie judecat în primul rînd din perspectiva victimei, a "cazului", mai degrabă decît din cea a ideologiei care produce această victimizare. Sunt perfect de acord cu această distanțare. Numai că, atunci, nu văd cum și de ce denunță domnul Manolescu ceea ce domnia sa consideră și un atac din partea lui Norman Manea la adresa lui Gabriel Liiceanu pentru articolul și conferința intitulată "Sebastian, fratele meu". A fost domnul Liiceanu amenințat cu anihilarea fizică în numele ideologiei comuniste și s-au numărat printre tortionarii săi "evrei care împărtășeau ideologia criminală", așa cum scrie domnul Manolescu? După cîte știu, nu numai că nu este așa, dar nici nu putea să fie. Cind dl. Liiceanu a început să fie persecutat, de mult nu se mai aflau evrei "printre tortionari". Persecuțiile, detestabile și condamnabile, desigur, nu mai atrageau cu sine amintirea anihilării fizice. Și, ca să punem lucrurile într-un context bio-bibliografic mai exact, acestea nu au început cind domnul Liiceanu devenise unul din

vizitorii Păltinișului, ci ceva mai devreme, cind a încercat să facă disidență marxistă, lucru de care, poate, nu își amintește cu cea mai mare plăcere azi. Că au existat evrei care au o responsabilitate morală pentru prigoana comunistă, nu poate și nu trebuie pus la îndoială. Nu voi evita să mă refer, în cele ce urmează, la acest aspect. Dar el nu se aplică nicidcum cazului Liiceanu care, potrivit celor publicate în vestita *Carte albă a Securității*, era ridicol urmărit de "băieții cu ochi albaștri" în timpul plimbărilor cu profesorul Henry Wald pe cheiul Dîmboviței. A fost Gabriel Liiceanu căutat de mineri din cauză că era de origine "nesănătosă" sau, poate, în numele unei ideologii? Fără a diminua cu nimic trauma acelei experiențe, trebuie subliniat totuși că minerii l-au căutat pe el personal și pe încă alte cîteva zeci ca el. Niciodată nu a fost vorba în acele momente de un destin colectiv hărăzit "liicenilor", în ciuda lozincii "noi muncim, nu gîndim". Putea, pe de altă parte, Mihail Sebastian, să se sustragă destinului *colectiv* pe care i-l destinaseră *ideologii vremii*? Nu lui Sebastian personal, ci tuturor celor care aparțineau acestei etnii. Îmi amintesc că după ce l-au căutat minerii, vorbind la telefon cu Liiceanu, care se afla la Paris, l-am sătuit să-și amîne întoarcerea în România. Ar fi avut Sebastian această opțiune, presupunând că ar fi reușit să părăsească țara? Răspunsul îl găsim în destinul lui B. Fundoianu.

Dar dacă analogia "fratelui Sebastian" este greșită, intențiile atribuite lui Norman Manea atunci cind scrie că această analogie "nu lasă loc pentru evocarea, așa cum se cuvine, a antisemitismului și a Holocaustului" sunt de-a dreptul scandalioase. Ar fi vorba, potrivit domnului Manolescu, de o "imorală confiscare a suferinței". Mai mult, "dacă dl. Liiceanu a văzut în Sebastian un frate, de ce n-ar vedea domnul Manea în victimele comunismului pe frații săi?". Numai că Manea nu face nicăieri afirmația unei asemenea indisponibilități. Poate fi ea dedusă din cele scrise de Norman Manea? Cîtuși de puțin. Ar putea fi vorba de o fraternitate intelectuală, și rămîne ca dl. Manolescu să demonstreze că Manea o refuză. Ceea ce nu îl împiedică pe distinsul critic literar să-i atribue lui Manea intenția de a evita condamnarea tuturor formelor de "rasism". "Logica" este demnă de urmărit în detaliu. Mai întîi, comunismul ar fi, și el, o formă de rasism. Nu a fost și nici nu este. Ceea ce, desigur, nu înseamnă că anihilarea fizică în numele "luptei de clasă" ar fi cu ceva mai justificată decît cea în numele "luptei de rasă". Ideologia criminală ră-

mîne criminală, dar escatologia ei este diferită. Nu am spus, să sim bine înțeleși, că ar fi și justificată. "Nu poate fi considerat antisemit", scrie domnul Manolescu, "cineva care batjocorește ori omoară un evreu decît dacă o face pentru că e vorba de un evreu, un insă care aparține acestei etnii. Rasist este un criminal (uneori doar potențial), dar nu toți criminalii sunt rasisti". Perfect de acord. De aceea crimele comuniste nu sunt crime rasiste. Si nici toate crimele collective nu sunt rasiste. Rasist a fost genocidul turcesc asupra armenilor la începutul secolului; tot rasist este și genocidul din Rwanda, precum și "curățirile etnice" din fosta Iugoslavie. Dar nu genocidul comunist. Este una din distincțiile pe care trebuie să le facem între cele două fenomene, dacă vrem, totuși, să evităm o confuzie totală. Dar din "logica" domniei sale, dl. Manolescu conchide că Manea ar solicita o "discriminare pozitivă", în sensul că ar considera că "anumite persoane se bucură de intangibilitate întrucât aparțin unei confesii, unei rase". De aici rezultă că "antisemit nu este acela care ar contesta, să zicem, valoarea literară a romanelor și eseurilor sale, ci cel care le-ar considera mediocre pentru că domnia sa este evreu". Să fie, oare, aceasta explicația ignorării aproape totale a acestui scriitor de limbă română de către critica literară actuală din România? Sau alta o fi "culpa" lui Manea? Nu cumva o culpă derivînd de la articolul "Felix Culpa", în care analiza trecutul legionar al lui Eliade? Cum altfel se explică faptul că scriitorul emigrat cu cel mai mare succes în Occident și cu cele mai multe distincții literare este quasi-ignorat în țara lui de origine?

Ce mai reproșeză domnul Manolescu lui Radu Ioanid și lui Norman Manea? Faptul că aceștia ar funcționa ca "monitori" ai României, în scopul de a așeza "România în colimatorul organismelor internaționale la care ea dorește să adere". Să observăm, mai întîi, că Alexandra Laignel-Lavastine a dispărut subit ca obiect al atenției domnului Manolescu. Ea nu se numără printre "monitori". Curios. Apoi, dacă criticul literar Nicolae Manolescu î se poate trece cu vederea o anumită ignoranță politică, nu aşa stau lucrările cu un fost șef de partid, un fost candidat prezidențial și cu un (actualmente) președinte al Consiliului Național al unuia dintre cele mai importante partide politice din România. Dacă este vorba de Consiliul Europei, atunci bine ar fi ca domnul Manolescu să știe că toți, dar absolut toți membrii acestei organizații sunt supuși procesului monitorizării. Ceea ce domnia sa vrea să spună, în fapt, este că România

riscă să fie plasată pe "lista specială" de monitorizare, ceea ce este cu totul altceva. Această listă urmărește evoluțiile în anumite state unde există destule motive de a ridica semne de întrebare sau îngrijorare în ceea ce privește înrădăcinarea democrației acolo. Sunt însă "monitorii" de vină? Ce rol joacă în acest proces articole de genul celui scris de proaspăt-reîntorsul Popescu? Nu este prea facil să atribui, pentru a căi oară în istorie, "străinului" vina pentru "neînțelegerea" propriei națiuni de către străinătate? Cu ce se deosebește această atitudine de cea a precedenților guvernări? Si nu ar fi mai rațională o poziție titulesciană, potrivit căreia o politică internă "sănătoasă" este cea mai bună rețetă pentru un succes pe plan internațional?

Las acum la o parte faptul că lobby-ul evreiesc de la Washington s-a angajat să sprijine aderarea României la NATO sau că în 1997 profesorul Cajal a fost numit ambasador special în același scop. Cine este de vină că ea nu a fost încă obținută? "Monitorii" de originea etnică a lui Ioanid și Manea, desigur. La urma-urmelor, dacă evreii vor, pot. Si una, și alta. Argumentul tautologic este reflectat perfect în paginile *României literare* din ultimul an. Dar înainte de a supune acest argument analizei, trebuie menționat că revista pare decisă să-și infirme propriile poziții publice dintr-un trecut nu prea îndepărtat. Să examinăm cîteva cazuri.

Dorin Tudoran: "Nota de plată"

Cind Mihai Ungheanu, în calitatea sa de ministru adjunct al culturii, participă în 1993 la dezvelirea primului bust al mareșalului Antonescu, presa "liberală" remarcă această participare drept o nouă dovadă a continuității "național-socialismului" sub regim iliescian. Probabil dintr-o scăpare a mea, nu a am văzut nici o luare similară de poziție împotriva celor publicate de ambasadorul României la Lisabona, scriitorul Mihai Zamfir, atunci cind acesta din urmă i-a luat apărarea lui Maurice Papon, după condamnarea de către un tribunal francez pentru crime împotriva umanității. Detaliile despre ciudatul argument al scriitorului le las în seama cititorului interesat să le parcurgă. Nu va trebui să parcurgă în acest scop colecția *României Mari*, nici pe cea a *Politicii*, și cu atât mai puțin pe cea a *Atacului la persoană*. Le va găsi în *România literară*, numărul 14 din 15-21 aprilie 1998. Dar nu pot să nu întreb, totuși: unde și care este diferența?

Dacă tot veni vorba de Ungheanu, de ce menționarea unei liste întregi de participanți la “acțiuni antiromânești” de către acesta în recenzie făcută de Gheorghe Grigurcu în primul număr al anului 1997 cărții *Scriitorii la miezul nopții* era (pe bună dreptate) calificată drept un “delir fascistoid” deoarece includea numai nume de evrei, și recentele afirmații ale “prietenului” meu Dorin Tudoran în paginile aceleiași reviste ar merita o calificare diferită? Întreb, din nou: unde e deosebirea? Să ne aplecăm cu mai multă atenție asupra acestora din urmă. Înainte de a o face, să remarcăm că “prietenul” Tudoran, trăit în America, este mult mai versat (dar mai ales versatil!) în mînuirea argumentelor decât domnul Manolescu. În consecință, spune una, apoi o întoarce pe cealaltă parte mimind respingerea argumentelor pe care le adusese el însuși; ba mai mult, introduce “remarci ironice” tocmai acolo unde cititorul neatent ar fi înclinat să-i acorde cele mai înalte calificative “democratice”. Iată un exemplu: în articolul “Mitologii recurente”, publicat în numărul 16 din 29 aprilie-5 mai, Tudoran pare a fi cel mai încocat apărător al existenței, la Washington, al unui Muzeu al Holocaustului. Deși însă inexistația unui Memorial al Gulagului în capitala Statelor Unite și în cea a Franței. Două ar fi explicațiile acestei absențe, după Tudoran. În Franță, împotrivirea stîngii (vom reveni asupra acestui aspect). În ambele capitale, faptul că “victimele Gulagului (ori doar urmașii acestora), deși atât de multe, nu contează încă pe harta financiară a lumii”. Cine “contează” – se înțelege de la sine. În rest, cine ar putea argumenta ceva contra “Mitologilor recurente”?

O tactică similară este folosită de Tudoran și în seria de două articole publicate în numerele 12 și 13 ale *României literare*. Domnia sa se distanțează atât de “ineptia” afirmării că “evreii au adus comunismul în România”, cît și de “irationalul refuz al multor evrei de a recunoaște rolul jucat de numeroși coreligionari ai lor în ceea ce a fost numit ‘bolșevizarea României’”. Până aici, în ceea ce mă privește personal, nici un fel de obiecții de ridicat. Și cum să le ridici cînd Tudoran își amintește că “i s-au reproșat prietenile și colaborările cu... antisemiti” Illeana Vrancea și Michael Shafir? Nu pun la îndoială nici aberantul reproș, mai ales că afirmația este făcută de Tudoran pentru a doua oară. În cele ce urmează, îi voi căuta și o explicație. Dar cine sunt cei pe care Tudoran îi numește “nepoții gorniștilor”, implicați în “catalizarea” conflictului între evrei și români? Lista, de-a

lungul celor două articole cuprinde următoarele nume: Radu Ioanid și al său “părinte spiritual”, răposatul Radu Florian, Petre Roman și al său părinte Valter, Silviu Brucan și răposatul șef-rabin Moses Rosen. Cu ce este această listă diferită de cea pe care Grigurcu, în contextul articolului-recenzie la carte lui Ungheanu, o numea “fascistoid”? Nu îmi este clară nici calitatea de “nepot” atribuită lui Brucan și rabinului. Nepoții cui? Ai lor însăși?

Gravă mi se pare însă atribuirea “păcatelor părinților” urmașilor. Cred că domnul Roman, atât de versat în citirea volumelor lui Socrate, are destule păcate pentru a nu i se atribui și cele ale părintelui său. Tudoran enumeră păcatele lui Petre Roman, și bine face. Dar au acestea ceva în comun cu originea etnică (și aceea parțială, și de care fostul prim-ministru se dezice) a actualului președinte al Senatului României? Pe Radu Florian l-am întîlnit de două ori, și în nici una din aceste dăți nu s-a putut stabili între noi o “comunicare”. Ne despărțea o lume (ideologică) și o experiență de viață. Știam că este unul din supraviețuitorii “trenului morții”. Ca atare, refuzam și continuu să refuz să-i judec opțiunile ideologice din anii ’50, tot așa cum refuz să judec opțiunile ideologice care mă despart de unii supraviețuitori ai Gulagului. Mai știam de la foștii lui studenți că prin anii ’60 a optat pentru o disidență marxistă gramsciană. Ceea ce nu era tocmai de la sine înțeles în anii ceaușismului. Dar să presupunem că nu așa a fost. Și, de data aceasta fără a presupune nimic, să acceptăm că pozițiile proliesciene ale lui Florian i-au atras antipatia lui Tudoran. Ce legătură pot avea aceste poziții cu Radu Ioanid? Sau decretează Dorin Tudoran că urmașii săi vinovați nu numai pentru opțiunile ideologice ale înaintașilor, dar și pentru cele matrimoniale? Pentru că Florian a fost “părintele spiritual” al lui Ioanid numai în măsura în care Ioanid e responsabil pentru opțiunile matrimoniale ale mamei sale. Cît despre rabinul Rosen, cu care Tudoran (și nu numai) are un lung conflict dăinuind peste eternitate, îl invit să citească obiectivul portret pe care îl-a făcut Leon Volovici rabinului, publicat în revista 22, nr. 3, 21-27 ianuarie 1997.

“Vo-lo-vici?”, parcă îl aud pe Tudoran exprimîndu-se indignat și trimisindu-mă, de data aceasta el pe mine, la articolul Ilenei Vrancea, publicat în revista *Agora*, o exceptională publicație editată de Tudoran, ale cărui poziții erau, la acea vreme, radical diferite de cele de astăzi. În volumul VI, nr. 2, al acestei reviste, Vrancea îi ataca pe Volovici și pe Jean

Ancel ca fiind apologeti antonescieni atunci cînd reabilitarea fostului Conducător era mascat promovată de celălalt fost Conducător. Afirmație reluată, din păcate, și de Monica Lovinescu (careia îi datorez, personal, prea multe pentru a intra în orice polemică cu ea) atunci cînd critica volumul lui Volovici, apărut la editura Humanitas în 1995, în contextul polemicii din jurul trecutului lui Eliade. Pe ce se baza Vrancea? Pe relatările apărute în *Anale de istorie* despre două simpozioane româno-israeliene ținute la Ierusalim în 1984 și 1986. S-ar baza, astăzi, cineva, pe relatările de simpozioane din *Lupta de clasă*, despre al cărui mod de “funcționare” doamna Vrancea este în măsură să ne edifice mult mai bine decât ar face-o altii? Înțimplarea face că am fost prezent la simpozionul din 1984. Nimic, dar absolut nimic din cele atribuite în *Anale de istorie* lui Ancel nu corespunde realității. Volovici a participat la simpozionul din 1986, unde nu am fost prezent. Dar relatarea din *Anale de istorie* este tot atât de exactă ca precedenta ei. Știu că organizatorii israelieni au trimis o notă de protest, cerind corectarea ei. Li s-a promis că se va face, și se mai aşteaptă și azi ca redactorii *Analelor* să publice respectiva corectură.

Entuziasmat de intervenția Ilenei Vrancea, publicată în revista 22, numărul 9 al acestui an, în apărarea lui Ion Petrovici (unul dintre cei opt foști membri ai guvernului antonescian a cărui reabilitare juridică a fost cerută de procurorul general Sorin Moisescu), Tudoran își continuă (în *România literară*, nr. 14, 15-21 aprilie, sub titlu “Primatul adevărului (I)”) acuzele la adresa lui Ioanid care, se înțelege din text, s-ar fi făcut vinovat de înmînarea datelor eronate furnizate unor cercuri de decizie din Statele Unite în privința reabilitării preconizate. Acuză care, de altfel, figurează explicit și în prima parte a “Nepoților gorniștilor” (*România literară* nr. 14, 15-21 aprilie), unde se pune la îndoială și probitatea cercetătorului Ioanid. Între timp, a apărut în România volumul lui Ioanid despre evreii sub regimul Antonescu, așa că Tudoran nu mai are nici o dificultate în a stabili dacă Ioanid a indus sau nu în eroare ambasadorul american la al cărui “briefing” despre Basarabia au participat împreună. Cu condiția să îl citească, ceea ce, se pare, nu a făcut încă. Cu toate acestea, Ioanid este inclus, sub o altă terminologie, în categoria “monitorilor” răuvoitori ai României contemporane.

Deși convingător la prima lectură, articolul din 22 al Ilenei Vrancea mi s-a părut cel puțin eronat

atunci cînd l-am confruntat cu documentele istorice care îmi stau la dispoziție. Și tocmai “soliditatea” argumentelor istorice vrancene era lăudată de Tudoran, care le contrasta cu subrezimea (de acord) argumentelor aduse de istorici români în favoarea reabilitării într-un număr anterior al revistei 22. Vrancea mă convins însă că Petrovici a fost un fel de “Gogu Rădulescu” al guvernului antonescian. Un Gogu Rădulescu cu o statuță intelectuală mult mai pronunțată, ceea ce nu este neapărat o circumstanță atenuantă. Poate dimpotrivă. Ce relevă, totuși, documentele? La 16 aprilie 1942, mareșalul Antonescu ordona deportarea evreilor botezați la Bug, “la fel cu cei din restul țării”. Ministrul cultelor, Ioan Petrovici, își înșușea “în total propunerile” care prevedea, printre altele, “inadmisibilitatea convertirii evreilor la catolicism sau oricare alt cult istoric”. Mai mult, ruga guvernul să ia măsuri pentru punerea în aplicare “cît mai neînțîrziat” a “soluției adoptate”, adică a deportării convertiților, care în acest fel încercau să își salveze viețile. Petrovici a fost și desemnat să supravegheze implementarea dispozițiilor decretului, iar cînd, la 4 februarie 1943, din rațiuni de stat legate de protestele Bisericii Catolice și, evident, de Stalingrad și apropierea sfîrșitului, guvernul decidea să accepte, totuși, convertirea evreilor la catolicism, Petrovici își exprima rezerve față de măsură, nu atât din rațiuni antisemite, cît din dorința de a “stăvili înținderea greco-catolicilor în Vechiul Regat” (*Ebreii din România între anii 1940-1944*, Vol. 2, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, pp. 269-273, 393-394, 481-489). Și dacă tot veni vorba de nepoți, mă întreb ce crede Tudoran despre încercările de salvare a evreilor la care participă, în virtutea funcției sale dacă nu și altfel, și ilustrul său înaintăș, cardinalul Iuliu Hosu. Eu unul înclin să cred că “goarna nepotului” î-ar fi sunat straniu. Documentele mai relevă că același Petrovici a fost ministru al Educației Naționale în primul guvern care a introdus *numerus nullus* pentru evrei în universitățile românești, guvernul Goga-Cuza din decembrie 1937-februarie 1938.

Iată de ce am fost consternat să citesc că Illeana Vrancea, bunică în Israel, și-ar fi dorit pentru nepoții ei un ministru al educației de calibru lui Petrovici. Împărtășesc întru totul atitudinea critică a doamnei Vrancea față de politica guvernului Netanyahu, și nu numai în domeniul educației. Mă întreb însă dacă doamna Vrancea îl-ar dori pe Petrovici în acea funcție dacă nepoții ei ar fi arabi israelieni, și nu evrei. Ca

membru activ al mișcării "Pace Acum", atât timp cât am trăit în Israel am protestat public împotriva aberantelor naționalisme israeliene. Ceea ce, presupun, mi-a atras din partea unor săraci cu duhul, calificativul de "antisemit". Este locul unde mă văd nevoit a face o nouă digresiune și, mai grav, a mă angaja într-un nou act de "despuiere" publică intelectuală. Ca evreu agnostic, pot accepta noțiunea de "popor ales" numai în sensul ei moral. Alternativa (cea laică, cel puțin) este o interpretare nazistă. Sensul moral implică interpretarea "alegerii" drept una care obligă la o conduită mai exigentă decât aceea cerută altora. Tocmai de aceea nu pot accepta argumentul, valabil în dimensiunea lui strict istorică, anume acela că numai un număr insignifiant de evrei a contribuit la comunizarea României. Mulți-puțini, cîțu or fi fost, cercetătorul este dator să le dezvăluie identitatea, chiar dacă și argumentul că nu au comis ceea ce au comis în calitate de evrei (ba, de multe ori chiar prizonind propria etnie) este și el valabil. Această datorie provine tocmai din necesitatea respingerii acuzațiilor că s-ar opera cu două unități de măsură. Și, pînă acum, nimeni nu a făcut-o cu mai mult curaj decât Vladimir Tismăneanu. Dar, de aici și pînă la asumarea, de către Tudoran, a afirmațiilor lui Floricele Marinescu, potrivit căror "dacă românii și-au cerut scuze evreilor, nici un membru marcant al evreilor nu și-a cerut scuze românilor pentru rolul pe care o parte din etnicii evrei l-au avut în subminarea statului român, în bolșevizarea țării, în crimele și atrocitățile comuniste", calea este mult mai lungă ("Nepoții gorniștilor-II", *România literară*, 8-14 aprilie). În "tonul afirmației" lui Marinescu nu există, aşa cum scrie Tudoran, numai "un anumit exces". Ea face parte, pur și simplu, din bagajul argumentului negaționist. Nu pot, deci, să nu întreb dacă Tudoran se identifică și cu celelalte "argumente" ale specialistului în fortărețe dacice de pămînt, peste noapte transformat în cercetător al holocaustului și al comunismului (oare numai cel internaționalist, ori și cel naționalist, pe care l-a servit cu atită abnegare?). De exemplu, cu afirmația că din cauza evreilor români au pierdut "nu numai sute de mii de oameni" sau teritorii, ci și "conștiința muncii bine și eficient făcute" (vezi *Aldine*, supliment săptămînal al *României libere*, 7 martie 1998). Dacă așa este, ce împiedică o renaștere a acestei conștiințe, astăzi? Mănușchiul de evrei rămași în viață și în România? Sau poate faptul că aceștia, aşa cum nu ezită să "întrebe" interievatorul președintelui comunității evreiești adresându-se "virologului" Cajal, pot fi ase-

mănați cu virusul SIDA, fiind astăzi, "la scară mondială", numai "14 milioane", adică "puțini, dar periculoși" (*Adevărul*, 19 ianuarie 1997)?

Nu știu care ar fi răspunsul lui Tudoran, dat fiind faptul că și pentru el, de pe pozițiile-i actuale, evreii se ascund în spatele oricărei nenorociri căreia trebuie să-i facă față România contemporană. Astfel, într-un alt exemplu de afirmațieabil "strecurată" într-o analiză altfel foarte judicioasă a evoluțiilor Alianței Civice, el explică (Alianței? cititorului?) că la rădăcina "divorțului" dintre Alianță și Convenția Democratică se află atacul primeia asupra partidului lui Petre Roman care, apoi, a aplicat "legea talionului" ("Făcătorii de regi", *România literară*, nr. 17, 6-12 mai 1998). Numai originalitatea lipsește acestui argument. Deoarece, potrivit lui Cristian Tudor Popescu, neinvitarea fostului președinte Iliescu la recepția oferită de succesorul său la Cotroceni în onoarea președintelui Franței (în februarie 1997) s-ar fi datorat presiunilor exercitate de Roman, ale cărui încercări de a avea contacte internaționale în perioada președinției iliesciene fuseseră "torpilate" de Iliescu. Dar, adaugă Popescu, Roman uită că "legea talionului nu e românească" (*Adevărul*, 24 februarie 1997).

În sfîrșit, să amintim și de aberanta învinuire a "stîngii" franceze pentru neconstruirea unui Memorial al Gulagului, afirmație făcută în contextul publicării *Cărții negre a comunismului* și a reacțiilor la această publicare. Să fi uitat Dorin Tudoran că atunci cînd în publicații ca *Liberation* și *Le Monde* apăreau articole critice la adresa regimului Ceaușescu, dreapta franceză tăcea și, mai grav, îl onora pe Ceaușescu cu vizite și receptii somptuoase? A deduce absența unui Memorial al Gulagului la Paris din faptul că stînga se află acum (și astăzi numai parțial) la putere este un argument prea pueril pentru a fi luat în serios. Nu însă și atunci cînd sunt vehiculate numele lui Mink și Szurek în calitate de oponenți ai paralelei Holocaust-Gulag. O face mult mai clar și mai vulgar fostul meu coleg și subaltern la secția română de cercetare a Europei Libere, Mihai Dim. Sturdza, într-un amplu articol publicat în revista 22, nr. 6, din 10-16 februarie curent. Articolul lui Sturdza nu m-a (mai) surprins. Mă surprinsese primul său articol, "Ultimele zile ale Europei Libere", în care facea uluitoarea afirmație că materiale de arhivă ce atestau atrocitățile comuniste luaseră, "după unii", drumul spre Israel, pentru a ascunde amploarea acestor atrocități, participarea evreilor la ele și pentru a nu leza monopolul evreiesc asupra suferinței (citez din memorie). Ca fost șef al de-

partamentului românesc de cercetare pot depune mărturie că asemenea materiale pur și simplu nu existau în arhivele noastre, exceptie făcind interviuri cu refugiați făcute pe la începutul anilor '50 și pe care CIA-ul, atunci cînd mai avea un cuvînt de spus la Europa Liberă, le categorisise drept "unreliable legends" (legende nedemne de încredere). Dar, cum totul se baza pe ce au spus "unii", argumentul era de necontestat. Ceea ce m-a surprins însă a fost spațiul pe care o revistă ca 22 l-a acordat afirmațiilor domnului Sturdza (două pagini pline), făcînd dovedă de o totală lipsă de discernămînt editorial. Dacă ar fi să judecăm după cele afirmate de fostul meu coleg (pentru care "afacerea Dreyfus" nu a fost decît o "binecunoscută eroare judiciară"), mai toți oponenții *Cărții negre* ar fi de origine evreiască, ceea ce reiese cu claritate din înseși numele lor. Că mulți evrei francezi se numără printre sprijinitorii, ba chiar printre pionierii cercetării genocidului communist (două nume menționate de Sturdza, a căror origine etnică este însă trecută sub tăcere și nicidecum clară din sonoritatea lor, sint Annie Krigel și Alain Besançon) nu este menționat nicăieri în articol. În schimb, este menționat într-un ton foarte aprobat "aripii integriste, de dreapta a catolicilor francez" de a-și cere scuze pentru "indiferența arătată de ierarhia catolică față de deportările evreilor". La o demonstrație organizată la Paris în luna noiembrie a anului trecut, relatează Sturdza, participanții din rîndurile acestei drepte au "întrebat retoric" "de ce rabinii nu se pocăiesc" pentru crimele comuniste, în timp ce "oratori" "au 'denunțat' numele liderilor evrei ai revoluției ruse".

Ce se urmărește prin aceste acuze adresate, pasă-mi-te, "stîngii"? O spune clar Ioan Buduca, tot în paginile *României literare* (nr. 15, 22-28 aprilie), îndemîndu-l aprobatore pe Tudoran să aibă curajul de a-și duce concluziile la capăt. "Buba", potrivit lui Buduca, provine din faptul că evreii sunt cei care ar avea nevoie de antisemitism. Și, deci, ei îl și creează. Mai exact, statul Israel încearcă, creînd și răspîndind antisemitismul, să se asigure că se va umple "cu evrei de cea mai bună calitate intelectuală și morală, nu cu pleavă și lumpen-inteligenție".

Într-un articol publicat în *Agora* (no. 2, 1993), ce avea să dea titlul volumului recent publicat de Tudoran la București și Chișinău, *Kakistocrația*, autorul observa cu toată causticitatea adesea inegalabilă ce îl caracterizează: "Cînd jocurile vor fi încă o dată încheiate pentru un timp, cînd se va auzi din nou

P.S. Am început această analiză cu cuvintele "la început a fost sfîrșitul". Sfîrșitul este de multe ori dureros, inclusiv cînd e vorba de prietenii. În să avertizez că nu voi răspunde nici măcar atacurilor la persoană. Scrierea acestor rînduri m-a costat deja prea mult efort sufletesc. Mai în să subliniez că articolul reflectă pozițiile autorului, nicicun al instituției unde el lucrează. Cu atât mai puțin reflectă acest articol pozițiile directorului publicației unde el este găzduit, care, fără a încerca într-un fel sau altul să se substitue unui "cenzor", l-a avertizat pe autor cu sincere sentimente de prietenie că stilul folosit nu este în avantajul reputației sale. Încercările de revizuire ale articolului s-au lovit însă de noi dovezi ale procesului de "rinocerizare", publicate în *România literară* ulterior completării lui. "Cronicarul" le va înregistra ca atare. "Monitorul", de asemenea.

Praga, 15 iunie 1998

NOTE:

1. La recitarea acestor rînduri, mi se pare necesar să clarific că nu consider că Adameșteanu și Palade ar intra în categoria celor suspectați de "rinocerizare"!

MICHAEL SHAFIR – Ph.D., analist regional principal al postului de radio Europa Liberă la Praga. Este autorul volumului *Romania: Politics Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, apărut la Londra, Editura Frances Pinter, în 1995. A publicat aproximativ 200 de articole despre comunism și postcomunism în România și alte state, în reviste de specialitate și în volume colective, editate în 9 țări.

KARL R. POPPER
În căutarea unei lumi mai bune
- conferințe și eseuri din trei decenii -

Traducere de Anca Rădulescu
București, Editura Humanitas,
Seria "Societatea Civilă",
1998, pag. 252

Fascinante prin limbajul lor viu și limpede, conferințele și eseurile reunite de autor în această culegere sunt cu adevărat reprezentative pentru universul tematic popperian, pendulând între epistemologie și filosofia socială. Teza centrală a lucrării de față este că tot ceea ce viețuiește se află "în căutarea unei lumi mai bune".

Iată cîteva titluri din volum care reflectă această idee:

Cunoașterea și modelarea societății, Logica științelor sociale, Despre impactul culturilor, O teorie obiectivă a comprehensiunii istorice, Cum văd eu filosofia, În ce crede Occidentul.

Pentru a concluziona, trebuie să spunem că această lucrare se constituie într-o lectură - demnă de urmărit - "în căutarea unei lumi mai bune".

Actualitatea ideologiei culturale pașoptiste

ADRIAN MARINO

Programul cultural pașoptist – puțin cunoscut în esență –, privit cu un ochi modern, conține aspecte surprinzătoare de actuale. Bineîntele, pentru cine se revendică de la această ideologie de tip liberal. Că ea trebuie reinterpretată critic și dintr-o nouă perspectivă – la 150 de ani de la *Proclamația de la Islaz*, act și text simbolic – este indisutabil. Dar nu mai puțin inovatoare, durabile și profund stimulative rămîn, în cazul culturii române, o serie de tendințe, orientări și politici fundamentale pașoptiste. Ele răspund din plin – și azi – unor necesități și lacune culturale evidente și de o importanță esențială.

Mai mult decît atât: ele își păstrează sensul reformator, critic și adesea direct polemic pînă în perioada imediat actuală. Nu trebuie uitat o clipă că neopășoptismul cultural reapare și intervine, în mod activ, în cultura română, după o jumătate de secol de dictatură comunistă. Situația prezintă evidente analogii cu lunga perioadă fanariotă, regulamentară și de ocupație rusă. Deci de total îngheț cultural, mentalitate retrogradă, cenzură, izolare antieuropeană. În acest context represiv, orice act cultural independent, oricăt de modest, reprezintă un progres enorm și, în ordinea spirituală, chiar o acțiune de reală "revoluție culturală". Termen profund compromis în a doua jumătate a secolului 20. Profund pozitiv, dimpotrivă, în prima jumătate a secolului 19. Modernizarea și euro-penizarea culturii române sunt contribuții esențiale, profund inovatoare, ale pașoptismului cultural. Pașoptiștii foloseau alternativ noțiunile de "revoluție" și "regenerare". Ele sunt complementare și sinonime. Marea lor semnificație istorică este evidentă.

Primul merit cultural esențial al pașoptiștilor este *conștiința imensului gol istoric pe care sănătatea să-l elimine*. Ideea obsedantă, exprimată adesea cu accente mesianice, este a "începutului" absolut și în toate domeniile. "Români au trebuință astăzi să se întemeieze" afirmă, în spirit și stil de "manifest", N. Bălcescu (1845). "Luminează-te și vei fi!" reprezintă aceeași lozincă a începutului în toate direcțiile. O autogeneză prin cultură a ființei naționale. Si, tot în acest sens, al "începutului" cu orice preț, total radical și fără inhibiții, trebuie citit și îndemnul lui Heliade Rădulescu: "Scriți, băieți, numai scrieți".

Această voință și utopie a totalității, inspirată de obsesia și pasiunea "începutului" absolut, reprezintă un enorm salt calitativ. O frenetică deschidere, urmată de o integrare și asumare, fără precedent la noi, a culturii universale. Pentru conștiința spirituală românească reprezentă o inițiativă și o experiență unică, de mari proporții. O adeverărată "premieră absolută". Plină de toate voluptățile, exaltările, risurile și erorile pionieratului, prin dimensiuni, ritm febril de realizare și spirit exaltat de inițiativă.

Integrarea europeană și modernizarea pașoptistă a culturii române se face deci sub semnul encyclopedismului inovator, frenetic, radical și mesianic. Epoca începe să-l traducă prin proiecte și realizări (chiar dacă imperfekte) de instrumente specifice: dicționare (pentru I. Budai-Deleanu, o "carte" esențială pentru cultură, 1818), schițe de encyclopedii românești (Heliade Rădulescu, N.B. Locusteanu). Ideea este reluată constant (1818, 1842, 1852, chiar și ulterior, în 1870), apoi... abandonată. Dar de o permanentă vitalitate, specifică spiritului generator al oricărui început. O primă realizare efectivă poate fi considerat *Lexicon de conversație istoricesc-religionar*... de Alexandru Gavra (Buda, 1847). O prelucrare, în cea mai mare parte (11 articole sunt originale), după un izvor maghiar (S. Mindszenti, 1792-1793), care traduce la rândul său un autor englez: Th. Broughton (1756). Este un mic, dar elocvent, exemplu de cultură encyclopedică europeană "fără frontiere". În cel mai pur spirit al Luminilor, preluat și de pașoptismul cultural. Prima lucrare de acest tip este abia *Encyclopædia română*, Astra, de la începutul secolului (de Dr. C. Diaconovici, 1898-1904, I-III).

Tema rămâne pînă azi de cea mai acută, – și trebuie spus deschis – dureroasă actualitate: *Encyclopædia Română*, masivă, modernă, demnă de acest nume – în genul, să spunem, al *Encyclopædia Britannica* – încă lipsesc. O astfel de lucrare indispensabilă există de mult chiar și în culturi "mici" (maghiară, olandeză etc.). Și, ceea ce este cel mai trist: un astfel de proiect de mari proporții nu pare să preocupe pe nimic cu toată seriozitatea și tenacitatea. Este adeverat că realizări de acest tip, individuale și colective, există, chiar dacă de dimensiuni și calități inegale: Minerva (1929), I.A. Candrea-Gh. Adamescu (1931), Lucian Predescu (1940). D. Gusti coordonează o tematică *Encyclopædia României* (1938-1943, I-III). Un proiect gigantic, din perioada 1945-1946, în 24 de volume, organizat de Al. Ciorănescu, ratează din cauza împrejurărilor istorice. Epoca "socialistă" produce doar *Dicționare encyclopedice*, de diferite dimensiuni, sever cenzurate și cu multe servituri ideologice.

Primul de acest gen datează din deceniul săptă (1962-1966, I-IV). Reluarea sa, după 1989, cu îmbunătățirile și completările imperios necesare, merge încet (I, 1993; II, 1996). Modernizat, revăzut și adăugit, primul volum *Encyclopædia din Dicționar Universal al Limbii române*, de Lazăr Șăineanu, (1896, 1995) rămîne – deocamdată – cel mai funcțional produs, integral realizat, al spiritului encyclopedic românesc.

Dar aspectul poate cel mai semnificativ al vitalității tradiției encyclopedice românești care nu a fost semnalat pînă acum este altul. Cine știe, de pildă, că *Dicționar neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română*, de Al. Mirodan (I, A,B,C, Tel-Aviv, 1986; II, D,E,F, Tel-Aviv, 1997), se revendică pe față de la cea mai... iluministă tradiție encyclopedică românească? Acest *Dicționar neconvențional...* elaborat și editat în Israel adoptă ca motto un citat (cine s-ar fi așteptat?) din... I. Budai-Deleanu: "Pre care ar vrea Zeii să-l pedepsească pe această lume nu-i pot da mai mare certare decât să facă Lexicoane". Cine ar mai putea susține că spiritul encyclopedic iluminist-pașoptist s-a stins definitiv în cultura română? O cultură română doar de... poeți și publiciști? Noi credem că nu, prin echilibrarea necesară a tuturor compartimentelor sale. Pașoptiștii aveau despre cultura română o vizion mai amplă și globală, mai organică și "universală" decât spiritul, atât de indiferent la encyclopedism, din cultura română actuală.

O ultimă teoretizare de acest tip, *Modelul Cantemir în cultura noastră* (1973), de C. Noica, nu pare să se fi bucurat de o mare audiență. De urmări practice nici nu mai vorbim. Ideea de "model" trimită la ideea de "exemplar", "canonic", "organic-structural". Mai mult decât atât, el pare perimat, specific unui alt tip și "mediu cultural nesupus încă unei specializări stricte de tip tehnic". "El se retrage treptat din istoria europeană și din spațiul unei gîndiri pe cît de analitice și pozitive, pe atât de pragmatic" (cel puțin aşa crede, de pildă, Ștefan Afloreaie, *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*, 1997). Dacă este foarte adeverat că tipul "polihistorului" a dispărut din cultura occidentală, strict specializată, cultura română nu a epuizat încă întreaga sa aspirație – am spune chiar vocație – a cuprinderii totalității. I. Blaga a fost filosof, dar și poet, dramaturg, romancier. M. Eliade – nuvelist, romancier, istoric al religiilor, autor de memorii și jurnale. G. Călinescu a cultivat toate genurile etc. Specializarea strictă pare încă prea unilaterală, limitată, uscată, lipsită de largi perspective.

Cauzele sunt mult mai profunde decât s-ar crede. Golarile, lipsurile, petele albe ale culturii române sunt încă atât de numeroase încât puținele noastre spiri, cu adeverat creatoare, de mari dimensiuni, sunt

imperios solicitate (sau ele sunt instinctiv impulsul) de a le elimina, într-un fel sau altul, măcar în parte, prin forțe proprii. De a fi productiv în același timp pe mai multe planuri și în diferite direcții. De unde permanența "modelului" encyclopedic, realizabil, bineînțeles, la nivelul și cu instrumentele actuale. Apare, într-adevăr, cu D. Cantemir. Dar abia în perioada pașoptistă el se precizează cu toată claritatea. Continuitatea sa este deci inevitabilă. Starea generală a culturii române, din cauza insuficiențelor și subdezvoltării sale, este și rămîne deci potential "encyclopedică". Și ea va rămîne astfel pînă cînd vor apărea "cadre" specializate, de cea mai înaltă calificare, pentru toate domeniile culturii. Pînă atunci, o mie de oameni de cultură (cifră simbolică), superior sau supradotați, trebuie să facă "de toate", inclusiv politică. De ce filozofi ca Nae Ionescu, C. Noica, M. Vulcănescu, E.M. Cioran au făcut, unii doar intermitent, și... politică? A fi "filozof" și... "jurnalist politic" nu ține de esența acelaiași... "encyclopedism"? De altfel, acest tip de "filozof" a continuat să existe chiar și în Occidentul supraspecializat. Chiar și în secolul nostru. J.-P. Sartre este doar un singur exemplu.

Total depinde de optică, de spirit critic și, mai ales, de percepția lucidă a realităților culturale imediate. Nu credem, în ce ne privește, că dificultățile de care s-a lovit cultura de tip "pașoptist" au dispărut din cultura română actuală. Pentru a nu mai vorbi de traumatismele profunde produse de o jumătate de secol de obscurantism totalitar. Encyclopedismul cere, în primul rînd, un mare spirit de organizare și sinteză, o documentare în adîncime, deschisă spre universalitate, dacă nu exhaustivă, cel puțin o riguroasă informație pe compartimente și specialități. Or, este ușor de observat că aceste condiții nu sunt încă nici pe deosebită întrunite. Am menționat absența *Encyclopædie Române*. Putem să mai amintim și că *Dicționarul limbii române*, început încă de Hasdeu în secolul trecut, nu este nici pînă astăzi încheiat. Dar noi, masive, complete *Istoria ale României și ale literaturii române*? Ultima sinteză, foarte expeditivă de altfel, a lui Al. Piru, datează din 1981 (reeditată în 1994). *Dicționarul scriitorilor români* (A-C), s-a oprit la volumul I (1995). Singurul dicționar de acest gen, chiar dacă incomplet, cu adeverat citabil și utilizabil, rămîne *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (1979). Un recent dicționar... maghiar de literatură universală oferă, deocamdată, cea mai completă informație sintetică despre scriitorii români (peste 700 de articole). Cînd cineva se aventurează și perseveră în vaste sinteze encyclopedice ale culturii, civilizației și literaturii universale ca Ovidiu Drimba, indiferență de care se lovește este generală și to-

tală. Și cam că scriitori români clasici se bucură de ediții critice de *Opere complete*? Nu mulți. Evident, există și cauze obiective, dificultăți de ordin tehnic, material și editorial. Dar, mai presus de orice, lipsește spiritul care face posibilă realizarea unor astfel de proiecte de amploare.

Cultura română nu a atins încă stadiul marilor culturi organizate, solide, disciplinate, capabile de întreprinderi de mari dimensiuni, sistematizate și de continuitate. Ea nu a făcut încă, în esență, saltul decisiv de la fragment la totalitate, sinteză și sistem, de la particular la general. Cine ar putea contestă că imensa majoritate a volumelor din sfera studiilor literare (istorice și teoretice), de pildă, sunt de fapt doar "culegeri". Aceste fragmente sunt cronici de actualitate, comenzi redacționale pe termene scurte etc. Ele au, indiscutabil, necesitatea și funcționalitatea lor. Dar, să spune, în cele mai multe cazuri, autorii nu au un plan propriu de studiu, un proiect personal, care să-i absorbe, să-i închidă în casă și în bibliotecă. Tipul Z. Ornea este foarte rar. *Publicistica ocasională și poligrafia predomină*. Cineva se laudă că scrie simultan în... 10 (zece) reviste. Ne reamintește de o zeitate indiană cu multe brațe și mîini și în fiecare cu un... pix. Mostră de poligrafie critică fără precedent. Unitatea de perspectivă și concepție există într-adevăr în unele din aceste fragmente. Nu însă și spiritul de sinteză și ierarhie, firul conducător al unui demonstrații strîns. Orice de vie ar fi, uneori, o astfel de foiletonistică dilatătă, ea lasă impresia unei permanente improvizării, a unui diletantism debordant. Ce va "rămîne" efectiv de pe urma acestei incontinențe critice? Dii păcate, prea puțin. O cultură serioasă se construiește, în primul rînd, cu și prin lucrări de referință, de sinteză, de documentare și de ideiaje sistematice. În nici un caz cu eterne foiletoane, uitate adesea de la o săptămînă la alta, și *talk-show-uri*. Pașoptismul cultural a avut, în mod indiscutabil, intuiția profund constructivă a vastelor proiecte, fie și ne-realizate integral. Iată de ce exemplul lor își păstrează întreaga actualitate și valoare.

Multe dintre aceste "fragmente" sunt, chiar dacă în mod inevitabil, prea "locale". Au adesea un aer vădit provincial. Autori, teme, prea puțin deschise spre "universalitate". Cultura română actuală este, mai ales după o lungă perioadă de izolare, în situația absolută de a găsi o formulă de sinteză între particularitățile și necesitățile locale și totalitatea universală. Între tradiția istorică (de loc supralicitată) în orice domeniu și cea mai largă deschidere conceptuală, metodologică și documentară spre universalitate. Pare simbolic faptul că Heliade Rădulescu avea noțiunea "literaturii universale" (și chiar plănuia o

"istorie" de acest tip) într-o perioadă cînd, de fapt, nu exista nici măcar... o literatură română națională.

Acest impuls, aspirație, ideal universalist (cum vrem să-i spunem) este și rămîne capital. Unii pașoptiști îl dădeau chiar și o bază antropologică și internaționalistă. I.C. Brătianu, de pildă, în articolele-program al revistei *Repubica română* (1851): "... Legătura intimă cu națiunile de aceeași seminție și soliditatea cu toate popoarele adică unitatea omenirii". Toate revistele pașoptiste ale epocii – de la *Curierul românesc* la *Dacia literară*, pînă la *Propășirea și Repubica română* – aveau programe culturale globale pentru ansamblul culturii române și a tuturor comportamentelor sale. Ea era gîndită ca o totalitate, ca o unitate organică. O cultură pulverizată în proiecte și inițiativă fragmentare, de strictă actualitate, supusă tuturor modelor are toate şansele să rămînă iremediabil minoră. Spiritul românesc s-a deschis efectiv spre universalitate prin pașoptism, inclusiv în domeniul culturii și în această direcție el trebuie să continue și să se dezvolte. Conceptualizarea și ideologizarea acestei aspirații rămîne o necesitate de prim ordin. Pentru o astfel de operație, nu "metaforă", "simbolul", "poezia" în general, rămîn metodele esențiale, ci ridicarea la "idee", "concept" și "sistem". Acest salt calitativ va constitui, cîndva, adevărata "schimbare la față" a culturii române.

Enciclopedismul universalist – specific esenței culturii pașoptiste – pune cu toată acuitatea și problema originalității. A creației și imitației. Sub toate aspectele. O problemă capitală și ieri, la începuturile culturii române moderne, și azi. O cultură română doar de eterni imitatori, epigoni, discipoli și "elevi", bătuți cel mult condescendent pe umeri? Doar de pasișori, compilatori și traducători? Sau o cultură capabilă și de inițiative proprii, de soluții originale, de sințeze personale, într-o perioadă în care, într-adevăr, interdependența culturală, de tot mai largă mediatizare, reprezintă realitatea fundamentală a epocii? Nu este vorba de nici un "complex", ci de necesitatea și exigenta firească a cărui multe creații și soluții originale posibile. În toate domeniile și păstrînd toate proporțiile. De necesitatea de a pune în valoare, totuși, "mîntea, inima și brațele noastre", cum se exprima și articolele-program al *Republiei române* (1851). De a construi o cultură română prin eforturi proprii, care să dea o expresie substanțială și bine personalizată tuturor virtualităților, efectiv creatoare, de care dispunem.

O astfel de cultură nu poate ieși din neant. Ea are nevoie de un punct de sprijin și de plecare. De o "bază" și o "rampă de lansare". Pașoptiștii, chiar și cei mai "occidentalizați", au preconizat deci, în pri-

mul rînd, inspirația "națională". Au făcut un apel deschis și insistent la istoria națională și la literatura populară. Inclusiv la "obiceiurile noastre... destul de pitorești și poetice", la frumusețea peisajului național. "Limba, suvenirurile, obiceiurile... trebuie să le cunoaștem și să le respectăm". În felul acesta vom "forma o literatură națională". Articolele-program ale *Daciei literare* (1840), *Junimeei române* (1851) și a altor publicații ale epocii se revendică de la o astfel de "tradiție".

Principiul rămîne, în esență, permanent valabil, prin reactualizare și reformulare. Cu atât mai mult cu cât orice "tradiție" se îmbogățește mereu, proces organic în continuă evoluție și dezvoltare. El se perfecționează și se nuanțează în permanență. Pașoptiștii aveau și ei noțiunea foarte precisă a tradiției deschise, perfectibile, pusă însă pe baze solide, receptivă, în același timp, la toate "înnorile timpului". Din care cauză, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A.T. Laurian (și alții) au publicat izvoare istorice, cronică, colecții de documente. Au scris primele istorii naționale, în spirit modern, pe atunci romantic. "O istorie cu adevarat națională ne lipsește", constată N. Bălcescu (1844). *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (1848) acuză, între altele, regimul Regulamentului organic că "ne-a tăiat toată relația cu trecutul, fără a ne întemeia prezentul". Este ceea ce a făcut, timp de decenii, și regimul comunist. Conceptul de "regenerație" – astăzi de specific "pașoptist" – devine astfel de cea mai urgentă actualitate. În felul acesta se stabilește o nouă "relație cu trecutul". Și, totodată, se "întemeiază" un nou "prezent". El nu poate fi decît modern. Dar cu o infrastructură tradițională bine assimilată, filtrată și ferită de orice impurități și supralicitări. Ne putem întreba dacă întrreaga noastră tradiție ideologică, pașoptist-liberală în primul rînd, este bine cunoscută și pusă și în valoare, în întrreaga sa complexitate și semnificație. Sinteza dintre concepții moderne și reperele tradiționale (cîte sînt) constituie o necesitate imperioasă a culturii ideologice actuale.

Momentul pașoptist a fost și prima explozie a ideii de libertate a culturii române. O afirmare memorabilă, revoluționară și profund creatoare. Căci, într-adevăr, libertatea este "condițunea cea dintîi a toată cultură omenească", "fără libertate nu e cu putință cultura" (S. Bărnăuțiu, 1848). Libertatea de expresie, a tiparului și suprimerăea cenzurii sunt principii însărcinate în *Proclamația de la Islaz și Dorințele Partidei Naționale...* Lupta împotriva cenzurii, aspectele sale politice și ideologice esențiale, în acea perioadă, au fost evocate de noi cu alt prilej (*Sfera Politicii*, 51, 52, 1997). Din perspectivă strict culturală, este de subliniat mai ales spiritul intransigent și absolut al

acestei revendicări: "Ne păstrăm dreptul absolut de a ne exprima opinia asupra orice scriere dată la îveală". "Libertatea presei nu o iubim numai pentru noi, o iubim chiar și contra noastră, o iubim pînă și în excesele ei", conform programului ziarului *Steaua Dunării* (M. Kogălniceanu, 1855). Nu cunoaștem o formulă mai radicală în întreaga cultură română.

Proclamarea libertății de expresie rămîne în planul programului politic revoluționar. Revendicarea drepturilor intransigente ale spiritului critic se înscrie pe un plan mai înalt: al libertății de gîndire, judecată și analiză, în sens profund antiintolerant, antidogmatic și antisuperstitionios. Încă în perioada Revoluției franceze, un raport consular semnală, la Iași, existența unor boieri capabili "să judece". Nuanța naționalistă, efectiv nouă, este esențială. Spiritul critic se exercită *erga omnes*. El știe "judeca bine și drept", respinge "credința deșartă". Lupta pentru "libertatea duhului" îl caracterizează. Sînt formule pe care le întîlnim și la S. Bărnăuțiu în 1838, în 1841. Un articol al său, scris în spirit foarte iluminist-rationalist, se intitulează chiar "credința deșartă (superstitionis)". *Steaua Dunării*, în 1855, se declară "contra tuturor semi-zeilor". A personalităților proclamate (sau autoproclamate) deasupra oricărora obiecții. A cultului personalității, cu vechi antecedente românești.

Tradus în limbaj modern, actual, spiritul critic se poate exercita și împotriva tuturor "maestrilor spirituali", "directorilor de conștiință", filosofilor guru, "căpitaniilor filosofici". El are acest drept imprescriptibil și inalienabil. Orice "autoritate" sau "glorie" cad sub critică. Pentru libertatea spiritului critic s-au îndurat persecuții teribile, închisoare, interdicții etc. Unele sprite critice au sfîrșit pe rug. Spiritul critic combată toate ideologiile totalitare, inclusiv în România. Problema își păstrează întrreaga actualitate și după 1989, cînd filosofii iraționaliști dintre cele două războaie au revenit masiv și ofensiv la suprafață. Au dreptul, bineînțeles, să fie reeditați și comentați. Dar să fie și contestați, de la caz la caz, dintr-o perspectivă diametral opusă: critică, naționalistă, antimitică, antimistică, laică, democratică și proeuropeană. Nu există cultură de tip critic-liberal fără pluralismul opiniei, fără soluții și formule alternative, "revizuirii" și chiar contestații radicale, în principiu perfect legitime.

Ceea ce, de altfel, începe să se observe și în cultura noastră, pe scară tot mai largă. Extrem de semnificative sunt lucrările (anticipate de Vlad Georgeșcu) de tipul *O istorie sinceră a poporului român*, de Florin Constantiniu (1997). Și mai radical este Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească* (1997). Acțiunea de demisizare continuă salutară prin

Miturile comunismului românesc, sub direcția același spirit independent Lucian Boia (1998). Gîndirea liberă, fără dogme, care nu se lasă intimidată nici de concepții și ierarhii oficiale, nici impuse de șefii de școală indigeni, nici de filosofi la "modă", nici de înțelepți oralii "legendari" (gen Petre Tuțea, de pildă) se lovește, în continuare, de mituri care nu rezistă la analiză, de prejudicăți și idei tabu și de o stranie amnezie a existenței unei tradiții, totuși reală, a spiritului critic românesc.

Într-o carte recentă (amintită), de bun nivel, *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*, de Ștefan Afloroaie (1997), autor ieșean, o altă carte apărută, întîmplător, tot... la Iași, *Spiritul critic în cultura românească*, de G. Ibrăileanu (1908), este însă ignorată. Se amintește fugitiv, în prefață, de critica "formelor fără fond". Dar problema nu este deloc studiată, deși reprezintă *primul mare exercițiu al spiritului critic românesc*. El este inițiat și dezvoltat, în sfera socială și culturală, încă de pașoptism. Ne aflăm în neplăcuta situație de a aminti și de o contribuție a noastră, tot într-o publicație... ieșeană, din 1968, reluată în *Pentru Europa* (1995): "Din istoria teoriei 'formă fără fond'". Putem fi, într-adevăr, ignorati. Dar cînd nu amintești și nu analizezi autori și ideologi liberali de importanță lui E. Lovinescu sau Ștefan Zeletin (acesta din urmă nici măcar amintit), lucrurile se complică. Se explică însă ușor prin intimidare și contagiune negativă, prin ocuparea întregii scene filosofice românești actuale de către un anume "socratism" de un imens prestigiu. El este recunoscut ca model filosofic inegalabil și singură "filosofie" posibilă. Ceea ce reprezintă cel puțin o exagerare.

S-ar spune că "spiritul critic" este cu desăvîrșire absent din filosofia Europei de Est. Din reflexia românească, în orice caz, ceea ce nu corespunde deloc adevărului. Acest spirit se cere doar dezvoltat, modernizat și sistematizat. Avem imperioasa nevoie de o cultură română critică. La nivelul presei curente, absența totală a spiritului critic are uneori aspecte de-a dreptul diletante și distractive: "Traci" de fantezie, care scriu poezii în diferite alfabeze, descoptarea cetății Troia a două oară, la... Histria, localizarea regatului Amazoanelor în zona... Timișoarei etc. etc. "Somnul rațiunii" nu naște, în astfel de cazuri, "monștri", ci doar teme umoristice și ridicolе.

La fel de importantă și nu mai puțin actuală este și problema "integrării europene" a culturii și literaturii române. Și în acest domeniu, extrem de sensibil, dominat pînă azi de grave complexe, pașoptiștii sunt marii noștri precursori. Teoreticienii și practicienii de prim ordin, cu spirit incontestabil de inițiativă, de mare elan constructiv, adesea cu accente

mesianice. Ei sunt chiar autori marelui mit "european" (anticipații încă de iluministi), amestec de mistificare patriotică ingenuă și iluzie pioasă și stimulativă. Citim în *Introducție la Dacia literară*: "Literatura noastră făcu pasuri de urieș și astăzi se numără cu mîndrie între literaturile Europei". Așa se credea încă din 1840. Așa se crede și azi, cu atât mai mult – în cercurile convențional-oficiale și ale "vieții literare" – în 1998. Cît adevăr și mai ales autoiluzionare intră într-o astfel de convingere nu vom discuta acum. Dar cîteva realități și realizări pașoptiste sunt și rămîn incontestabile. Ele indică, de pe acum, unele metode și "tehnici de integrare". În perioada lui *global village* și a "mondializării" culturii multi media, ele trebuie privite cu toată atenția și seriozitatea.

Pașoptiștii sunt primii intelectuali români care și-au dat seama că pentru a face cunoscute, pe plan internațional și sub toate aspectele, realitățile românești și legitimitatea luptei lor, ei trebuie să se exprime și să militeze într-o limbă de circulație internațională. Pe atunci, dominantă era limba franceză. De unde publicațiile în această limbă (nu puține), în diferite genuri, ale lui M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Heliade Rădulescu și alții. Într-o nouă fază, traduceri sau autotraduceri de literatură și poezie ale lui V. Alecsandri și D. Bolintineanu, de pildă. Este evident că pașoptiștii deschideau un drum care trebuie continuat cu maximă energie, diligentă și, bineînțeles, cu alte mijloace. În al doilea rînd, ei aveau o percepție extrem de realistă a importanței și eficienței, în astfel de activități, a relațiilor personale – și pe diferite planuri – cu personalitățile occidentale influente.

Evident, virful istoriei și al politiciei franceze sunta pe atunci, cu putere, în pînzele noastre. Dar cînd cultura și literatura română a mai avut de atunci (pentru a ne limita doar la zona franceză) o mai mare pleiadă de prieteni de un asemenea considerabil prestigiu și influență? Nume ca Jules Michelet, E. Quinet, Ledru-Rollin, P. Bataillard și alții nu au mai fost vreodată egalate. Și, ceea ce este cel mai important, "mobilizate" pentru o cauză românească generală. Nu pentru cultivarea pur publicitară (și, în definitiv, egoistă) a unei opere strict personale. Cum au procedat, după 1940, să spunem, unele personalități ale exilului literar românesc. Fără a intra, acum, în amănunte, putem afirma cu toată certitudinea că distanța dintre cele două mentalități și "stiluri" de publicitate este considerabilă. Net în favoarea pașoptiștilor. Mult mai dezinteresați personal și animați, mai ales, de un mare ideal colectiv național.

Azi se mizează în continuare – excesiv, după noi – pe inițiative oficiale, manifestări festiviste, congrese și colocvii, "tîrguri de carte", "atașări cul-

turali" etc. Nu negăm deloc posibilitatea, în anumite cazuri precise, a unor realizări și din partea acestor "foruri". Dar nu trebuie uitat că publicațiile în limbi străine ale pașoptiștilor au fost, de la început și pînă la sfîrșit, inițiative strict particulare, autofinanțate (adesea cu mari sacrificii), fără nici o subvenție de la un anume... minister sau... procent din PIB. Un exemplu, eminent, rămas pînă azi neegalat. În acest domeniu (având și o mică experiență proprie) eficiente și funcționale sunt doar inițiativele și relațiile personale, o ofertă editorială adaptată și sincronizată cu piața occidentală (specializată sau de mare tiraj), un sistem de reciprocitate (care presupune, neapărat, și publicații românești în limbi străine), o foarte bună difuzare etc. Adică exact ceea ce... aproape că lipsesc cu desăvîrșire...

Problema integrării europene, deschisă de pașoptiști, produce, chiar de pe atunci, și prima "criză" de identitate a culturii române. Ea nu este soluționată satisfăcător nici pînă azi, deoarece se confundă mereu valorile absolute și de circulație, realizările personale și cele colective, prestigiul național global al unei culturi și (puținile) succese individuale reale etc. Tema, la ordinea zilei, preocupă foarte atent mai ales pe Matei Călinescu într-o carte în pregătire despre "enigmele identității". Poate – și chiar trebuie reamintit cu acest prilej – că pașoptiștii, atât de occidentalizați în toate aspirațiile lor, aveau, în același timp, și conștiință diferențierii și specificității naționale. Ideea revine adesea. C. Bolliac, între alții, dorea ca "țara noastră să rămîne cu deosebit caracter între toate țările din lume!" (*Mozaicul social*, 1858). Ideea satelizării depersonalizate, a unei simple și banale colonii culturale era deci respinsă din start. Ceea ce nu se numește, în nici un caz, "naționalism". Ci, în cel mai bine înțeles spirit pașoptist, originalitate, personalitate, individualitate, deci autenticitate, cooperare și parteneriat cultural, în condiții pe cît posibil egale. În nici un caz nivelare mecanică și lipsă de personalitate. Și nu depinde decît de eforturile noastre reale de a da un conținut, cît mai profund și original, acestui "deosebit caracter". În condiții de maximă deschidere și libertate de creație. Restul nu este decît frazeologie și demagogie patriotardă și naționalistă.

Dar modelul pașoptist nu se oprește aici. El oferă și primul mare exemplu românesc de cultură "disidentă", alternativă, paralelă, radical opusă culturii oficiale. O necesitate vitală, permanentă a culturii române și, în definitiv, a oricărei culturi. Ea nu se poate niciodată dezvolta în cadre sclerozate, academicizate și represive. Cultură de tip "anticanonic", pașoptismul cultivă și consacră toate virtuțile culturii independente, critice, "revoluționare" în esență. O

formă de democrație și libertate, de patriotism critic autentic. Acest moment psihologic este definit de unii scriitori chiar ca *O formă de disperare*: "De altfel, patriotismul înțeles ca analiză critică, oricără de amără, dar și ca instrument de autodepășire, nu se dezvoltă decît în climatul creat de exercițiul democratic" (Ana Blandiana, în *Romania liberă*, 14 februarie 1998).

Pașoptismul lansează, în felul acesta, primul "manifest" – care poate fi intitulat "Pentru o cultură liberală". Nu trebuie uitat că reactualizarea sa vine după decenii de dictatură, dogmatism, cenzură și represiune spirituală. După cum se exprimă și politologul Stelian Tănase, "regăsirea organicității, după fracturile produse de represiune și cenzură, de monologul ideologic" (*Revoluția ca eșec*, 1996). De unde și marea sa semnificație istorică. Această nouă cultură liberală se revendică, în esență și în primul rînd, de la principiile liberalismului clasic și ale neoliberalismului, reamintindu-și în același timp și de acești mari precursori, în genere uitați. În nici un caz, o cultură ideologică neoliberală, de simplă parafrază și de compilare. Un colaj de citate neasimilate. El este lipsit de orice valoare.

O astfel de cultură, de tradiție și inspirație pașoptist-liberală, nu este posibilă decît într-un nou tip de societate: citadină, prooccidentală, capitalist-burgheză – cu o mare pondere a păturii mijlocii –, democratică, laică, pluralistă. Ea se opune deschis culturii tradiționalist-autohtoniste (izolaționistă, naționalistă, xenofobă, etnicistă, cu structuri mentale și sociale rurale dominante) și etatiste, centralizate, autoritare, dirijiste. După cum observă același Stelian Tănase, într-o densă schiță de tipologie, *Trei culturi* (1995), "acest tip de cultură (liberală), cu toate că are rădăcini în generația de la 1848, este relativ marginal după 1989". Este răspîndit doar în unele medii intelactice, civice și în rîndurile oamenilor de afaceri. O puternică dovadă în acest sens este și faptul că mentalitatea scriitorului "liber profesionist" (pe care Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu și alții o aveau la timpul lor) este încă puțin asimilată. Domină în continuare psihologia scriitorului sinecurist, funcționar de stat, a "artistului de stat" (după formula lui Miklos Haraszti). Eternul întreținut parazitar al "statului-providență".

Un anumit sprijin economic acordat culturii este, bineînțeles, necesar. Dar pus pe cu totul alte baze: strict selective, contractuale, cu obligații și termene precise, în concordanță și cu legile economice ale pieții. O carte, o revistă, un spectacol etc. trebuie să se și vîndă. Ele au și un preț, o valoare comercială. Și au deci nevoie și de o anume "reclamă" și "publicitate". Ne amintim de încă un pașoptist, nu foarte

cunoscut, M.A. Corrandini: "Nu-i publicitate unde nu-i literatură și nu-i literatură unde nu-i încurajare" (1845). De acest tip, mediatic. Acst suflu... pașoptist nu a atins încă, se pare, unele... "uniuni de creație". Cu nu chiar foarte puțini membri de formație și mentalitate sinecurist-ceaușistă...

Noul spirit cultural are încă două note caracteristice. Pașoptiștii, cum bine observă și Paul Cornea, sînt *Oamenii începutului de drum* (1974). Au – după cum am amintit – pasiunea, obsesia, mesianismul chiar, al "începutului". În toate domeniile. După 1989, asistăm – în mod evident – la un nou "început" cultural. Iar în unele domenii, acest pinierat este absolut: cazul politologiei, cel mai original aspect al noii culturi române libere. Alte domenii, care vegetau din cauza controlului riguros și al cenzurii, sînt promise unui nou "început", unei noi dezvoltări: teoria literaturii, istoria ideilor, literatura comparată, critica ideilor literare. Dar și metafizica, speculația filosofică în general, filosofia analitică etc.

În al doilea rînd, profesionalizarea reală a culturii nu este posibilă fără un număr de exigente specifice. Ele se numesc: exactitate, rigoare, precizie, organizare, continuitate, punctualitate, seriozitate. Pentru mulți, încă, pedanterii insuportabile. Dar fără eliminarea improvizării, superficialității și apropieniației, fără atenție la detaliu nu se poate realiza nici o construcție (culturală) serioasă. Mult exaltata "integrare în Europa" presupune și o altă mentalitate. Dilettantismul și amatorismul pot uneori produce chiar și capodopere. Dar în poezie, în literatură. Însă cine visează și urmărește, în "spirit pașoptist", construcția unei noi și adevărate culturi românești, solidă, durabilă și "majoră" – pe ruinele unei pseudoculturi totalitare – nu poate să nu fie preocupat și de astfel de "amănunte". Blazarea, scepticismul, fatalismul, resemnarea ("n-a fost să fie"), individualismul incurabil săn – din această cauză – profund contraproductive. Aceste defecte sunt total străine de spiritul nepașoptismului cultural, pe care aniversarea Revoluției de la 1848 îl pune în cea mai vie lumină.

ADRIAN MARINO - Istorici literar, critic și teoretician. Fost deținut politic. Autor al numeroase volume, parte din ele traduse în engleză, franceză, italiană, japoneză etc. Fondator și redactor-șef al *Cahiers Roumains d'Etudes Litteraires*. Deținător al premiului Herder (1985) și al multor premii literare românești.

Exceptionalism românesc?

**Democrație, etnocratie și pluralism incert
în România post-Ceaușescu (II)**

VLADIMIR TISMĂNEANU

Dilemele României postcomuniste: o privire de ansamblu

Transformarea de regim adesea convulsivă și paradoxală din România de după 1989 nu poate fi pe de-a-neregul înțeleasă și analizată fără înțelegerea ei în contextul culturii politice comuniste din această țară. Cu toate că este în descreștere, climatul tărăganat al neîncrederii, înselăciunii și fricii poate fi văzut ca o prelungire a modelelor de conducere și domniație de care s-a folosit elita conducătoare în deceniile precedente.⁴ Într-adevăr, natura regimului post-1989 al României nu poate fi pe deplin înțeleasă fără referință la moștenirile culturale și politice ale trecutului (atât comunist, cât și precomunist). Aceasta nu înseamnă a spune că România este un caz de restaurație completă, ci mai degrabă o cultură politică hibridă pe cale de a se naște, care încorporează elemente ale experienței leniniste și tendințe naționaliste, precum și forme embrionice de pluralism. A nega existența unor schimbări semnificative și a considera procesul democratic românesc ca irelevant ar fi o mare exagerare. Pe de altă parte, tranziția românească, în special după alegerile din 1992, a fost deteriorată de lipsa de voință politică reformistă și de imaginație.

O abordare de tipul "cea de-a treia cale" este încă dominantă la strategii PDSR.⁵ Au fost ratate multe dintre oportunitățile create de cadrul legal stabilit între 1990 și 1992. Nota dominantă a politicii românești este dată mai degrabă de strategiile confrantanționale, decât de cele consensuale: astfel, până în noiembrie 1996, partidul conducător (PDSR) a guvernat în alianță cu formațiuni radical-naționaliste și stângisto-populiste.⁶ Principala forță de opozitie, Convenția Democratică din România (CDR), dominată de Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat (PNCD), îl privea pe președintele Iliescu drept un "criptocomunist". Acest diagnostic era sprijinit și de alte formațiuni opozitioniste, aflate în afara

CDR (Partidul Democrat al lui Petre Roman, Partidul Alianței Civice, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România). În orice caz, acuratețea unor denumiri precum "neo" sau "cripto" este îndoileinică. Ion Iliescu, precum Slobodan Miloševici în Serbia, Aligirdas Brazauskas în Lituanie sau Kiro Gligorov în Macedonia, este un lider populist al căruia angajament ideologic către leninism a dispărut demult.

De-a lungul președinției sale, Iliescu a manifestat forme reziduale de comportament autoritar, rezistență față de o deschidere deplină către o economie de piață și atașament față față de valorile egalitare ale socialismului de stat.⁷ La cinci ani după alegerile prezidențiale și parlamentare din mai 1990 (primele alegeri libere, chiar dacă nu pe de-a-neregul corecte, după patruzeci și cinci de ani), Thomas Carothers a făcut o descriere a situației politice generale din România:

"România este o societate mult schimbată, cu multe din trăsăturile instituționale ale democrației, o economie capitalistică în născere și cu un drum identificabil către o integrare graduală în Europa. Cu toate acestea, pe de altă parte, ea se află cu mult în urma vecinilor ei în ceea ce privește despărțirea clară de trecutul comunist, are încă de înfruntat cele mai serioase provocări ale reformei economice și pare incăpabil să scape de o viață politică bombastică și adesea opacă. Pentru cei mai mulți dintre români – care se zbat să supraviețuască economic, speriați de creșterea șomajului și dezgustați de ineficiența 'politicii democratice' – viitorul pozitiv pe care l-au sperat în decembrie 1989 este încă îndepărtat".⁸

Comparată cu alte cazuri de tranziție de la socialismul de stat, tranziția din România are o trăsătură persistentă în ceea ce privește absența unei rupturi categorice cu tradițiile birocratic-centraliste și puternic etatiste moștenite din leninism. Demolarea vechilor structuri birocratice a fost ezitantă și adesea nedecisă. Unul dintre foștii consilieri ai lui Iliescu descrie procesul ca fiind o "tranzitie spontană" și sugerează că el răspunde intereselor politice ale clasei ma-

nageriale industriale.⁹ Nu mai puțin simptomatică pentru "sindromul București" al tranziției este reînvierea partidelor politice "tradiționale" interbelice și renașterea unei tendințe monarhistice slabe, dar persistente.¹⁰ Este astfel semnificativ faptul că cel mai important partid din opozitie, PNCD, condus până la moartea sa (survenită în noiembrie 1995) de către politicianul veteran Corneliu Coposu, se pronunță fără echivoc în favoarea unei reîncontroaceri la Constituția din 1923, inclusiv la restabilirea monarhiei constituționale (abolită de *diktat*-ul comunist din decembrie 1947).¹¹ Cu alte cuvinte, cel mai puternic partid de opozitie din România, care a devenit cel mai important partid al coaliției guvernamentale instaurată în noiembrie 1996, vede împlinirea revoluției din decembrie 1989 în restaurarea completă a structurilor politice precomuniste. Pentru a folosi concepțele lui Ralph Dahrendorf, înfruntarea dintre forțele politice românești se poartă atât pe terenul politicii normale, cit și pe cel al politicii constituționale.¹²

Înainte de alegerile cruciale din noiembrie 1996, România era o democrație fragilă, cu o președinție puternică, o opozitie divizată și o societate civilă adevarată, chiar dacă încă slabă. Rolul parlamentului a crescut semnificativ începând din 1993, iar țara a fost guvernată mai mult prin ordonanțe guvernamentale. După 1993 s-au intensificat presiunile asupra oficialităților locale pentru a se alinia la politica guvernamentală. Până la mijlocul anului 1995, 10% dintre primarii, consilierii municipali și înalții funcționari locali aleși în februarie 1992 au fost schimbați de către guvern. Dintre aceștia, 80% reprezentau partidele de opozitie.¹³ În termeni de preferințe, nostalgie și aspirații politice, Iliescu a apărut astfel mai aproape de Vladimír Meciar al Slovaciei și de Slobodan Miloševici al Serbiei decât de Vaclav Havel al Cehiei sau chiar decât Gyula Horn al Ungariei. După ce a pozat în decembrie 1989 -ianuarie 1990 în simbolul divorțului față de vechiul regim, Iliescu a făcut foarte puțin pentru a se opune tendințelor restauratoare din politica românească.¹⁴

Baza socială a regimului Iliescu a fost în primul rând acea parte a populației legată emoțional și profesional de structurile economice și sociale moștenite de la vechiul regim: în primul rând, uriașa birocratie industrială și ministerială, foștii membri ai aparaturii de partid convertiți în antreprenori și un grup de noi baroni ai nouului apărut sector privat, adesea recruiți din lista nomenklatură a Uniunii Timarilor Comuniști.¹⁵ Dată fiind prezența ubică a Securității

în România lui Ceaușescu și controlul său asupra companiilor de comerț exterior, nu este o surpriză în a vedea astăzi agenți ai fostei poliții secrete prosperind acum ca magnați financiari și industriali.

Clivajul dintre vechea ordine și cea nouă este mai puțin marcat în România decât în orice altă țară a Europei Centrale și de Est. Mai mult decât în orice altă țară, serviciile secrete postcomuniste continuă să influențeze în mod direct procesul politic: ele pun la cale scurgeri de informații cu privire la personalități politice, publicarea unor dosare ale poliției secrete și supravegherea jurnaliștilor, precum și a altor critici ai regimului Iliescu.¹⁶ Virgil Măgureanu, un fost profesor la Academia de Partid "Ștefan Gheorghiu" și unul dintre cei mai apropiati asociați ai lui Iliescu, a condus Serviciul Român de Informații de la înființarea sa, în martie 1990. De fapt, până în 1996, Iliescu și Măgureanu au fost singurele două personalități care au rămas în funcții începând din 1990.¹⁷

Regimul Iliescu a părut relativ stabil vreme de mai mulți ani.¹⁸ În vreme ce realizarea președintelui reprezenta o "democrație în lipsă de altceva" (în engleză, *democracy by default*)¹⁹, opozitia excela prin-o retorică anticomunistă dură, îndemnuri neîncetate la decomunizare ("procesul comunismului"), susținerea frecventă a unor teme naționaliste (în special pentru a respinge revendicările minorității maghiare) și lipsa unor soluții economice autentice pentru criza țării. S-ar putea chiar spune că bunul cel mai de preț deținut de președintele Iliescu era natura anemică, fragmentată și confuză a opozitiei. În al doilea rând, nu mai puțin important, președintele s-a angajat în toamna anului 1995 într-o luptă împotriva liderului Partidului România Mare, Cornelius Vadim Tudor, și a altor forțe extremiste. S-ar putea ca acest conflict să fi fost mult mai important pentru viitorul țării decât vor să o recunoască multe din figurile centrist/moderate.²⁰ Într-adevăr, pactul dintre PDSR și Partidul România Mare a încetat în octombrie 1995, iar Vadim Tudor și-a retras reprezentanții din guvern.

Pe scurt, la sfîrșitul celui de-al doilea mandat al lui Iliescu, climatul din România contemporană era dominat de dezmeticire, frustrare, indispoziție, anxietate și insecuritate.²¹ Adunând credit din specularea acestor sentimente, au apărut mișcări naționaliste radicale, inclusiv încercări de a reface Garda de Fier, mișcarea fascistă interbelică din România. Au existat încercări oficiale de a-l reabilita pe mareșalul fascist Ion Antonescu. Membri ai guvernului au participat la sfântirea monumentelor ridicate în cinstea acestui fost

dictator pronazist, executat în 1946 pentru crime împotriva umanității.²² Politicienii PDSR de frunte au fost campionii unor poziții naționaliste puternice, în special cînd a fost vorba de drepturile la educație în limba maternă pentru membrii minorității maghiare.

Sprînjinul pentru coaliția conducătoare (PDSR-PUNR) a venit și din partea neocomunistului Partid Socialist al Muncii (condus de Ilie Verdeț, premier pe vremea lui Ceaușescu, și de Adrian Păunescu, unul dintre cei mai sicofanți poeți din epoca Ceaușescu).²³ Majoritatea disidenților din epoca Ceaușescu au fost marginalizați, împroșeatați cu noroi în paginile presei proguvernamentale. Înă în noiembrie 1996, televiziunea oficială era pe deplin controlată de către președinte prin intermediul Consiliului Național al Audiovizualului. Cu toate că separarea puterilor este încă problematică, iar judecătorii sunt încă numiți de către guvernămînt, se poate vorbi de un rol crescut al Curții Constituționale, care a votat împotriva unor legi și decrete propuse de către președinte, legate de mai multe probleme delicate.

Societatea civilă este tot mai puternică, iar glasul ei este tot mai sonor, inclusiv în ceea ce privește organizațiile pentru protecția drepturilor omului, cum ar fi mișcarea națională Pro-Democrația, Liga Pro-Europa din Tîrgu-Mureș, precum și multe organizații active în zonele serviciilor sociale, politiciilor sociale și problemelor copiilor. Pe la mijlocul anului 1995 existau 8.000 de organizații nonguvernamentale înregistrate, dintre care doar aproximativ 200 funcționau cu adevărat, marea majoritate a acestora cu fonduri masive din Statele Unite ale Americii și Europa Occidentală.²⁴ Înă acum, societatea civilă, înțeleasă ca zona inițiatiilor sociale independente de jos în sus, este încă limitată la grupe mici de intelectuali urbanî, iar impactul ei asupra politiciei naționale a fost săracăios. Se poate observa între studenți, pe vremuri grupul politic cel mai activ, înstrâinarea și profunda demobilizare. Părți ale mediei se exprimă sincer și energetic, însă regimul Iliescu a folosit metode economice și politice pentru a le intimida și hărui pe cele mai critice ziare.²⁵ Din partea minorităților se aștepta o comportare frumoasă: cu alte cuvinte, nemulțumirile lor legitime erau denunțate de către partidul conducător și aliații săi drept acțiuni subversive destinate a distrugere România. Ceea ce antropologul Robert Hayden numea pe bună dreptate naționalism constituțional se potrivește cel mai bine pentru a descrie surogatul ideologic prevalent în România lui Ion Iliescu.²⁶ Rămîne de văzut dacă

noul președinte și noul guvernămînt care a venit la putere după alegerile din noiembrie 1996 vor reuși să rupă cu această tradiție etnocentrică.

Trecutul nestăpînit sau confruntarea moștenirilor leniniste

Mai mult decît orice altă țară din fostul Pact de la Varșovia, regimul post-Ceaușescu din România a evitat să facă acea istorică și vitală răscolire a sufletului, de care este nevoie pentru o reală terapie istorică națională. Arhivele sunt în continuare păzite cu strănicie, demonii unui trecut nestăpînit sunt încă acolo, iar imaginația politică românească este în continuare bîntuită de narațiuni ambigue cu privire la dorințe neîmplinite și fantasme ale răzbunării. Refuzul inflexibil al fostului președinte Ion Iliescu de a permite o autentică circulație a elitelor avea o cauză profundă: era legat de ortodoxia oficială care pretindea că odată ce fusese doborât și lichidat Ceaușescu, comunismul a încetat să mai existe, iar România a devenit o democrație. În realitate, a avut loc doar o minimă examinare riguroasă a trecutului comunist, după revoluție din decembrie 1989: nici Iliescu, nici sprînjinitorii săi nu au fost gata să se angajeze într-o analiză răscolitoare de suflet cu privire la experimentalul leninist din acea țară. Erau prea multe schelete în debaralele lor, iar ei au preferat ca pur și simplu să atribuie vina pentru aberațiile din trecut dictatorului defunct și subordonăților imediati ai acestuia.

Nici o formăjune politică nu și-a asumat în mod voluntar responsabilitatea pentru moștenirea leninistă: pînă și Partidul Socialist al Muncii preferă să se distanțeze de trecutul dictatorial și insistă cu privire la orientarea sa socialistă tradițională.²⁷ Astfel, autocritica făcută de fostele partide comuniste din celelalte țări ale Europei Centrale și de Est a fost cu grija evitată în România. Este ca și cum doar clica redusă a lui Ceaușescu a reușit să impună un despotism acum lamentat și detestat de către marea majoritate a populației. Astfel, unanimitatea paradelor lui Ceaușescu a fost înlocuită de un similar superficial anti-ceaușism monolitic, necritic și categoric.

Reconcilierea cu trecutul în România contemporană a fost îngreunată de o combinație de tăcere convenabilă din partea noilor lideri și un tratament amatoristic, impresionist și adesea vindicativ al perioadei comuniste din partea exponentilor opoziției. Puține publicații s-au angajat în publicarea unor documente importante de arhivă, iar cînd au făcut-o,

analiza critică-comparativă a fost absentă în mod evident.²⁸ Puțin s-a făcut pentru a distinge între indivizi și instituții în abordarea terorii staliniste și a reprezintării poststaliniste: o supunere sistematică menținută favorizează adesea aliburi oportuniste și legende de eroism și rezistență, fabricate în propriul folos.

La sfîrșitul conducerii sale, Ceaușescu a fost în mod universal perceput ca unul dintre ultimii dictatori stalinisti, obsedat total de grandioasele sale proiecte industriale și arhitectonice, precum și ostil în mod visceral reformelor lui Mihail Gorbaciov.²⁹ Români trăiau supuși unor enorme privațiuni, căldura era oprită în apartamente pînă la temperaturi la limita înghețului, iar statul la cozi interminabile era o corvoadă zilnică. Mincarea era rationalizată de parcă tăra se afla în război. O propagandă cinică ridică în slăvi fără încetare vitejia Marei Lider neînfricat și geniu științific al soției sale. Irritat de reformele lui Gorbaciov, Ceaușescu s-a agățat de dogmele sale staliniste și de o represiune intensificată. România apărea ca un univers închis, coșmarească, pe deplin controlat de o fioroasă organizație a poliției secrete, Securitatea.

Oricît de justificată ar fi, în lumina iluziilor paranoice finale ale liderului, această imagine trebuie să pună în umbră existența diferitelor stadii din evoluția sau devoluția regimului Ceaușescu: în primul rînd, cînd a venit la putere, în martie 1965, ca liderul cel mai tînăr din interiorul Pactului de la Varșovia, Nicolae Ceaușescu a inițiat o partială destalinizare, renunțând la cîteva din trăsăturile cele mai represive ale guvernării predecesorului său (Gheorghe Gheorghiu-Dej), prin relaxarea controlului ideologic al partidului, demascarea abuzurilor lui Dej, diminuarea influenței poliției secrete prin creșterea atribuțiilor de supraveghere de către partid a operațiilor sale și deschiderea României către Occident. Această perioadă de "liberalizare de sus" a durat din 1965 pînă în 1971.

Stadiul următor, al radicalizării regimului, a inclus o reafirmare a ortodoxiei ideologice, ciclice campanii antiintelectuale, o dramatică transformare a elitei prin eliminarea "baronilor" lui Dej din toate pozițiile semnificative și promovarea fidelilor lui Ceaușescu, precum și o crescîndă fascinație față de investiții economice gigantice (de exemplu, construirea unui Canal Dunăre-Marea Neagră). Cultul conducerii a devenit omniprezent, iar tehniciile staliniste de mobilizare au fost restaurate. După 1974, Ceaușescu s-a angajat într-o dinastizare a socialismului românesc prin promovarea membrilor apropiati ai

familiei în înalte funcții de partid și de stat. Cea mai vizibilă și mai influentă era soția sa, Elena, care, în timpul anilor '80, a devenit a doua persoană ca importanță în ierarhia de partid și de stat.

În fine, ultimul stadiu, cel al unei ineluctabile decăderi a regimului, a coincis cu reformele lui Gorbaciov: fiind un leninist inflexible, dar primitiv, Ceaușescu a respins *perestroika* și nu a făcut nici un secret din condamnarea încercărilor sovietice de reînnoire sistematică. În timpul acestei perioade (1985-89), politicile lui Ceaușescu au devenit în mod evident excentrice și autodestructive. Bazîndu-se tot mai mult pe sfaturile soției sale, el a antagonizat birocrația de partid, privată de autoritate și putere. Cu toate că era înconjurat de ritualuri cultice de adorare, secretarul general era de fapt prost informat și inclinat către excese de panică și isterie. Către sfîrșitul vieții sale, Ceaușescu era un dictator bolnav și izolat, complet dependent de poliția sa secretă și manipulat de o *camarilla* inepță și extrem de coruptă.

Partidul Comunist Român, creat în 1921, era în mod evident forța conducătoare în acea țară, însă de fapt Ceaușescu și clanul său anihilaseră conducerea colectivă a partidului (Comitetul Politic Executiv) ca organ de decizie. În timpul anilor '70 și '80, Comitetul Central și congresele partidului erau mai mult cutii de rezonanță al căror rol constă în a ridica în slăvi în mod servil inițiativele lui Ceaușescu. În virful guvernămintului României nu mai rămăsese nici urmă de comportament colegial. Elita politică era demoralizată și strict subordonată Securității, dominată în întregime de cei numiți de către Ceaușescu. Aceasta a fost cu adevărat un straniu fenomen românesc, care explică multe din tribulațiile postrevoluționare: emascuarea aproape completă a aparatului de partid și ridicarea poliției secrete la rangul de deținător crucial al puterii politice, un adevărat "stat în stat". Explicația cu privire la această degradare a funcțiilor tradiționale ale partidului într-un regim leninist era legată de suspiciunea oarbă a lui Ceaușescu, ca și de conștientizarea crescîndă de către conducerător chiar față de cei odată sprînjinitori fideli ai săi în interiorul nomenclaturii. Cazul lui Ion Iliescu a devenit astfel emblematic pentru această situație: un protejat de-al lui Ceaușescu, încă de la începutul anilor '60, el a fost tot mai marginalizat, ca urmare a rezervelor sale cu privire la cursul neostalinist al politiciei de după 1971.

**traducere de
DAN PAVEL**

NOTE:

3. Vezi Ken Jowitt, "No More Normans in Europe", manuscris nepublicat. Citat utilizat cu permisiunea autorului.
4. Pentru o analiză atentă a trepidărilor politice ale României postcomuniste, vezi Katherine Verdery și Gail Kligman, "Romania after Ceausescu: Post-Communist Communism?", în *Eastern Europe in Revolution*, ed. Ivo Banac (Ithaca: Cornell University Press, 1992), pp. 117-47. Pentru climatul de suferință și înșelăciune de sub regimul Iliescu, vezi William McPherson, "Intrigue, Illusion and Iliescu: Reaching for Reality in Romania", *Washington Post*, 13 September 1992. Pentru o apreciere generală a procesului politic din România, mai ales în perioada 1994-1995, vezi articolul meu, "Democracy, Romanian-style", *Dissent*, Summer 1995, pp. 318-20.
5. Platforma PDSR pentru alegerile din 1996 insistă asupra nevoii de a evita atât "capitalismul", cât și "totalitarismul". Interviu personal cu Marțian Dan, vicepreședinte al PDSR, Washington, D.C., December 1995.
6. În septembrie 1992, PDSR, pe atunci încă numit Frontul Democrat al Salvării Naționale, a obținut 27,72% din voturi pentru Camera Deputaților și 28,29% pentru Senat. În cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale, din octombrie 1992, președintele în funcție a obținut 47,43% din voturi, în timp ce candidatul Convenției Democratice, Emil Constantinescu, a obținut 31,24%. Pentru date excelente privind politica României post-comuniste, vezi Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României: O cronologie a evenimentelor. Decembrie 1989-Decembrie 1994* (București: Editura Mașina de scris, 1995).
7. Pentru concepțiile politice ale lui Iliescu, vezi cartea sa *Reformă și revoluție* (București: Editura Enciclopedică, 1994).
8. Vezi Thomas Carotheres, *Understanding Assistance. The Case of Romania* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1996).
9. Vezi Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor* (București: Editura Nemira, 1995).
10. Toate sondajele de opinie indică un sprijin pentru întoarcerea Regelui Mihai cam între 12 și 15 % din populație. Cu toate că este în declin, popularitatea lui Iliescu rămâne mare.
11. Interviuri personale cu Cornelius Coposu, la București, în iunie 1994, și Washington, D.C., în februarie 1995. În alegerile din septembrie 1992 Convenția a obținut 20,01% la Cameră și 20,16% la Senat. Președintele și candidatul Convenției la președinție – atât la alegerile din 1992, cât și la cele din 1996 –, Emil Constantinescu, a anunțat în 1995 că a intrat în PNȚCD.
12. Vezi Ralph Dahrendorf, *Reflections of the Revolution in Europe* (New York: Random House, 1991). [Cartea a apărut și în românește, vezi Ralph Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa. Într-o serisoare ce ar fi urmat să fie trimisă unui domn din Varșovia*, 1990, traducere de Marina Sandu (București: Humanitas, 1993), n. trad., D.P.]
13. Vezi *Nations in Transit: Civil Society, Democracy and Markets in East Central Europe and the New Independent States* (New York: Freedom House, 1995), p. 112.
14. Către sfîrșitul lui 1995, ruptura dintre Iliescu și Vadim Tudor a devenit publică și a condus la eliminarea reprezentanților Partidului România Mare din guvern. Vadim Tudor a reacționat furios și l-a acuzat pe Iliescu de a fi cedat presiunilor din partea cercurilor sioniste și a altor cercuri antiromânești din Occident. Vezi "PRM Newspaper Accuses, Threatens Iliescu", în *Foreign Broadcast Information Service, Daily Report: Eastern Europe* (de aici încoară, FBIS-EEU), 16 October 1995, pp. 63-5. Aceasta nu este doar o criză de familie și ar putea să mai intervină și alte rearanjamente de forțe care să distanțeze PDSR de aliații săi politici, inclusiv de PUNR-ul lui Gheorghe Funar.
15. Elita afacerilor din România este puternic divizată: pe de o parte, sunt cei legați de Partidul Democrat al lui Petre Roman și de strategia sa prooccidentală de deschidere a țării către investițiile străine; pe de altă parte, sunt exponenții noilor firme și companii legate de fostă poliție secretă, care se bucură de sprijin guvernamental pentru operațiuni financiare oneroase. Analistul politic român Andrei Cornea a propus conceptul de "direcțocrație" pentru a descrie grupul social conducerător în România lui Iliescu. Vezi Cornea, *Mașina de fabricat fantasme* (București: Editura Clavis, 1995). Un fenomen interesant este apariția acestei alianțe între o parte a elitei financiare și de afaceri, partidul conducerător și acoliții săi, și birocrația guvernamentală. Ar trebui menționat succesul partidului lui Iliescu în a atrage sprijinul sindicatelor, o indicație a unei tendințe corporatiste în politica românească contemporană.
16. Un exercițiu voluminos în această direcție, *Cartea Albă a Securității* (cinci volume enorme), a fost publicat în 1995 de către Serviciul Român de Informații (SRI).
17. Această situație face ca atacurile împotriva lui Mărgureanu organizate de România Mare să fie și mai semnificative.
18. Îi datorez această distincție lui Dorel Șandor, interviu personal, Washington, D.C., 14 octombrie 1995. Șandor a fost secretar de stat în guvernul Stolojan (1991-1992), iar acum conduce Centrul de Studii Politice și Analiză Comparată din București, un think tank independent.

19. Un concept propus de Steven Fish cu privire la Rusia lui Eltsin. Vezi cartea sa *Democracy From Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995).
20. În 1995, partidul lui Roman (PD) a făcut o alianță cu micul Partid Social Democrat, condus de Sergiu Cunescu, formând Uniunea Social Democrată. Obiectivele Uniunii erau liste comune pentru alegerile din 1996, coordonarea acțiunilor în cadrul dezbatelerilor publice și parlamentare și, cel mai important, lucru care l-a iritat pe Iliescu, sprijin reciproc pentru admiterea în Internaționala Socialistă. Partidul lui Cunescu a fost acceptat de către Internaționala Socialistă, iar această alianță îi va permite și lui Roman să își se alăture în viitorul apropiat, fapt ce va lipsi partidul lui Iliescu (PDSR) de aceeași oportunitate și va afecta în mod serios eforturile făcute de Iliescu, Adrian Năstase și Oliviu Gherman în a-și prezenta partidul ca socialist în sens occidental și modern.
21. De pildă, extrem de popularul săptămânal satiric *Academie Cațavencu* a publicat almanahul său anual pe 1996 cu titlul de *Cartea neagră a insecurității*, un joc de cuvinte legat de titlul operei în cinci volume tipărite de serviciul lui Mărgureanu (vezi nota 16 de mai sus).
22. Vezi Andrei Codrescu, "Fascism on a pedestal", *New York Times*, 7 December 1993.
23. Reprezentanții PSM dețineau importante poziții în cadrul Ministerului Muncii. Biografia politică a lui Păunescu merită un studiu separat: el a debutat ca poet iconoclast și jurnalist la sfîrșitul anilor 1960, însă s-a mișcat către poziții din ce în ce mai naționaliste în anii 1970. El organizează adunări ale tinerilor, unde pe lîngă muzică folk se înălțau omagii pentru "geniul" lui Ceaușescu.
24. Vezi *Nations in Transit*, p. 109.
25. Iliescu însuși s-a angajat adesea în polemici cu "o anumită parte a presei", în special cu cotidienele *România liberă* și *Ziua*. Limbajul folosit de el în criticarea opozitionilor indică o mentalitate monolitică: criticii sunt percepuți în mod aprioric ca malefici. Se poate observa apariția unei curți siofantice în jurul președintelui și chiar a unui nou "cult al personalității". Pentru o evaluare a amendamentelor propuse la Codul Penal românesc, care va conduce la pedepsirea ziariștilor care publică povești critice despre oficiali, chiar dacă ele sunt adevărate, vezi "The Not-So-Free Eastern European Press", *New York Times*, 2 October 1995.
26. Vezi Robert Hayden, "Constitutional Nationalism ad the Wars in Yugoslavia", comunicare prezentată la conferința "Post-Communism and Ethnic Mobilization", Cornell University, Ithaca, New York, April 21-22, 1995. Liderii Convenției Democratice s-ar putea să nu fie de acord cu forma republicană de stat, însă ei nu au criticat definirea României ca stat național unitar, formulată în Constituția din 1991. Aceeași nervozitate cu privire la revendicările maghiare de autonomie culturală poate fi observată și în rândurile altor forțe neguvernamentale (de pildă, PD-ul lui Roman, PAC).
27. Vezi interviul lui Tudor Mohora, secretarul cu propagandă al Partidului Socialist al Muncii, *Flacăra*, nr. 19, 1-7 septembrie 1992. La începutul anilor '80, Mohora a fost președintele Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România.
28. Acesta este cazul unuia dintre cele mai îndrăznețe săptămânilor din România, *Cuvîntul*, care a publicat în serial un raport secret de partid, pregătit în 1967-68, pentru reabilitarea fostului membru al Biroului Politic și ministru al Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, executat după un pseudoproces, în aprilie 1954. Cititorul neavizat se pierde în abundența de nume și date, iar editorii nu s-au preocupat să asigure informație cu privire la condițiile sociale și politice pentru a evalua semnificația acestor informații. Același lucru poate fi spus cu privire la seria de articole din politice din ziarul independent *România liberă* cu privire la "procesul comunismului", unde martirii victimelor au fost publicate fără nici o încercare de a documenta fundamentele instituționale și sociologice ale represiunii politice.
29. Faptul că Ceaușescu era un admirator personal al modelului de socialism al lui Stalin a apărut în mod clar într-o declarație sale *off-the-record* date lui Ken Auchiloss, de la *Newsweek*, în 1988. Vezi Gail Kligman, "When Abortion is Banned: The Politics of Reproduction in Ceaușescu's Romania", un raport pentru National Council for Soviet and East European Research, 1992, p. 51.

VЛАДИМИР ТІСМАНЕНУ – Profesor de Științe politice și Director al Centrului de Studii ale Societăților Postcomuniste al Universității din Maryland (College Park). Ultima sa lucrare importantă este *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1998).

Proprietatea - o problemă neclară în România

ILIE SERBĂNESCU

Vedem – și pe bună dreptate – în dezvoltarea sectorului privat soluția pentru multe din gravele probleme care confruntă economia românească și, înainte de toate, pentru crasa ineficiență a actualelor alocări de resurse. Schimbarea în acest domeniu, al alocării resurselor, este, de altfel, esența reformei. Și considerăm – de asemenea, pe bună dreptate – privatizarea drept mijlocul cel mai rapid ca sectorul privat să dobîndească poziții preponderente, deoarece, reprezentând un transfer de proprietate, se realizează pe seama restrîngerii corespondente a sectorului de stat.

Deși aceste opinii sunt larg împărtășite, inclusiv la nivelul factorilor de decizie care sunt partidele politice, privatizarea înaintea în ritm de melc. Procesul este, fără îndoială, complex și cine tot vorbește de "privatizare rapidă", delirează. Dar nici ritmul de melc nu este o soluție. În România nu poate fi însă altfel. Și nici nu trebuie să ne mire atât timp cât *regimul proprietății* nu este clar, iar în unele domenii nu este nici reglementat.

O adevarată aiureală există în ce privește proprietatea de stat. Iar ceea ce nu este clar în materie de proprietate nu se poate vinde. Regimul juridic imprecis al așa-numitei "proprietăți de stat" se opune numai privatizării, ci și, indirect, dezvoltării sectorului privat prin afaceri nou inițiate, din cauza blocării fizice a spațiilor de producție și a înăbușirii mediului de afaceri. Nu este nici un paradox că nu se poate măcar spera într-o economie de piață funcțională fără clarificarea regimului proprietății de stat. Pur și simplu pentru că aceasta este baza de la care se pornește. Iar construcția unei case începe de la temelie!

Vom analiza în cele ce urmează problema proprietății – așa cum există aceasta în România în momentul de față – în marile domenii: locativ, funciar, industrial. Și abia apoi vom evalua șansele de rezolvare a acestei probleme în funcție de poziția în materie a principalelor partide cu reprezentare sau cu perspective de reprezentare parlamentară. Deocamdată ne vom rezuma a constata că nici noul guvern Radu Vasile nu are mai mari șanse de reușită pe calea reformei decât celelalte cabinete postdecembriști.

Pentru că domnia sa este al cincilea prim-ministru, după 1989, care nu își înscrie în program – la loc de frunte, cum ar fi trebuit! – clarificarea problemei proprietății în România.

Domeniul locativ: inadmisibilitatea vînzării proprietății altuia

În domeniul locativ, tergiversarea interesată a unei soluții pe vremea regimului Iliescu a complicat rău de tot problema și așa împovărată nu numai de actele normative de naționalizare sau expropriere de pe vremea comunismului, dar și de abuzurile făcute în numele acestor acte normative. De fapt, regimul Iliescu a respins însăși ideea retrocedării. Și, cînd, pînă la urmă, sub presiune internațională, a decis să facă ceva, a adoptat cea mai proastă reglementare posibilă. Aceasta acceptă de formă principiul retrocedării, dar îl limitează în practică tocmai la cazul, cel mai puțin întîlnit, cînd fostul proprietar (sau moștenitorii săi legali) locuiește (locuiesc) în chiar spațiul locativ în cauză. Or, se știe, naționalizarea sau exproprierea nu s-au făcut de dragul actului în sine, ci tocmai pentru a-i alunga pe foștii proprietari din spațiile locative respective. Se putea, evident, alege o altă limitare, ca de pildă retrocedarea în natură doar a unei unități locative, iar pentru rest compensații, spre a se evita problemele, desigur nu simple, de ordin economic, politic și social, generate de restituirea proprietăților locative.

Absurditatea reglementării adoptate în timpul regimului Iliescu – ce nu a putut fi înlăturată nici în condițiile guvernării după alegerile din 1996 – nu se oprește însă aici. Reglementarea a dat dreptul celor ce stăteau, la apariția legii, în spații locative naționalizate, care aparținuseră unor proprietari identificați, să le cumpere, în ciuda revendicării lor firești de către acești proprietari. Trebuie subliniat că o asemenea reglementare legiferează, de fapt, un furt; pentru că furt înseamnă a vinde cuiva ceva confiscat de la altcineva. De remarcat că nici Ceașescu, care a acționat în disprețul proprietății, nu s-a încumetat la așa ceva.

Dacă într-adevăr se consideră că problemele economice, politice și sociale erau prea complicate și destabilizatoare se putea recurge, în ultimă instanță, la formula de a lăsa lucrurile așa cum sunt. Dar în nici un caz nu se poate pretinde că se merge spre o societate bazată tocmai pe proprietatea privată și, în același timp, să se vîndă ceea ce aparține altora chiar sub ochii acestora.

Proiectul Ministerului Justiției de reglementare a problemelor locative caută să împace și capra și varza și, încercînd să facă politică, nici măcar liberală, lasă în ambiguitate problema proprietății (locative), care este o problemă de principii. Și la principiile nu trebuie să existe neclarități.

Domeniul funciar: încurcături deliberate, dar contraproductive

În domeniul proprietății funciare, în numele unor pretinse idei de stînga, s-a pornit de la început cu stîngul, promovîndu-se deliberat confuzia, probabil ca mijloc de menținere a controlului de stat asupra agriculturii.

Principiul restituției a fost acceptat, dar nu și cel al reprivatizării propriu-zise. Legea fondului funciar, adoptată sub regimul Iliescu în 1991, este nimic altceva decît o lege a reindividualizării către foștii proprietari (sau moștenitori) a unor pămînturi puse forțat de aceștia în devălmășie, în cooperative agricole, dar care, juridic cel puțin, nu au constituit niciodată proprietate de stat. Aceasta, în timp ce pămînturile în proprietate de stat, chiar dacă provin din naționalizări sau expropriieri, au fost scoase fără echivoc de sub încidența legii. Emblematic pentru excluderea principiului reprivatizării în agricultură este faptul că Legea fondului funciar din 1991 nu a inserat nici o mențiune, chiar și în cazul limitat al fostelor gospodării agricole colective, pentru reindividualizarea inventarului agricol (desigur, acolo unde era posibil în natură) sau pentru privatizarea inventarului agricol (acolo unde restituirea către fostul proprietar nu era posibilă).

Această limitare artificială este direct responsabilă de degradarea, devalorizarea sau chiar distrugerea fizică a inventarului agricol aflat la dispoziția fostelor gospodării agricole colective. De altfel, respingerea în prima fază a principiului privatizării în agricultură, ceea ce a blocat la stat anii de zile echipamentul mecanic (tractoare, mașini agricole, toate în posesia întreprinderilor de stat specializate în domeniul), a determinat clivajul dintre pămînt (revenit în

mare parte la particulari) și echipamentul agricol (rămas la stat), care s-a transformat într-un principal obstacol în calea dezvoltării agriculturii.

Tergiversarea aplicării Legii fondului funciar a confuzionat și mai mult situația în domeniul proprietății asupra pămîntului, unii dintre beneficiarii acestei legi ajungînd în posesia efectivă a titlului de proprietate, iar alții nu.

Încă și mai grav a fost faptul că nu numai la apariția Legii fondului funciar, dar și ani de zile după aceea, nu a fost elaborat, aprobat și pus în vigoare pachetul de legi prin care reglementările economice și juridice privind terenurile agricole să corespundă cu noua structură a proprietății asupra acestora: arenda, ipoteca, circulația juridică a titlurilor de proprietate (vînzare-cumpărare). România are în prezent peste 3/4 din pămînturi în proprietate privată și nu are de fapt o piață a pămîntului. Eventuale vînzări-cumpărări se fac la prețuri fără nici o fundamentare de piață. Doar de curînd a fost adoptată legea privind circulația juridică a terenurilor agricole, dar semnificația acestui fapt este anulată în condițiile în care nici pînă acum nu s-a încheiat distribuția titlurilor de proprietate potrivit legii din 1991, iar statul proprietății asupra restului pămîntului agricol rămîne, în continuare, incert.

După alegerile din 1996 s-a pus pentru prima dată problema reprivatizării în agricultură, dar coaliția la putere nu a ajuns să se înțeleagă asupra principiilor și dimensiunilor retrocedărilor către foștii proprietari (sau moștenitorii lor) a pămînturilor ajunse la stat. Pînă cînd această problemă nu se rezolvă – pentru a se ști în mod definitiv cui aparțin exploatațiile agricole în România – nu va putea, în mod evident, funcționa o piață a pămîntului. Pînă atunci, cel puțin două procese fundamentale vor rămîne blocate: pe de o parte, privatizarea (contra cost) în agricultură (terenurile neavînd preț, nici întreprinderile agricole de stat, nici stațiunile de mașini și tractoare nu pot fi privatizate); pe de altă parte, necesara concentrare a pămînturilor, ca unică soluție de combatere a fărîmătării contraproductive a acestora, rezultînd din aplicarea Legii fondului funciar. În urma aplicării acestei legi, exploatația agricolă a juns în medie la 1,7 ha, suprafață pe care nu este posibilă practicarea unei agriculturi eficiente și de pe care posesorul nu poate culege roade suficiente pentru a-i asigura supraviețuirea economică. La o asemenea suprafață, lucrările agricole, chiar și cu muncă manuală, nu pot dura mai mult de 30-40 de zile și nicăieri în lume nu se poate trăi un an muncindu-se doar 30-40 de zile.

Suprafața exploatațiilor agricole trebuie lăsată să crească în favoarea celor performanți tocmai prin funcționarea pieței pământului, adică prin vînzarea-cumpărarea terenurilor agricole. Procesul va fi dureos social, dar nu are alternativă. Nesiștarea problemei proprietății oprește deocamdată desfășurarea acestui proces, condamnând agricultura românească să se întoarcă la plugul de lemn, la tractiunea animală sau la munca manuală, în general la practicile de tip medieval.

Proprietatea industrială: sat fără cîini

De departe însă cea mai dramatică situație, prin neclaritățile care o caracterizează, se află în domeniul proprietății industriale. Să trecem peste problema retrocedărilor, care evident se pune și în acest domeniu, dar care, obiectiv privind lucrurile, nu se poate rezolva, având în vedere multiplele complicații și implicații economice, politice și sociale, decât prin compensări, și acestea mai mult simbolice. Problema problemelor în domeniu este însă confuzia aproape remarcabilă ce domnește în privința regimului proprietății industriale de stat. Încă există cîteva mii de întreprinderi despre care se poate băga mîna în foc că aparțin statului, dar certitudinile se opresc aici, la această formulare generală. De cine este însă reprezentat statul nu se știe precis, și de aici un întreg cerc vicios: cine răspunde de întreprinderile respective? cine este responsabil de datorile acumulate? cine poate decide lichidarea întreprinderilor?

Istoria acestei confuzii este interesantă în sine. Si extrem de instructivă. Deoarece arată că respectiva ceată juridică nu este chiar întîmplătoare, ci mai degrabă deliberat creată și deliberat întreținută. Obîrșia confuziei se află în legea promovată de guvernul Roman, în 1990, referitoare la societățile comerciale. Această lege conferea autonomie acelor întreprinderi de stat rebotezate "societăți comerciale", care erau în principiu privatizabile, spre deosebire de regiile autonome, care rămîneau în proprietate publică, deci neînstrăinabile. De regiile autonome urma să răspundă guvernul prin ministerele de resort. De "independențele" societăți comerciale nu mai răspundea, practic, nimici. Statul-patron nu mai era reprezentat, practic, de nimici. Ceea ce părea un lucru teoretic pozitiv a devenit curînd sursa unui dezastru. Așa-zisa retragere a statului din funcția de administrator – funcție în care statul se dovedise într-adevăr lamentabil – a fost confundată cu abandonarea autorității proprietarului, ceea ce a declanșat un grav proces de disoluție și de-

gradare, care se desfășoară întotdeauna unde și atunci când nu există stăpîn. De fapt, dintr-o dată, pentru cea mai mare parte din economia românească nu se mai dădea seamă public de modul în care este administrată. Ceea ce nu se întîmplă nici chiar pe vremea lui Ceaușescu, pe care nu-l dădea afară din casă trasparență și care nu se îngheșua cîtuși de puțin să dea cuiva socoteală de ce făcea!

Peste un an, același guvern Roman pecetlula neclaritățile deliberat confeționate în ce privește proprietatea industrială de stat. Prin legea privatizării se dădea cu titlu gratuit cetățenilor adulți ai țării 30% din capitalul societăților comerciale. Gestionea acestei părți din capital era încredințată însă unor structuri cvasiparazit – așa-numitele Fonduri ale Proprietății Private (FPP). De fapt, unor grupuri de interese li se făcea un cadou din proprietatea industrială a țării. Timp de peste cinci ani, aceste fonduri s-au îmbogățit și au prosperat nedînd nici un sfanț cetățenilor a căror proprietate de fapt o gestionaseră. Celelalte 70 de procente din capitalul societăților comerciale erau încredințate Fondului Proprietății de Stat (FPS), instituție împotriva firii, deoarece menirea ei (de a privatiza) însemna chiar dispariția ei. FPS, nu întîmplător, a devenit o frîñă în calea privatizării.

Cea mai gravă consecință a fost însă faptul că legea, definind alunecos FPS doar ca actionar majoritar și nu ca proprietar în numele statului, permite acestei instituții să facă pe proprietarul doar cînd îi convine (adică atunci când vinde și când cel care vine se alege și el cu ceva) și să fugă de orice răspundere de proprietar atunci când nu îi convine postura (cea curentă, de administrare a întreprinderilor). Guvernul Văcăroiu a oscilat timp îndelungat dacă să dea sau nu curs punerii în funcțiune a instituțiilor create prin legea Roman a privatizării. Dar, în cele din urmă, realizînd ce avantaje prezintă pentru clientela sa politică atât FPP-urile, cât și statul ambiguu al FPS, a trecut la fapte. Societățile comerciale au rămas, astfel, fără stăpîn.

Ambiguitatea domnește în problema crucială: cui aparțin responsabilitatea și decizia în ce privește soarta acestora?

Ceață în jurul respectivei probleme a devenit și mai groasă odată cu derularea propriu-zisă a programului de privatizare în masă, în urma căruia în atîta întreprinderi, după subscripție, FPS mai menține doar majoritatea relativă în cadrul capitalului, pierzînd-o pe cea absolută în favoarea actionarilor individuali. În aceste cazuri, chiar nu se mai știe cine ar putea fi acela care să decidă sau să răspundă de soarta întreprinderilor în cauză.

Dacă întreprinderile cu capital de stat ar merge bine, mari probleme nu s-ar pune. Numai că aproape majoritatea acestora funcționează prost. Si atunci apar probleme multiple și grave: cine răspunde pentru datorile acumulate de aceste întreprinderi? are cineva dreptul să decidă reșalonarea sau ștergerea unor creațe ale respectivelor întreprinderi? dacă altă soluție nu mai este, cine e îndrituit să hotărască închiderea sau lichidarea unei întreprinderi?

Deoarece – să fie clar! – dacă într-o economie de piață această decizie aparține creditorului, în economia românească procedura nu este posibilă: rău-platnicul este o întreprindere cu capital de stat și toți creditorii sunt tot reprezentanți ai statului, fie alte întreprinderi cu capital de stat, fie bănci de stat, fie bugetul de stat. Si atunci, decizia trebuie să revină proprietarului. Numai că, în cazul întreprinderilor cu capital de stat, nu se știe, de fapt, cine este proprietarul.

Domeniul bancar: paroxismul

Paroxismul în materie de neclaritate asupra proprietății se atinge în cazul băncilor de stat. Acestea au fost luate inițial în calculul capitalului total privatizabil pe baze gratuite. Deci FPP-urile au devenit acționari în proporție de 30% și la bănci. Ulterior, cînd oameni responsabili și-au dat seama că pe bănci este firesc să se obțină bani la privatizare, s-a stabilit că, în cadrul procesului de privatizare în masă, cetățenii să nu poată subscrive și la bănci și, pe cale de consecință, prin legea specială de privatizare a băncilor, s-a prevăzut ca FPP-urile, pierzînd acțiunile la bănci, să primească în contrapondere de la FPS, printr-un schimb de proprietăți, acțiuni la alte societăți comerciale de stat. FPP-urile, aceste creații de putere financiară din nimic, care au avantaje concurențiale nu din vreun merit managerial sau din vreo reușită pe piață, ci pur și simplu din cadou, nu vor însă să renunțe la ceea ce legea a stabilit – la bănci – pentru că acțiunile la bănci erau portofoliile lor cele mai solide, din care s-au îmbogățit fără eforturi. De aici presupunile de a primi contravaloreala a ceea ce au avut în bănci. Si, întrucăt băncile sunt rentabile, să primească foarte mult, pentru a se compensa. Vor să obțină un nou cadou, neadmitînd ca schimbul de proprietăți să se facă potrivit criteriului care a stat la baza distribuirii inițiale, care a fost valoarea de inventar și nu valoarea de piață. Acum, o bancă costă mulți bani, iar o întreprindere mai nimic, pentru că nu este generatoare de profit. Ba mai emit și pretenția ca, dacă schimbul de proprietăți nu se face la valoarea actuală de piață,

să primească pur și simplu o parte din banii obținuți din privatizarea băncilor! În orice caz, fapt este că SIF-urile, moștenitoare ale fostelor FPP-uri, pun bețe în roate schimbului de proprietăți cu FPS și, acest schimb neperfectîndu-se, nu se mai știe ale cui sînt de fapt băncile (de stat). Or, orice investitor vrea să știe de la cine le cumpără. Neștiind sigur de la cine cumpără, nu cumpără!

Ce e public, ce e privat?

Într-o ceată deasă se află proprietatea administrației publice la nivel central, județean și local. Nu se știe, cu alte cuvinte, ce aparține domeniului public și ce aparține domeniului privat al statului și, în fiecare caz, la ce nivel se pune problema delimitării. Ce aparține, de pildă, în intravilan, primăriei ca teren privat (înstrăinabil)? Nu este reglementată trecerea din domeniul public în cel privat al statului, și invers. Care este regimul terenurilor sub care trec aducții de apă sau canalizări? Cine răspunde de fapt de lacurile intravilane? Cui aparțin terenurile de sub și din jurul stîlpilor de înaltă tensiune? În ce relații poate intra primăria cu cei care urmăresc să utilizeze terenuri sau imobile apartinînd acesteia? Dincolo de abuzurile făcute, cazul Puzdrea, de-acum celebru, este un subprodus semnificativ al neclarităților privind delimitarea domeniului public. Abuzurile însese sunt încurajate de aceste neclarități.

Inutil de menționat că, fără clarificarea domeniului public, mult trîmbînată finanțare extrabugetară la nivel de municipalități sau chiar comune – care presupune de fapt emisiuni de titluri garantate de autoritatea publică locală – rămîne doar o poveste cu coșul negru.

Guvernele Roman, Stolojan și Văcăroiu nu au avut nici măcar în intenție să rezolve cumva problema. După 1996, în mod inexplicabil, un proiect de lege privind domeniul public a vegetat pe la guvern și doar la sfîrșitul anului trecut a fost revitalizat, pe vremea cabinetului Ciorbea remaniat. De atunci zace la parlament. Si să observăm că respectivul proiect de lege – în ciuda contribuției certe pe care o va avea la definirea și delimitarea domeniului public, precum și la reglementarea regimului acestuia – va prelungi multe neclarități, întrucăt, într-o anexă (care este miezul legii), domeniul public este descris nu în amănunt, ci doar cu titlu exemplificativ. Cu alte cuvinte, se va lăsa la latitudinea autorităților administrației publice la nivel central, județean sau local decizia de reglementare, care poate fi influențată neprincipal de interese personale sau de grup.

“Soluțiile europene”: sănse mici

Ce sănse există de a se rezolva problema proprietății în România? Dincăr de unele aspecte tehnice sau economice, problema este eminentamente politică. Deci, rezolvarea ei trimite la poziția în domeniu a partidelor din arcul parlamentar.

Actuala opozitie, care a deținut ani de zile puterea, a adus de fapt lucrurile în impasul lor prezent. Deci, în principiu, problema nu își putea găsi rezolvare decât în spațiul actualei coaliții la putere. De altfel, de această coaliție s-au și legat perspectivele unei clarificări în materie, care să poată împinge reforma înainte. Din păcate, nu s-a întîmplat aşa! În toate laturile menționate ale problematicii proprietății nu au intervenit pașii înainte necesari și nici măcar clarificările indispensabile, lucrurile rămânind la fel de încurate.

Singurul partid din coaliție care a lăsat impresia că este gata să rezolve problema în respectul deplin față de proprietate, cel puțin în domeniile locativ și funciar, a fost PNȚCD, în ciuda unor accente rebarbatice inabil vehiculate politic. PNL, a doua forță politică românească din Convenție, a manifestat o condamnabilă lipsă de tranșanță în domeniu, de neîngăduit unui partid ce se declară liberal. Pentru UDMR, din păcate, acțiunea în ce privește proprietatea s-a concentrat asupra retrocedării bunurilor bisericesti și de cultură ale comunităților maghiare. PD – principalul partener al PNȚCD în coaliție – a fost, cel puțin pînă acum, factorul de blocaj în problema proprietății, cu toate că acest partid vorbește zgomotos de reformă și de economia de piață. În ciuda mobilității dovedite în gîndirea și acțiunea politică și în posida modernității afișate, liderii PD nu sunt gata să accepte aplicarea în fapt a principiului restituției în locativ, cedînd prea fără principii adierilor conformabile ale proprietății pe care și le-au aranjat în cartierul Primăverii. Deși susținătorii declarați ai proprietății private, aceștia admit, regretabil, vînzarea către chiriași a unor proprietăți confiscate de stat de la alții. PD ar fi, de asemenea, bucuros să nu se mai recurgă la restituție în funciar. Iar dacă totuși se ajunge la aşa ceva, terenurile retrocedate să fie extrem de limitate ca suprafață (20, maximum 30 ha). Curios este atunci cum acceptă însă ca limita în ce privește terenurile ce pot fi dobîndite acum prin vînzare-cumpărare să fie de 200 ha? Greu de explicat juridic sau politic acest dublu standard, atît de discrepant, în materia de proprietate funciară!

În legătură cu neclaritățile din domeniul proprietății industriale, nu era, obiectiv, nimic de așteptat de la PD. În fond și la urma-urmei, pe timpul guvernării Roman și al FSN-ului domniei-sale fuseseră puse bazele păgubitoarei lipse de identitate a statului-patron și ale nu mai puțin costisitoarelor aiurelui instituționale numite FPS și FPP.

De-a dreptul năucitoare este însă poziția în problema PNȚCD. În loc ca, tocmai în spiritul reglementării situației proprietății – pe care o consideră prioritară – să promoveze, legislativ și juridic, clarificările necesare, PNȚCD s-a mulțumit să pună mâna pe FPS, permînd în continuare instituției respective să joace cartea proprietarului doar cînd îi convine, adică atunci cînd vine, și lăsînd pe mai departe fără stăpîn fabrici și uzine care trăiesc din banul public, fără a exista nici cine să fie tras la răspundere și nici cine eventual să devidă, într-un fel sau altul, soarta acestora. Cînd a fost să se închidă măcar cîteva întreprinderi falimentare, tot guvernul a trebuit să decidă, deși potrivit codului legal existent, nu avea nici o legătură cu problema. Și, în timp ce, prin condamnarea acestor lichidări, PD și întreaga opozitie au tras capital politic, PNȚCD a preluat gălușca. Și aceasta pentru că FPS, controlat de PNȚCD, a știut să se derobeze de tot, la adăpostul ambiguităților legii.

Inutil aproape de subliniat că, dacă actuala coaliție se destramă – lucru perfect posibil și chiar cît de curînd –, venirea la putere a forțelor aflate în prezent în opozitie nu va aduce vreo sănse de rezolvare a problemei proprietății. Pentru aproape toate forțele politice din opozitie actuală, problema retrocedării nu există nici în locativ, nici în funciar, iar clarificarea regimului proprietății industriale ar constitui un prim pas în exact direcția nedorită de aceste forțe: aceea a abandonării unei părți, neviabile, din industria românească, spre a se degaja resurse pentru salvarea celeilalte părți, viabile, sau care ar putea fi făcută viabilă.

Trebue să fie limpede că nu este neapărat necesar ca problema proprietății să fie rezolvată. Se poate merge în continuare aşa cum s-a mers. Și, pentru că s-a mers din rău în mai rău, se va merge pe mai departe din rău în mai rău. Consecința cea mai palpabilă va fi blocarea procesului de privatizare. Neclaritățile apar ca problemă nu acolo unde lucrurile – de bine, de rău – merg, ci acolo unde acestea merg prost, acumulîndu-se pierderi și datorii peste datorii. Ce a fost cît de cît profitabil, s-a privatizat deja sau se va privatiza în acest an. Dar, după aceea, va trebui să se intre în segmentul întreprinderilor neprofitabile. Și dacă, în acest segment împovărat de pierderi și arie-

Din sumarul tematic al numerelor viitoare:

- Trinomul stat–societate civilă–biserici
- Politica de securitate a României, într-un nou context geopolitic
- Capital autohton și capital străin
- Riscul de țară și investițiile străine
- Zona gri
- Mass media la răscrucă

Revista Sfera Politicii

intenționează să abordeze arii tematice mai puțin familiare cititorilor și specialiștilor români. Întrucît mulți dintre colaboratorii noștri se află la studii în străinătate, își definitivează doctorate sau ocupă funcții înalte în executiv și legislativ, iar majoritatea temelor au fost studiate de unii și aceiași oameni, ceea ce a condus la o supraîncărcare de sarcină intelectuală, apelăm la noi colaboratori, mai ales pentru unele dintre temele anunțate. Așteptăm în special studenți și absolvenți de la științe politice, relații internaționale, sociologie, filosofie, drept, istorie, dar și alți specialiști ce pot participa la analiza unora dintre temele anunțate (și a unora inedite).

Redacția

Rezultatele Programului de Privatizare în Masă

– primul studiu empiric – *

**JOHN S. EARLE
ALMOS TELEGYD**

(continuare din numărul 59)

4. Rezultatele Programului de Privatizare în Masă

Baza de date folosită în acest studiu include întreaga populație a societăților comerciale incluse în PPM și conține informații referitoare la cererea și oferta de acțiuni, capitalul social, regiune, ramură de activitate și numărul de salariați pentru fiecare societate (cu excepția unor valori ce lipsesc pentru anumite societăți, însă nu mai mult de 10% din totalul cazurilor pentru fiecare variabilă). Prin urmare, baza de date constituie un set aproape complet de informații asupra rezultatelor programului, permisând astfel o evaluare a modului în care diferitele tipuri de societăți au fost incluse în PPM, a proporției de acțiuni din fiecare societate care a fost inclusă în program și a gradului în care aceste acțiuni au fost *de facto* privatizate în urma programului. În cele ce urmează, furnizăm rezultatele obținute din analiza bazei de date, precum și informații suplimentare acolo unde ele există, păstrînd ordinea din descrierea programului (vezi capitolul precedent): cererea, oferta și rezultatele procedurii de alocare.

Oferta de acțiuni. Numărul total al societăților din baza noastră de date este 4.803, totalizând 1.875.931 de salariați și un capital social de 49,6 trilioane lei. Structura acestor societăți este foarte diversă: capitalul social variază de la valori aproape neglijabile pînă la aproape 900 miliarde lei, numărul de acționari privați de la aproape zero pînă la 225.000, iar numărul salariaților de la 1 pînă la 36.738. Fiecare regiune, categorie de mărime și ramură sînt reprezentate în baza de date.

Primul aspect pe care îl intenționăm este compararea proporției societăților pentru care numai 49% din acțiuni au fost incluse în program (așa-numitele companii "strategice") cu a celor pentru care 60% din acțiuni au fost incluse în program. Per total, 16,8%

(neponderat) și 62% (ponderat cu mărimea capitalului social) din societățile comerciale incluse au fost considerate "strategice". Tabelele 1, 2 și 3 prezintă (detaliat pe regiune, ramură și număr de salariați) procentul de societăți în care statul a intenționat să rămînă acționarul majoritar și procentul de acțiuni incluse în final în PPM.

Tabelul 1 arată că procentul de societăți planificate care va rămîne în proporție de 51% în proprietatea statului variază considerabil în funcție de regiune. Cea mai mică proporție a acestor firme (13,5%) se înregistrează în Moldova și Oltenia. La cealaltă extremă se situează capitala, unde mai mult de 24% din societăți aparțin categoriei "strategice". Variația procentului de acțiuni care au fost incluse în PPM este însă mult mai mică pe regiuni; în toate cazurile, acest procent este de aproximativ 58%.

Distribuția pe ramuri industriale a societăților "strategice", prezentată în tabelul 2, arată că un număr însemnat din acestea este concentrat în sectorul bunurilor de consum, industria chimică, industria lemnului și industria constructoare de mașini. O considerabilă variație în distribuția acestor firme există și în cadrul același sector de activitate, aceasta indicând, în opinia noastră, faptul că decizia de desemnare a unei firme ca "strategică" nu s-a luat doar în funcție de ramura din care acesta provine.

Îndreptîndu-ne atenția către numărul de salariați, putem observa în tabelul 3 că societățile cu personal mai numeros se află în proporție mai mare în proprietate majoritară de stat decît cele cu mai puțini salariați. Aproximativ 60% din societățile cu mai mult de 1.000 de salariați sînt considerate "strategice".

În concluzie, procentul mediu de acțiuni incluse în PPM în funcție de regiune, sector de activitate și număr de salariați este aproape de 60% în ma-

Tabelul 1: Oferta de acțiuni pe regiuni

Regiunea *	București	Moldova	Muntenia	Oltenia	Crișana-Banat	Transilvania	Medie
% societăți cu 49% în PPM	24,1	13,6	18,7	13,5	16,1	16,1	16,8
Ofertă medie acțiuni (%)	57,3	57,9	57,5	58,0	58,1	57,8	57,7
Procent societăți	11,3	16,1	22,3	9,0	16,3	25,0	
Procent acțiuni	11,4	14,9	34,4	10,0	8,2	21,1	

* Moldova: Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui, Vrancea

Muntenia: Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Constanța, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Prahova, Teleorman, Tulcea

Oltenia: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vîlcea

Crișana-Banat: Arad, Bihor, Caraș-Severin, Satu-Mare, Timiș

Transilvania: Alba, Bistrița-Năsăud, Brașov, Cluj, Covasna, Harghita, Hunedoara, Maramureș, Mureș, Sălaj, Sibiu

Tabelul 2: Oferta de acțiuni pe ramuri

Ramură	Agricultură, Minerit Energie *	Bunuri de consum	Construcții, Transport	Servicii	Chimie, Ind. lemnului	Ind. de mașini Echipament electric, electronic	Medie
% societăți cu 49% în PPM	8,4	25,4	6,3	17,1	39,4	40,1	16,8
Ofertă medie acțiuni (%)	59,0	56,3	59,1	57,8	54,7	54,7	57,7
Procent societăți	25,9	15,9	19,6	19,6	6,9	12,2	
Procent acțiuni	8,3	13,3	10,7	10,7	20,7	36,3	

* industrii de bază

** industrii producătoare de bunuri capitale

Tabelul 2: Oferta de acțiuni în funcție de numărul de salariați

Mărimea societății (nr. salariați)	<100	100-300	301-1.000	>1.000	Medie
% societăți cu 49% în PPM	4,1	15,9	29,2	59,6	16,8
Ofertă medie acțiuni (%)	59,5	58,0	55,9	52,1	57,5
Procent societăți	42,6	27,5	19,4	10,5	
Procent acțiuni	5,7	12,9	22,6	58,8	

joritatea cazurilor. Ne întrebăm de ce guvernul a proiectat un program de "privatizare" prin care să se mențină în proprietatea statului o parte atât de mare din acțiuni. Baza noastră de date arată că societățile "strategice" se află cu predilecție la București, în ramurile industriei prelucrătoare și în rîndul celor cu număr mare de salariați. În același timp, distribuția societăților "strategice" prezintă o diversitate considerabilă din punct de vedere al tuturor caracteristicilor, ceea ce înseamnă, după părerea noastră, că guvernul nu a avut criterii foarte clare atunci cînd a selectat societățile care să rămînă cu proprietate majoritară de stat, deținându-le de cele care urmău să fie privatizate în proporție mai mare de 50%.

Cererea de acțiuni. După cum s-a discutat în capitolul 3, cetățenii au avut două alternative de a-și valorifica cupoanele de privatizare: solicitarea directă de acțiuni ale societăților comerciale sau plasarea cupoanelor la FPP-uri, care urmău să fie transformate în "Societăți de Investiții Financiare" (SIF-uri). Surse oficiale arată că 15.166.266 de cetățeni au luat parte la PPM. Dintre aceștia, aproximativ 13 milioane și-au transformat cupoanele direct în acțiuni la societățile comerciale, restul, mai bine de 2 milioane de persoane – reprezentând aproximativ 15% din totalul participanților – și-au plasat cupoanele la unul dintre FPP-uri, după cum arată tabelul 4. Numărul de cupoane alocate la patru dintre acestea a fost aproape identic – aproximativ 450.000 – iar pentru cel de-al cincilea – FPP.

Tabelul 4: Plasamentul cupoanelor în FPP-uri

FPP	Numărul de cupoane
Banat-Crișana	457.058
Moldova	455.466
Transilvania	458.955
Muntenia	289.083
Oltenia	444.616
Total	2.105.178

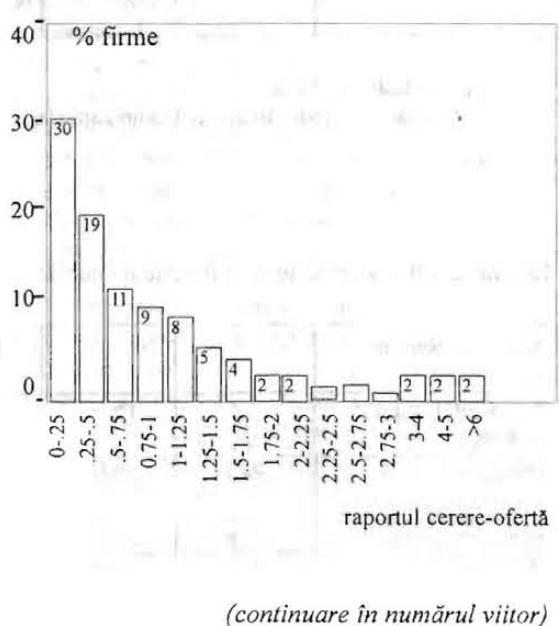
Rezultatele procesului de alocare. După cum am menționat în capitolul 3, rezultatul real al programului, din punct de vedere al procentului de acțiuni de *facto* privatizate, nu a fost determinat *ex ante* de către program. În funcție de raportul dintre numărul de solicitări pentru acțiunile unei societăți (cererea) și numărul acțiunilor incluse în program (oferta), orice procent cuprins între 0 și 100% din acțiunile incluse

în PPM ale unei societăți ar fi putut fi privatizat. Conform acestui scenariu, gradul maxim de privatizare ar fi fost atins dacă cererile individuale de acțiuni ar fi fost repartizate între societăți exact în aceeași proporție ca și acțiunile oferite spre vînzare sau, cu alte cuvinte, dacă cererea și oferta s-ar fi întâmplat să fie egale pentru fiecare societate în parte. Nu a existat însă nimic în structura programului care să facă posibilă coordonarea cererii cu oferta, nici un mecanism de echilibrare, nici un fel de informații furnizate participanților în legătură cu comportamentul celorlați. Numai printr-un miracol ar fi putut întreaga ofertă de acțiuni, chiar aşa mică fiind, să fie privatizată.

Pentru aproape o treime (30,1%) din societăți, cererea de acțiuni a depășit oferta, ceea ce a însemnat că pentru majoritatea companiilor a existat un exces de ofertă, privatizarea lor nepuțindu-se realiza complet.

Figura 2 arată distribuția raportului dintre cerere și ofertă pentru companiile incluse în baza de date. Media acestui raport de mai mare de 1,4. Valoarea raportului pentru societățile cu ofertă excesivă de acțiuni este cuprinsă în întreg intervalul de la 0 la 1 (mai precis, de la 0,0001 pînă la 0,99). Acest raport prezintă o variație mare și pentru societățile cu cerere excedentară; pentru 1% dintre acestea, valoarea raportului este mai mare de 10. Pentru una dintre societăți, aceste cifre indică, ășadar, că programul a condus la o neconcordanță semnificativă între cerere și oferta de acțiuni.

Figura 2: Distribuția firmelor după raportul cerere-ofertă

"Dacă reformele continuă, România nu va avea probleme de integrare"

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU în dialog cu **STELIAN TĂNASE**

STELIAN TĂNASE: Domnule Brâncoveanu, care sunt consecințele prăbușirii URSS asupra Europei Centrale și de Est?

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU: În primul rînd, aceste țări au fost eliberate, inclusiv țările baltice. Acum se pune problema tranzitiei la o democrație liberală, ținând cont că unele țări ale Europei Centrale erau mai avansate decît altele din Europa de Est, motiv pentru care și tranzitia durează mai mult în anumite țări decît în altele.

As face observația că decalajele din anii '40 dintre țările Europei Centrale și cele ale Europei de Est, precum și dintre acestea și Rusia sunt aceleași și în anii '90...

Mai mult sau mai puțin. În cazul României, de exemplu: ea a fost decapitată de două ori – în anii '50 și apoi sub Ceaușescu; pe cînd în Polonia, Cehia, Ungaria, după '56 s-a produs o anumită schimbare.

Este adevărat. Dar în anii '40 existau anumite decalaje între România și Ungaria, sau între România și Cehoslovacia, sau între URSS și Polonia, decalaje de dezvoltare economică, nemaivorbind de sistemul politic. Aceste decalaje economice s-au păstrat și astăzi, după căderea comunismului, în ciuda doctrinei egalitariste și a tentativelor țărilor mai puțin dezvoltate din fostul bloc sovietic de a recupera (în anii '60-70, amintiti-vă dezbat-

erea cu CAER-ul), ele nu au reusit. Si astăzi, deși nu mai există un sistem comunist, proporția veitului este tot de 1/5 între România și Ungaria. Diferențele mari de dezvoltare economică între România și Republica Cehă s-au păstrat. Acel program de egalizare, alimentat de ocupantul sovietic în anii '40 și asumat de elita comunistă românească din acei ani, nu s-a realizat, astfel că la prăbușirea comunismului a rămas decalajul dintre țările mai puțin dezvoltate din Europa Centrală și de Est și țările mai dezvoltate, mai integrate, cu o tradiție mai democratică decît noi și deci mai aproape de Europa Occidentală.

Este adevărat. Acea tentativă a lui Ceaușescu, de industrializare, a esuat complet. Diferența dintre aceste țări rămîne aceeași și urmează să fie depășita poate în viitor. Sovietizarea a însemnat exportarea sistemului stabilit de Stalin în URSS între '29 și '39, apoi între '45 și '53, adică colectivizarea agriculturii, industria-lizare forțată, folosirea terorii (și toate procesele bine-cunoscute). Românizarea comunismului a fost tot un fel de comunism, chiar și mai personal, al lui Ceaușescu și al mafiei lui, un sistem nationalist care era doar o momeală pentru Occident.

Vedeți o prelungire a acestui trend după '89 - naționalismul, societatea tradițională se consolidează sau se atrofiază?

Anumite trăsături au rămas și între 1989 și 1996. Schimbarea spre o societate democratică liberală s-a produs mult mai lent decît în țările mai avansate ale Europei Centrale din cauza anumitor structuri și personalități politice care nu introduceau reforme decît atunci cînd aveau nevoie de subvenții din Occident.

Cît credeți că va mai dura tranzitia în România?

Este greu de spus. Se observă schimbări importante – erau și înainte, dar acum sunt mai evidente. Si nu este improbabil să depășim celelalte țări, deși au

fost irositi șapte ani, având în vedere avantajele pe care România le avea în 1989. Dramatismul căderii regimului Ceaușescu, revoluția de la Timișoara au avut efect în Occident, oferind României un avantaj extraordinar, care a fost însă risipit până în noiembrie 1996. De acum încolo, problema care ia cel mai mult timp este schimbarea mentalității. Situația tăraniilor sub Gorbaciov, cînd se destrăma sistemul brejnevist, iar apoi după Gorbaciov, este un exemplu. Tăraniii au rezistat pînă în anii '60, chiar '63, la introducerea comunismului, a colectivizării, mai ales la munte, unde marele avantaj este că nu s-a operat colectivizarea, astfel că mentalitatea tăraniilor a rămas neschimbată. Ciobanilor de la munte li s-au luat impozite însărcinătoare, dar mentalitatea lor a rămas aceeași; tradiția s-a păstrat, iar fiile de ciobani nu au plecat la oraș, ci s-au făcut, la rîndul lor, ciobani. Eu am crezut că tăraniii din Rusia, cei care s-au opus colectivizării din anii '29, '30, '31, vor fi primii care vor lupta împotriva comunismului; în realitate, în zonele colectivizate, ei au fost ultimii care să înțeleagă prăbușirea comunismului. Explicația este că în această parte a Europei mentalitatea tărânească era considerată de către bolșevici drept ostilă, aşa că au făcut tot ce au putut pentru a distrugere societatea tărânească ca societate autonomă. În URSS, colectivizarea a fost soluția finală a "problemei tărănesti". Acolo au reusit cu adevărat acest lucru.

Si în România se pare că au reusit, după cum arată rezultatele alegerilor din '90 și '92, cînd s-a observat clar o falie între votul rural și votul urban. Ultima categorie socială atrasă spre un alt tip de vot, spre o altă ofertă politică au constituit-o tărani. În general, ei votează conservator. Mă aștepț ca în anul 2000 să-l voteze pe Emil Constantinescu doar pentru că acum este președinte, iar tărâneimea – ca și birocratia – votează cu puterea.

S-a vorbit mult timp după 1989 despre factorul Gorbaciov între cauzele prăbușirii comunismului. Ca expert în problemele rusești, ce parere aveti?

Unul dintre aspectele paradoxale ale sistemului totalitar sub Brejnev era că problema succesiunii era destul de haotică, nu exista o procedură deschisă, clară. Andropov, care îi urmează lui Brejnev și care fusese șeful KGB, știa care era situația reală în URSS. El percepea elementul de criză. După moartea lui Andropov a urmat ridicoul Cernenko și, atunci, chiar și persoanele mai reaționare sau conservatoare în context comunist și-au dat seama că nu se mai putea merge ca înainte. De exemplu, Gromiko, veșnicul ministru de externe și aparținic tipic, și-a dat seama că nu se mai putea continua asa, astfel că l-a ales pe Gor-

baciov, care reprezenta ideea că sistemul putea fi reformat pentru a fi salvat. El a simțit elementul de criză și a refuzat să se opună anumitor schimbări în Europa de Est și Centrală, contrar lui Hrușciov în '56.

Adică el a pus capăt "doctrinei Brejnev" pentru a face loc "doctrinei Sinatra". I se pare că catastrofă politică ca URSS să mai intervenă militar în țările Europei Centrale și de Est.

Îmi aduc amintire că a fost o conferință de presă importantă, la Paris. Un rol major l-a jucat Sevard-naze, care a fost întrebăt ce ar face dacă s-ar întîmpla anumite lucruri în Europa de Est. Răspunsul a fost că este treaba lor, nu a Rusiei. M-am întrebăt atunci dacă vorbea serios și cred că da. Acum cred că trei persoane sunt răspunzătoare de căderea comunismului. Iakovlev este de fapt "nașul" perestroikă. Ambasadorul în Canada l-a luat deoparte pe Gorbaciov, pentru care Canada era prima țară occidentală pe care o vizita, el fiind unul dintre secretarii Comitetului Central, responsabil de agricultură, și i-a explicat care era varianta. Iakovlev a considerat că, prin 1990-91, Gorbaciov trădase de fapt perestroika și s-a distanțat de el. De fapt, toți cei care au participat la acea lovitură despre care se vorbește erau numiți de el (Gorbaciov) în ciuda opoziției Sovietului.

Dar, în afară de Gorbaciov, două persoane ar trebui menționate în afară de context, de fondul european, în care elementul Mitterand a jucat un rol destul de important, ca și doamna Thatcher și cancelarul Kohl. Dar, mai ales Reagan și Papa. Trei persoane sunt responsabile deci de căderea comunismului: Reagan, Papa și Gorbaciov.

Papa, fiind polonez, "Solidaritatea" poloneză, după venirea la putere a lui Jaruzelski și instaurarea legii martiale, nu ar fi supraviețuit fără Papa polonez. Or, Polonia, în august 1989, a fost prima țară cu un regim neocomunist care a arătat că totul în istorie este reversibil și nu ireversibil. Or, toată povestea sovietică era că sistemul este ireversibil.

Reagan, pentru atitudinea lui – ca Statele Unite ale Americii și Occidentul să se poarte cu rușii asa cum rușii se poartă cu Occidentul... Punând deci capăt unei lungi tradiții de compromisuri cu Rusia în dauna altor puteri sau în dauna altor evoluții care ar fi posibile.

Se poate spune că el a abandonat tradiția urmată de Nixon și de Papa Paul al XI-lea, pentru care "détente" era echivalent cu compromisuri (adică, să dea rușilor ceva, pentru ca acestia să dea și ei ceva ce nu dădeau). Reagan a pus capăt acestei politici spunând că trebuie acționat cu fermitate, ca între puteri. "Războiul stelelor" a fost

limita, deoarece rușii au înțeles că ei nu pot urma această cale.

Există o diferență interesantă între Gorbaciov și Hrușciov, între '57 și '64, în sensul că amândoi au încercat să salveze sistemul pentru a-l reforma, dar în ce-l privește pe Hrușciov, acesta a dat toată vină pe Stalin, și există un compromis care la Gorbaciov și la aliații săi nu mai există. Aceștia au înțeles mult mai repede că sistemul nu mai poate fi reformat și că trebuie abandonat. Gorbaciov, chiar după lovitura din 1991, a apărăt partidul și numai după aceea și-a dat demisia din funcția de secretar general al acestuia. Niciodată nu am înțeles de ce, atunci cînd a devenit președinte, nu s-a supus unui sufragiu universal.

Lucru pe care Eltin l-a făcut pentru Rusia și care l-a salvat în august 1991.

Exact. Eltin putea spune atunci că era singurul lider din Asia ales prin vot liber, democratic. Si, de fapt, Rusia a dus la explozia URSS, și nu explozia musulmană din Asia Centrală, așa cum se vehicula prin anumite cercuri de politologi (mă refer la faimoasa carte a doamnei Helene Carrere d'Encausse, *L'Empire éclaté*).

Cum va evolua Rusia în continuare? Eltin este bolnav, se pare că nici construcția instituțională nu a reusit, Parlamentul nu este Parlament, și are puteri foarte reduse, Guvernul nu este dependent de majoritatea parlamentară. Există și o mare autonomie a regiunilor, care nu se subordonează Moscovei. O situație destul de fragilă, ambiguă. Un sistem personalizat, care îl are în centru pe Eltin, care declară că nu va mai candida în anul 2000. La ce ne putem aștepta?

E foarte greu de spus. Într-un sens, se poate spune că Eltin s-a descurcat mai bine decât ne-am fi așteptat. Crize sociale nu prea au fost (în afara războiului din Cecenia, care a fost unul etnic), manifestările procomuniste și prostaliniste nu contează (având doar 8-9 mii de persoane)... Ceea ce mă face să fiu mai putin optimist este că Eltin și-a adus vechea gardă de reformatori în Guvern, dar atunci cînd va dispărea Eltin va fi o luptă între nomenclatură, vechii aparțincăi (chiar dacă nu mai sunt comuniști) și reformatori. Si armata ar putea interveni și mi se pare interesant că generalul Lebed (care nu este un fel de Jirinovski, așa cum mi s-a părut la un moment dat), atunci cînd i s-a propus de către seful partidului comunist să intre în alianță în alegeri, acesta a răspuns că aceasta este o fază perimată a istoriei Rusiei. Ceea ce s-ar putea întîmpla, ar fi o dictatură militară cu reforme economice liberale. Nu degeaba Lebed îl ia

drept model pe Pinochet, cel care a modernizat economia chiliană printr-o dictatură, totuși, militară. Astă nu înseamnă neapărat că Lebed îi va succede lui Eltin. Dar va fi o perioadă destul de ambigă și de periculoasă.

Asistăm, la refacerea Germaniei. Cum vedeti rolul ei în noua Europă de după prăbușirea comunismului?

Germania întregită acum este la fel de importantă ca Germania lui Bismarck, în sensul că este țara cea mai mare în centrul Europei, cu economia cea mai puternică și, de fapt, ea dictează mersul Europei. Fie-l în care ea conduce (într-un sens) Uniunea Europeană demonstrează că Germania nu mai este un pericol. Unii lideri politici ai Europei, cum ar fi doamna Thatcher, nu au înțeles prea bine că unificarea Germaniei era urmarea logică după prăbușirea comunismului.

Desi face parte din Uniunea Europeană, se pare că Germania are propriile politici în Europa Centrală și de Est, dincolo de UE. Mă refer la relațiile specifice cu Polonia, cu Republica Cehă, cu Balcanii. Cum vedeti acest lucru?

Este reluarea unei politici, Germania având anumite interese, nu neapărat de anexiune, ci economice, politice și culturale, în anumite țări din Europa Centrală și de Est.

Să înțelegem că luptei pentru teritori i-a luat locul lupta pentru piete...

Da. Si Germania s-a implicat mult mai mult decât Franța sau Marea Britanie. Cehia, Polonia sunt teritorii în care Germania este interesată mai ales din punct de vedere economic. De exemplu, "Skoda", care este inclusă în Volkswagen.

Franta este o prezență economică mai firavă în toată Europa Centrală și de Est. În România, de exemplu, la nivel politic relațiile sunt excelente, dar, economic, își fac mai puțin simță prezența decât germanii sau decât italienii. Este un declin al Franței sau doar o lipsă de interes economic, deoarece în Occident statul nu dictează oamenilor de afaceri unde să-si investească banii?

Cred că este explicabil economic. Economia Franței, destul de slabă acum, este condusă și de vechiul socialism. Dacă Blair și Partidul Laborist în Anglia reprezintă new labour, Jospin și Partidul Socialist în Franța reprezintă old labour, adică vechea tradiție socialistă, dirijistă, cu o economie slabă, cu un somaj foarte ridicat (12%, în Anglia este 8%, în Germania mai ridicat, dar totuși mai redus decât în

Franta). Italia se implică și ea în anumite țări. Franța ar vrea să se implice și ea politic, dar economic este cam slabă.

Credet că este întelept că diplomația românească mizează atât de mult pe Franța?

Dacă mizează numai pe Franța, nu (deși se înțelege prin tradiție, cultură etc.). Si asta, deoarece este important ca lumea anglo-saxonă și Germania să aibă o imagine mai corectă despre ceea ce se întâmplă în România.

Se vorbește în ultimul timp, după respingerea din '97 a candidaturii României în NATO și UE, de o zonă gri, care ar fi în principal România și Bulgaria, Slovenia, Slovacia. Cum vedeti existența acestei zone a incertitudinii?

Ele nu sunt excluse. Există o teorie despre o nouă "cortină de fier" care ar include România, Bulgaria, dar nu și celelalte țări. Nu cred că este cazul. Cred că din motive politice și economice, România și Bulgaria rămăseseră în urmă. Si trebuie să astepte mai mult timp.

Problema cu NATO devenise simbolică. Faptul de a nu fi intrat acum nu e nici o catastrofă, practic ar fi costat foarte mult. UE este mai importantă. Si chiar dacă au început deja negocierile cu Cehia, Ungaria și Polonia, vor începe și cu România, Bulgaria și cu unele dintre țările baltice. Faptul că Slovenia, având să din punct de vedere economic, nu este în NATO și UE, arată că România nu este exclusă. Trebuie asteptat puțin mai mult și, dacă reformele continuă, nu cred să existe vreo problemă. Nu este o zonă gri pentru că asa s-a hotărât, ci este o situație pasageră.

Cum priveste Rusia această Europă cu un grad mai mare de integrare?

Cred că Rusia are atâtea probleme cu propria dezvoltare, încât nu mai are timp pentru a se ocupa de fostul ei imperiu. Se poate spune că este foarte interesată în țările baltice, unde nu ar accepta extinderea NATO și, din păcate, cred că Occidentul va ceda în această zonă, mai ales pentru a nu-i crea probleme lui Elțin.

Dar nu există riscul ca Occidentul, nemulțumit la integrarea țărilor baltice, să renunțe și la România și Bulgaria?

Ba da, acest risc există.

Pentru că în diplomația actuală se spune că negocierile – atât pentru NATO, cât și pentru UE – vor continua odată cu țările baltice.

Pentru Uniunea Europeană, primul val este

discutabil, deoarece au început negocierile cu Estonia (care are performante economice mai scăzute decât România). De aceea, nu trebuie mizat totul pe Franța, ci trebuie mobilizată opinia din SUA, Marea Britanie și Germania. Dar există un risc și din cauza mio piei Occidentului după 1945 – de aceea trebuie să fim prudenti.

Aceasta spus printr-o veche lozină liberală - "Pentru noi, prin noi în sine" – ceea ce înseamnă că Occidentul are limite de înțelegere, propriile interese și un potential limitat pe care îl pune în joc pentru a-și realiza interesele.

Cred că lozinca liberală este foarte potrivită. Înțelegerea a ceea ce se întâmplă acum este mai puțin importantă în Occident decât urmărirea unor interese și o inertie diplomatică. Nu se poate repeta situația din 1945, deoarece Occidentul a înțeles ceea ce a însemnat comunismul, dar poate exista o anumită inertie diplomatică a lipsei de implicare.

În ce privește România, cum vedeti situația țării în acest moment?

Nu mă pricep prea bine la detaliile economice, dar au existat schimbări majore, iar atmosfera este alta. Vorbind cu prietenii, schimbând impresii, am remarcat că oamenii sunt mult mai destini. Este trivial să vorbim despre aceste lucruri, dar mergând în magazine particulare și de stat, atmosfera este alta, serviciile sunt altele... S-au schimbat. Unele părți ale Bucureștiului au fost refăcute, deși altele ar trebui refăcute mult mai repede (Ateneul sau Fundația Carol). Deci Bucureștiul este din nou un oraș european.

Eu mă refeream la reforma instituțiilor – Parlament, Guvern –, la imaginea actuală a României în Occident.

Imaginea României este mult mai bună decât în noiembrie 1996. Asta este indiscretabil. Încă nu se stie destul, este adevărat. În Parlament, am fost frapat, la ședința specială pentru aniversarea Revoluției, există o demagogie destul de pronuntată și nu prea la locul ei, având în vedere evenimentul de comemorat, iar partidele aflate acum la putere nu trebuie să fie ca cele de dinaintea lor. Adică să nu păstreze aceeași mentalitate, dar în sens invers – deci, mentalitatea comunistă să nu devină anticomunistă. Trebuie să existe un avans spre modernitate în ceea ce privește mentalitatea. Unele partide istorice, deși anticomuniste, utilizează metode și expresii, precum și o mentalitate care amintesc foarte multe de trecut.

Stenograma

din 18.VI.1956

**Au fost de față tovarășii:
Gh. Apostol, P. Borilă, Al Moghioroș, C. Pîrvulescu,
I. Vințe, precum și Ana Pauker**

(continuare din numărul trecut)

Tov. Ana Pauker:

Nu-mi amintesc toate. Erau o serie de lucruri. În Pravda s-a scris că și la noi fără îndoială vor fi asemenea lucruri, și citind aceasta poate a fost o bănuială.

Sau chestiunea cu Sovietul, sau alte chestiuni, cu Casa Scîntei, se discuta, se făcea și apoi se puneau lucrurile gata discutate în fața Biroului Politic. Era și vina mea că nu era muncă colectivă.

Probabil că există neîncredere în Luca, că eu îl susțineam pe el și Luca simtea un sprijin și mi se părea că trebuie să fiu obiectivă și nu subiectivă, dar eram subiectivă de fapt, dar în niciun fel n-am avut cu Luca o platformă aranjată sau nu, și niciun fel de intenții de frațiuni, de răsturnare.

L-am întrebat pe Luca: "tu ce vrei, vrei să fii secretar general? Spune cinstiit." - O, doamne ferește. - "Atunci de ce faci toate acestea, de ce tipă în ședințe, te arunci la tov. Gheorghiu?" Nu ștui că l-a întepat undeva, l-a jignit la ceva. Avea explicații lui.

Tovărășilor poate să le pară curioasă atitudinea mea că reiese că aş fi un înger și că toate chestiunile acestea n-au nimic comun cu mine. Nu. Nici n-ar fi fost posibil. Am făcut greșeli cu duiumul, poate că alții, nu că poate, fără îndoială mai mult decât alții. Însă ceea ce am spus-o în permanență și o repet și acum că în niciun caz nu pot să spun, pentru că nu este adevărat, că am fost vreodată necinstită, că am avut vreo intenție împotriva partidului, că am fost un dușman al partidului, că am vrut să fac carieră, că am portit de la aventuri și socoteli de felul acesta, că am făcut cultul personalității și că eu l-am introdus. În toată atmosfera care era, tipam și eu cu toată lumea și poate mai mult sau mai puțin "Stalin în sus și în jos". Părearea mea era că Stalin este geniu al omenirii contemporane, socotindu-l pe Marx, Engels și Lenin nu mai puțin ca el cel puțin – nu că este deasupra lor – și că este ceva care stă cu ceruri deasupra tuturor celorlați comuniști din lume. Aceasta era convingerea mea. Aceasta este un lucru pe care îl acceptam în mod

sincer și fără interes și socoteam că noi toți ceilalți nu suntem Stalin și că nu trebuie să facem și noi același lucru ce se face în URSS cu Stalin.

Mi s-a făcut și din aceasta o vină că de ce să nu fie fotografii în toate părțile, că caut să surpă autoritatea cuiva. Aceasta este o chestiune care am aflat-o întâmplător, din discuțiile lui Stela Blagoeva și o spun pentru că a murit, altfel n-aș fi spus-o.

Totuși, până la urmă, în toată socoteala cultului personalității, n-am protestat cind eram strigată la tribună "Ana Pauker" și cind de ziua mea se făceau diverse lucruri și se aduceau flori sau cind am fost făcută "simbolul femeii române". Nu eram împotriva socotelii acesteia. Dar că am introdus eu cultul personalității...

Pe Luca eu l-am susținut și aceasta a fost o mare greșală. Și în genere ar fi trebuit să fiu mai dură cu ieșirile lui. Există o anumită subiectivitate, repet aceasta, care era bazată pe lucru acesta: oare nu există o anumită atitudine față de el? Pentru că după cîteva luni s-a pus chestiunea scoaterii din țară.

Tov. Vințe:

Cine a pus-o?

Tov. Ana Pauker:

A fost pusă la Moscova, s-a spus lui Vișinski.

Tov. Vințe:

Este verificat că nu.

Tov. Ana Pauker:

Stalin a murit, dar Molotov care era prezent și Susaiev care era prezent, nu au murit. A plecat o delegație de partid, eu am rămas în țară, dar am fost chemat urgent și eu la Moscova cu avionul și s-a pus problema: "dar voi naționalism nu aveți în țară?" Am spus "Ba da, uite Pătrășcanu care a făcut cutare." "Lasă pe Pătrășcanu, alții". "În conducerea partidului? Nu cunosc." Atunci s-a pus chestiunea dacă Ana Pau-

ker și Vasile Luca să plece din țară, aceasta nu este naționalism?

Tov. Vințe:

Acolo s-a pus chestiunea, dar aici nu.

Tov. Ana Pauker:

S-a pus lui Vișinski.

Tov. Vințe:

Lui Vișinski nu s-a pus chestiunea cu Luca, aceasta este dovedit.

Tov. Ana Pauker:

Atunci nu s-a spus adevărul acolo. S-a spus că nu este just, că suntem partid de clasă și nu de rasă. Au trecut 10 ani și mai bine și nu am să uit aceste cuvinte.

Tov. Vințe:

Problema lui Luca nu s-a pus lui Vișinski.

Tov. Ana Pauker:

Atunci am fost păcălită și nu știu cui.

Tov. Vințe:

Nimănui nu s-a pus aici.

Tov. C. Pîrvulescu:

"Partid de clasă sau de rasă" a fost o chestiune principală.

Tov. Ana Pauker:

S-a spus despre Ana Pauker și Vasile Luca că unul este ungur și altul evreu. N-am fost beată. După două zile au plecat în țară.

Tov. Apostol:

Când v-ați întors ați ridicat problema?

Tov. Ana Pauker:

Greșala mea a fost și asta. Este o conducere, tîrnă, abia început, nu trebuie să vin. Eram convinsă că Luca nu știe și nu i-am spus și am socotit că este o chestiune secretă și am socotit că nu trebuie să ridic chestiunea aceasta în conducere.

Tov. Vințe:

Dar cu Luca ai discutat.

Tov. Ana Pauker:

Nu, nu. N-am discutat cu Luca. Când am fost la tov. Gheorghiu și a fost și Moghioroș acolo și Luca a spus "nu este încredere în mine și dacă sunt ungur să

fiu expulzat?" am rămas trăznită că de unde știe. Din ceea ce a spus că este ungur și trebuie scos din țară, am înțeles că știe. Îi spuse Susaicov. Eu nu m-am gîndit să-i spun ca să nu se facă zîzanie și am spus că nu este cazul. Niciodată nu i-am făcut reproș cuiva.

Tov. Apostol:

Când a fost aceasta?

Tov. Vințe:

În 1946.

Tov. Ana Pauker:

De anul nou.

Tov. Apostol:

După Conferința națională a partidului nici tov. Gheorghiu nu i-a spus?

Tov. Ana Pauker:

Ce să-i spun, când era cu mine la Moscova?

Tov. Apostol:

Toți auzim pentru prima dată această chestiune.

Tov. Ana Pauker:

Nici tov. Gheorghiu nu i-am făcut reproșuri și trebuia să punem problema în conducere că nu este bine și s-ar fi lămurit o serie de chestiuni și n-aș fi rămas cu ghimpele. Tov. Gheorghiu a spus: "Lasă, s-a îsprăvit" și nici eu pînă în ziua de azi n-am vorbit de chestiunea aceasta, dar pentru că ați insistat, am spus-o. N-am spus-o nimănui cu nume. Și era greșeală de la început. Când m-am întors, trebuia să-o spun și n-ar fi rămas la mine niciun fel de ghimpă și gînduri.

Tov. Moghioroș:

Ghimpele acesta nu s-a transformat, nu s-a dezvoltat pentru că nu s-a pus problema pînă la capăt, pentru că a fost și un altul, era și Luca care n-a pus în această problemă de a părăsi țara? Nu cumva aceasta a făcut să aveți un punct de vedere comun și de a vă apăra reciproc?

Tov. Ana Pauker:

Luca de la mine n-a aflat niciun cuvînt și cînd ai venit și ai aflat ai spus "și eu sunt ungur".

Tov. Moghioroș:

O serie de fapte arată că ai purtat un ghimpă, ai fost nemulțumită, știai că și Luca a avut impresia că este persecutat și într-o serie de chestiuni ați avut păreri comune, ai apărat pe Luca și el te-a apărat.

Tov. C. Pîrvulescu:

Aceasta v-a apropiat și mai mult.

Tov. Moghioroș:

Și aici s-a creat platformă pentru această înțelegere.

Tov. Ana Pauker:

În ce mă privește pe mine, am avut naivitatea, poate nu naivitate, eu eram convinsă că aceasta este o treabă a lui Bodnăraș. Susaicov mi-a spus mie, era băut, nu eram atunci cred prima secretară, și beat fiind mi-a spus "de ce tolerezi ca fiind în conducerea partidului, să se trimîtă rapoarte împotriva ta anumitor organe de la Moscova" și cum omul era beat, am spus: "Lasă". "Nu, tu trebuie să ceri socoteală. Dacă se trimît rapoarte de acestea, să le vezi." Cum eram venită de la Moscova, cuvîntul unui om din NKVD era ceva, n-am avut nici atîta demnitate să spună că este conducerea partidului, cum să trimîtă rapoarte și văzînd că este beat și spune ce nu trebuie, am spus "da, da." Zice: "face prost că trimite rapoarte împotriva ta la Moscova și scrie lucruri necontrolate. Nu trebuie să tolerezi." Așa că m-am gîndit că și scoaterea din țară trebuie să fie ideea lui Bodnăraș. La un moment dat s-a mers cu ideea aceasta.

Eu n-aveam niciun fel de sentiment că este ceva serios. La un moment dat, cine știe din ce motive, a spus omul o vorbă și eram convinsă că n-a rămas nimic în ce mă privește și am pus chestiunea de ce nu se pune în colectiv, era explicabil. Suntem veniți din diferite locuri, cu diferită educație, oameni diferiți, era greu, dar cumva trebuie să se încheie un colectiv de muncă și îmi făceam reproșuri că nu știu cum să fac, cum să lucrez ca să fie încheiat colectivul. Eu lucram cu plan, n-aveam sedințe regulate de a vedea cum merge munca.

Tov. Moghioroș:

Și cînd depindea de tine, tot nu mergea bine.

Tov. Ana Pauker:

Tocmai, spuneam că e și vina mea.

Tov. Moghioroș:

Când era vorba să duci muncă colectivă, nu o făceai.

Tov. Ana Pauker:

Da și căutam să explic că cu timpul va veni. Și îmi făceam reproșuri. Am avut și experiență. De ce nu sunt în stare nici eu și nu se face ca să lucrăm colectiv? Sigur că era și vina mea. Și îmi dădeau vina mie în mod deosebit, însă fără să gîndesc că ar fi din pricina unei antipatii față de mine. Poate și din îngîmfarea

mea m-am gîndit că cu mine s-au aranjat lucrurile, că nu este cazul să mă scoată, că sunt un om cu care se poate lucra. Așa gîndeam eu. În privința aceasta n-a rămas un ghimpă că sunt cuiva în drum. Mai degrabă mi se părea despre Luca, nu că l-ar împiedica pe cineva, ci că este o aversiune personală din amîndouă părțile.

Tov. Apostol:

În ce privește organele acestea, nu s-a stabilit să se dea situații, dosare ale conducerii?

Tov. Ana Pauker:

Nu ale conducerii partidului. Tov. Spandarian îi ceruse tov. Gheorghiu să dea dosare de cadre ale unor membri de partid.

O altă problemă este și o chestie cu ilegalitate, cu foarte multe ilegalități, este și conștiința mea încărcată și cu chestia cu arestările de atunci.

Au fost aici tovarășii sovietici, grupa aceea cu reformă și a venit Macarov și mi-a spus: "tovărăși, să stii că dăm peste cap reforma bânească din cauza colectărilor. Și d-ți ești cu colectăriile și uite cum stau lucrurile, ce procent nu s-a făcut." Și mai era atunci o idee cu ce se făcea în URSS cu culaci, se ducea Kaganovič, Molotov, Ordjonikidze, toți tovarășii erau trimiși în sate, raioane, regiuni și se scoteau colectăriile. "voi sunteți într-un moment crucial. Sau se fac colectăriile și aveți o rezervă de grîne cu care puteți să porniți, sau să dați peste cap reforma". Eu stăteam la București. La țară am fost ca la paradă, la cîteva gospodării colective, cum se făcea, cu toată suita, cu două mașini pe deasupra. N-am fost într-un sat fără mașini, fără suită, să știu ce este realmente.

S-a spus că grînele sunt la culaci, de dat n-au grăbă și ne-am sfătuit ce să facem. A spus că este o chestie excepțională. Am spus să facem o ședință. Am făcut o ședință cu comitetele regionale și au plecat o serie de oameni, fiecare a făcut cum s-a priceput. Mi se pare Sorin sau Pavel a început cu judecata, am găsit că este minunată, că tot pe baza aceasta este cum s-a făcut în URSS și țărăni săraci erau aceia care dădeau sprijin ca să se dea la cap culacilor. Pentru ce să luăm noi adică și să ne ridicăm în cap toată țărănamea? Cu ajutorul și solidaritatea lor să scoatem grînele. S-a pus chestiunea culacului în mod deosebit. Aceasta era o chestie greșită. S-a văzut atunci în măsură mai mică, ulterior mai clar.

Tov. Vințe:

S-a văzut că erau 2.000 oameni arestați și la o ședință s-a hotărât să se dea drumul acestor oameni.

Tov. Ana Pauker:

Oamenii care veneau de pe teren spuneau că culaciții țineau grînele la țărăni săraci și mijlocași.

Ungaria după alegeri

CORNELIU BJOLA

Introducere

În opinia lui Samuel P. Huntington¹, trecerea de la stadiul de tranziție la cel de democrație consolidată se poate considera finalizată, cel puțin din punct de vedere instituțional, în momentul în care se depășesc două cicluri de transfer democratic al puterii între principalele forțe politice. Criteriul lui Huntington are la bază prezumția că, după această perioadă, regulile jocului democratic sunt însușite pe deplin de toate forțele politice, astfel încât nici una dintre ele nu se simte tentată să apeleze la alte metode pentru cîștigarea puterii politice în afara celor oferite de sistemul electoral. În comparație cu situația din Slovacia, care oferă deocamdată indicii neconcluente, evoluția sistemului democratic din Ungaria prezintă în schimb argumente convingătoare în favoarea tezei lui Huntington. Recentele alegeri din această țară, care au condus la o nouă schimbare a echipei guvernamentale (după cea operată în 1994, cînd coaliția formată din Partidul Socialist și Alianța Democraților Liberi a înlocuit primul guvern postcomunist alcătuit de Forumul Democrat Ungar), se aliniază modelului democrațiilor occidentale, caracterizate prin continuitate, recunoașterea legitimității politice a adversarilor și lipsirea de pasiunea "revoluționară" de a lua aproape totul de la început, cum din păcate se pare că a fost nevoie în România.

Acest fapt este cu atît mai mult demn de remarcat cu cît alegerile electorale din Ungaria au produs cîteva mutații politice în premieră. În primul rînd, este vorba de o schimbare de generație politică. Principalul partid cîștigător, Alianța Tinerilor Democrați (FIDESZ), condus de Viktor Orbán, reprezintă prima generație de lideri neformată politic în perioada sistemului comunist. Cîștigarea puterii politice de către o echipă Tânără, avînd majoritatea studiilor completate la universitățile vest-europene sau americane, marchează voința electoratului de a se detașa complet de trecut și de a forța alinierea la modelul politic și economic al democrațiilor occidentale. În al doilea rînd, în ciuda faptului că a obținut reprezentare parlamentară, curentul extremist-naționalist condus de Istvan Csurga rămîne izolat politic, fiindu-i refuzat orice fel

de colaborare politică de către toate partidele² (fapt ce contrastează vizibil cu lipsa de maturitate politică a fostului partid de guvernămînt din România care a preferat și continuă să sprijine politice partidele extremești românești). În fine, noua echipă va trebui numai să consolideze stabilitatea politică și economică obținută de fostul guvern, dar și să facă față imperativelor politice, economice, administrative și judiciare necesare integrării în Uniunea Europeană.

Analiza consecințelor în plan intern și extern determinate de schimbările politice menționate mai sus se va baza în prezentul articol pe următoarea structură. În primul rînd, vor fi discutate pozițiile politice ale principalelor partide intrate în competiție. În al doilea rînd, vor fi examineate implicațiile alegerilor în plan intern, iar în final vor fi evaluate posibilele modificări ale relațiilor dintre România și Ungaria.

Caracteristicile și principalele teme ale campaniei electorale

În vederea asigurării unei reflectări cît mai fidèle a intențiilor de vot, sistemul electoral ungar a fost conceput ca o combinație a celui majoritar uninominal și proporțional. Mai exact, din cele 386 locuri ale Parlamentului unicameral ungar, 176 sunt rezervate listelor individuale, iar restul de 210 listelor de partid. Cele din urmă sunt împărțite în liste regionale/județene (152 locuri) și liste naționale (58 locuri), ultimele fiind folosite ca mijloc de alocare compensatorie a voturilor pentru candidații nealeși, individuali sau de partid. Candidații individuali au nevoie, pentru a fi aleși, de 50 de procente plus un vot din numărul votanților. În caz contrar, se organizează un al doilea tur, la care participă primii trei clasati, cu condiția ca fiecare să fi obținut în primul tur cel puțin 15 procente. În al doilea tur, cîștigă candidatul cu cele mai multe voturi obținute, indiferent de procentaj. În caz partidelor, se califică în cursa parlamentară doar cele care obțin cel puțin 5 procente din voturi. Un al doilea tur de scrutin a fost organizat la două săptămîni, pe 24 mai 1998, ca urmare a participării slabe la vot (56,27%, ceea mai scăzută după 1989³, fapt ce a condus la repetarea votului în două județe din estul

țării, unde participarea la vot a fost sub limita legală de 50%⁴), precum și a nedepășirii baremului de 50 de procente necesar alegerii candidaților individuali. Rezultatele primului tur de scrutin au oferit coaliției guvernamentale un ușor avantaj (32,2% pentru Socialiști și 7,8% pentru Liberii Democrați⁵), în comparație cu FIDESZ – 28,2%⁶ – și Partidul Micilor Proprietari - FKGP - 13%⁷. După retragerea reciprocă a propriilor candidați în favoarea celor mai bine plasati, FIDESZ – 148 locuri în Parlament –, FDGP – 48 locuri – și Forumul Democratic Ungar (MDF) – 17 locuri – cîștigă cel de-al doilea tur cu 55%, în comparație cu cca. 41% obținute de fosta coaliție guvernamentală formată din Partidul Socialist (MSZP) – 134 de locuri și Alianța Democraților Liberi (SZDSZ) – 124 de locuri. S-a mai clasificat, de asemenea, Partidul Justiției și al Vieții (MIEP), condus de Istvan Csurga, care a obținut 14 locuri.

Combaterea corupției și reducerea criminalității au constituit capetele de afiș ale campaniei electorale, opozitia acuzând guvernul de privatizări netransparente⁸ și de incapacitatea de a stopa actele teroriste⁹, ultimele însumînd, între noiembrie 1996 și aprilie 1998, 20 de asasinate și atacuri cu bombe, majoritatea adresate împotriva oamenilor de afaceri și politicienilor¹⁰. Alte teme majore ale campaniei electorale s-au concentrat asupra menținerii ritmului de creștere economică, reducerea șomajului, protecția mediului și reforma sistemului educational. O scurtă prezentare a pozițiilor politice ale fiecărui partid asupra acestor subiecte este de natură a facilita identificarea viitoarei orientări politice a Ungariei în plan intern și extern.

Obiectivele politice enunțate în campania electorală de Partidul Socialist (MSZP), condus de premierul Gyula Horn, care după încheierea alegerilor a lăsat de înțeles că se va retrage din fruntea partidului cu ocazia congresului partidului din această toamnă, au inclus menținerea ritmului de creștere economică cu 4-5% din PIB, reforma sistemului educațional în vederea creării de oportunități egale, reducerea decalajului economic dintre regiunile estice și cele vestice ale Ungariei, subvenționarea agriculturii cu 2,5% din PIB, precum și scăderea criminalității. Încercând să pună în evidență lipsa de experiență a Tinerilor Democrați (FIDESZ), Socialiștii au insistat asupra realizărilor obținute în timpul mandatului lor în domeniul politicii externe cu privire la integrarea în NATO și Uniunea Europeană¹¹, precum și în cel al reformei economice, caracterizată într-un raport al Fondului Monetar Financiar, publicat în februarie 1998, drept "cea mai remarcabilă din Europa din ultima decadă"¹².

Partenerii lor de coaliție, Alianța Democraților Liberi (SZDSZ), formată în 1998 ca succesor al mișcării de disidență intelectuală a anilor '80, a înregistrat cel mai pronunțat declin dintre toate partidele intrate în competiție, coborînd de la 17,8 procente în 1994 la 7,8 anul acesta.¹³ De orientare liberală de centru-dreapta, SZDSZ a întîmpinat greutăți în a convinge electoratul că va fi în stare să pună în aplicare, după ce a participat la guvernare patru ani, mai bine decît FIDESZ, ideile sale privind reducerea rolului redistributiv al statului în economie, privatizarea sistemului medical sau combaterea criminalității și a corupției.¹⁴

La zece ani de la înființare, FIDESZ reușește să cîștige alegerile cu o platformă politică de centru-dreapta, dar numai după ce și-a atenuat unele elemente mai radicale. Fondată în martie 1988 de un grup de studenți și tineri intelectuali, Alianța Tinerilor Democrați, dominată la început de actualul lider Viktor Orbán, provoacă întreg establishment-ul politic clamînd că nimici sub 35 de ani, care devine inițial vîrstă limită pentru acceptarea de noi membri, nu prezintă credibilitate din cauza legăturilor cu fostul sistem comunist.¹⁵ După perioada "romantică", de contestare anticomunistă și obținerea a numai 6 procente la alegerile din 1994, FIDESZ se reorientază spre centrul eșchierului politic, încercînd să-și largescă baza electorală prin includerea nu numai a tinerilor, dar și a celor mai în vîrstă, afectați de costurile sociale ale reformei economie.¹⁶ Platforma sa politică actuală se inspiră ideologic din neoconservatorismul american, iar din punct de vedere economic din politica promovată de președintele Ronald Reagan în anii '80. În acest sens, FIDESZ militează pentru "un stat cu autoritate limitată, dar puternic și ferm în îndeplinirea prerogativelor sale"¹⁷, capabil să garanteze "supremația libertății individuale și autonomia tuturor formelor de valori comunitare"¹⁸ și "întărirea valorilor civice tradiționale occidentale"¹⁹. În plan economic, FIDESZ consideră că reducerea impozitelor plătite de miciile întreprinderi și a contribuției sociale a firmelor și companiilor multinaționale ar putea conduce, în paralel cu îmbunătățirea sistemului educațional și a programelor de recalificare, la o reducere a inflației sub 10 procente și la o creștere economică de 7 procente²⁰, obiective apreciate însă de unii analiști occidentali ca nerealiste²¹. În dome-

niul politicii externe, este confirmată orientarea pro-NATO și pro-Uniunea Europeană, insistându-se numai asupra pregătirii opiniei publice asupra costurilor economice și sociale asociate procesului de integrare.²² În privința populației maghiare care trăiește în afara granițelor Ungariei, FIDESZ susține într-un sens vag eforturile lor pentru obținerea autonomiei necesare promovării drepturilor lor fără a părăsi însă țara nativă.²³

La dreapta Alianței Tinerilor Democrați se situează Partidul Micilor Proprietari (FKGP), condus de József Torgyan. Revendicîndu-se istoric ca succesor al partidului cu același nume care a cîștigat alegerile din 1945, dar care avea să fie interzis de comuniști doi ani mai tîrziu, FKGp reprezintă politic interesele populației rurale, punînd îndeosebi accent pe valorile naționale și familiare.²⁴ Succesul electoral înregistrat de FKGp se datorează în special charismei liderului său, József Torgyan, care, printr-o abilă combinație de idei populiste și ultraconservatoare²⁵, a reușit să convingă acea parte a populației încă tributară unor mentalități colectiviste. Printre obiectivele economice și politice susținute de FKGp se numără interzicerea vînzării de pămînt străinilor, introducerea controlului administrativ al prețurilor, restabilirea dependenței cu moartea, reducerea generală a taxelor.

Din viitorul guvern va face parte, de asemenea, fostul partid de guvernămînt dintre anii 1990 și 1994, Forumul Democrat Maghiar (MDF) – care, la recentele alegeri nu a reușit însă să obțină mai mult de 17 locuri în Parlament. MDF cultivă un naționalism ambigu, insistînd asupra întăririi tradițiilor naționale, religioase și culturale ungare, în paralel cu reconectarea la valorile creștine și culturale europene.²⁶ În plan economic, se situează pe o poziție apropiată de cea promovată de FIDESZ, militînd pentru reducerea rolului statului, percepuit doar ca agent necesar asigurării condițiilor de creștere economică și respectare a competiției.²⁷ În plan extern, se alătură curentului care favorizează integrarea Ungariei în NATO și Uniunea Europeană.

În fine, Partidul Justiției și Vieții (MIEP), condus de István Csurka, de orientare extremist-naționalistă, a reușit prin cîștigarea a cca. 6 procente să obțină 14 locuri în Parlament. Desprins, în 1993, din Forumul Democratic Maghiar, MIEP reușește să revină în prim-planul vieții politice marșind pe exacerbarea anxietăților provocate de schimbarea sistemului politic și economic. Ca și în cazul Partidului România Mare, MIEP a cîștigat audiență prin invocarea “inamicului extern, veros și fără scrupule”, identificat cu

Uniunea Europeană, organizațiile financiare mondiale, evrei, și guvernele care asupresc minoritățile maghiare ce se fac astfel vinovate de toate problemele economice și sociale ale țării.²⁸ Tot în comparație cu PRM din România, MIEP nu idealizează însă trecutul comunist și, ca urmare, se bazează mai puțin pe foștii membri ai aparatului represiv și ai nomenclaturii comuniste, cît se consideră moștenitorul dreptei ungare interbelice. Printre suporterii săi, pe lîngă persoane cu nivel scăzut de educație, puternic afectate de noile schimbări politice și sociale, se numără de asemenea “intelectuali” radicali de dreapta și skin-heads.²⁹ Un avantaj clar al culturii democratice ungare în comparație cu cea română îl reprezintă refuzul tuturor partidelor politice de a colabora politic cu MIEP.

Trecerea în revistă a principalelor caracteristici și teme ale campaniei electorale maghiare ne permite să examinăm în continuare posibilele consecințe politice în plan intern și extern, precum și evoluția viitoare a relațiilor româno-maghiare.

Orientări politice viitoare

Longevitatea și succesul noului cabinet maghiar este condiționat de rezolvarea a două probleme majore. Prima se referă la depășirea stării actuale de incertitudine, generată de lipsa de experiență în administrarea treburilor publice, precum și de unele declarații privind politica economică și cea externă a viitorului guvern. După mai bine de zece ani de activitate politică în opoziție, FIDESZ va trebui să dovedească că posedă resursele biocratice și manageriale necesare nu numai pentru luarea deciziilor politice, dar și pentru implementarea lor. În ciuda unor declarații liniștitore ale viitorului premier, Viktor Orbán, conform căror FIDESZ este complet pregătit să-și asume răspunderea guvernării³⁰, alte opinii ale sale privind măsurile preconizate pentru asigurarea unei creșteri economice de 7 procente, stoparea privatizării pînă la instalarea noului guvern și chiar re-verificarea unor contracte de privatizare încheiate de fostul guvern, precum și punctele de vedere exprimate cu privire la statutul minorităților maghiare din țările vecine³¹ au reușit să dovedească exact contrariul. Starea de incertitudine a determinat, după alegeri, o scădere cu 18 procente a indicelui bursei din București față de nivelul înregistrat pe 8 mai³², iar relațiile cu guvernele țărilor vecine sunt deocamdată înghețate³³.

O a doua problemă, care pare a fi mult mai dificil de rezolvat, este determinată de modul în care partidele din noua coaliție guvernamentală se vor do-

vedi în stare să colaboreze politic în ciuda diferențelor, unele destul de marcante, care le separă. Deși, anterior alegerilor, FIDESZ speră să reușească să formeze guvernul împreună cu Forumul Democrat Maghiar și, eventual, Federația Creștin Democrată³⁴, rezultatele finale îl obligă să intre în coaliție cu Partidul Micilor Proprietari. Acest fapt va crea probleme semnificative în alcătuirea programului de guvernare, care va trebui să găsească un răspuns comun programului liberal avansat de FIDESZ și ideilor populisti-conservatoare susținute de FKGp. Ca urmare a negocierilor desfășurate pînă în prezent, FKGp a primit patru ministeriale: al Agriculturii și Dezvoltării Provinciilor, Apărării, Protecției Mediului și încă unul, care urmează a fi decis.³⁵ Viitorul cabinet maghiar prezintă astfel “din față” simptomele românești ale “sindrromului PD”, respectiv posibila apariție a unei crize politice pe fondul scăderii popularității unui partener de coaliție, eventual suprapusă pe un conflict intern de partid. FKGp pare destul de vulnerabil la ambele caracteristici. Programul economic liberal anunțat de FIDESZ va conduce inevitabil la erodarea popularității guvernului, fapt ce poate determina FKGp să încerce, prin provocarea unei crize politice mergînd pînă la o eventuală retragere de la guvernare, să evite experiența neplăcută a Alianței Democraților Liberi (SZDSZ) care, după patru ani de guvernare cu Socialiști, și-au înjumătățit practic ponderea electorală. În plus, în interiorul partidului autoritatea actualului lider începe să fie pusă la îndoială din ce în ce mai mult. József Torgyan, fiind acuzat de promovarea unui “cult al personalității în dauna democrației”³⁶. Se poate însă aprecia că evoluția relațiilor dintre partidele aflate la guvernare va depinde semnificativ de modul de reacție al presei, domeniul în care FKGp este, cel puțin momentan, deficitar. Oricum, liderii FIDESZ par conștienți de faptul că este “Aproape imposibil să guvernezi cu FKGp și (ca urmare) trebuie să te pregătești permanent pentru alegeri anticipate”³⁷ sau, eventual, să formeze, în ciuda declaratiilor contrare afirmate pînă în prezent, o “Mare Coaliție” cu socialiștii care, într timp, au anunțat că se pregătesc bineînțele să facă o “opozitie constructivă”.

În aceste condiții, cum se poate aprecia viitorarea orientare politică a noului cabinet maghiar? În plan intern, se poate estima că, după o perioadă relativ scurtă necesară preluării treburilor publice de la fosta administrație, noul guvern format din FIDESZ, FKGp și HDF, ultimului fiindu-i promise deja Ministerul Justiției și un post de vice-premier³⁸, va încerca să pună în aplicare programul guvernamental,

aflat încă în stadiu de negocieré, care însă, după toate probabilitățile, va include accelerarea privatizării, combaterea corupției și criminalității, reducerea impozitelor și contribuției sociale ale firmelor, demararea unor proiecte pentru modernizarea infrastructurii, susținerea agriculturii și reducerea decalajului dintre zonele estice și cele vestice ale Ungariei.

Rămîne însă de văzut ce măsuri concrete vor fi întreprinse de noul guvern pentru atingerea acestor obiective și, mai ales, cum va face față costurilor sociale asociate cu acest proces, subiecte care pînă în momentul de față au fost destul de puțin prezente în dezbaterea publică. Pe scurt, în condițiile în care noul cabinet va decide să aplique strict măsurile anunțate pînă acum cu privire la reducerea fiscalității și a contribuției sociale, unele opinii anticipatează chiar o posibilă criză economică, cu implicații sociale, generată de “suprîncarcarea” economiei și întărirea forintului, care vor conduce la creșterea deficitului balanței de plată.³⁹ Este însă de așteptat ca nevoia de atragere de investiții străine, precum și de respectare a condițiilor de integrare în Uniunea Europeană să forțeze guvernul maghiar să-și temepereze multe din politicele sale.⁴⁰

În plan extern, principalul obiectiv va fi reprezentat de îndeplinirea criteriilor tehnice pentru integrarea în structura militară a NATO și de demararea negocierilor pentru admiterea în Uniunea Europeană, ultimele anunțîndu-se relativ dificile, ca urmare a pozițiilor deținute de FIDESZ și FKGp față de acest subiect. În acest sens, FIDESZ pare hotărît să adopte o linie mai fermă în timpul negocierilor pentru protejarea celor sectoare economice, inclusiv agricultura, considerate mai vulnerabile în condițiile integrării în Piața unică Europeană, poziție susținută în timpul campaniei electorale⁴¹ și confirmată ulterior de viitorul ministru de externe Janos Martonyi⁴². O problemă însă mai dificilă o ridică propunerea enunțată de FKGp privind interzicerea vînzării de teren arabil străinilor, inițiativă care vine în contradicție totală cu standardele Uniunii Europene.⁴³ În privința relațiilor cu țările vecine, primele declarații de politică externă făcute de reprezentanții partidelor cîștigătoare în alegeri au reușit să trezească reacții de iritare din partea guvernelor respective. Presat să comenteze unele declarații făcute anterior alegerilor, liderul FIDESZ, Viktor Orbán, a ținut să sublinieze că noul cabinet nu va renegocia tratatele de bază încheiate de fostul guvern, dar va insista pentru suplimentarea lor cu alte documente privind protejarea drepturilor culturale și

religioase ale minorității maghiare.⁴⁴ În același stil, care lasă loc la interpretări diferite, Zsolt Nemeth, expertul FIDESZ în domeniul politicilor externe, a susținut ideea că, din moment ce integrarea Ungariei în NATO și UE va trasa o linie de demarcare între Ungaria și vecinii săi, noul guvern va încerca să extindă avantajele procesului de integrare și asupra țărilor vecine și minorităților maghiare ce trăiesc în ele.⁴⁵ Întrucât perspectivele relațiilor româno-maghiare vor fi discutate în următorul capitol, în domeniul viitoarei politici externe maghiare ar mai fi de anticipat o răcire a relațiilor slovaco-maghiare, ca urmare a adîncirii divergențelor privind construirea barajului de la Gabčíkovo și a continuării lucrărilor la centrala nucleară de la Mochovce, ambele subiecte fiind considerate de către partidele din actuala coaliție guvernamentală maghiară ca deosebit de riscante pentru siguranța mediului înconjurător din regiune. În plus, reprezentanții FIDESZ au declarat că vor insista ca guvernul slovac să aplice fidel prevederile tratatului de bază, fapt ce ar putea conduce la o creștere a retoricii naționaliste din partea ambelor părți, cu posibile consecințe negative pentru stabilitatea regională.⁴⁶ Pe de altă parte, având în vedere actualul context politic și eforturile comunității internaționale de a întări stabilitatea regională, eventualele derapări naționaliste ale viitorului guvern maghiar au toate şansele să repete evoluția celor din perioada cabinetului condus de József Antall, care s-a văzut nevoit să-și tempereze, sub presiuni internaționale, multe din inițiativele sale de politică externă.⁴⁷ Se impune, totuși, sublinierea faptului că o eventuală orientare naționalistă a politicilor externe maghiare ar putea fi determinată mai puțin de preferințele politice ale reprezentanților FIDESZ, cît de evoluția vieții politice maghiare și de presiunile exercitate de cel de-al doilea partid important al coaliției, FKG, fapt ce prezintă o importanță deosebită în contextul relațiilor româno-maghiare.

Perspective ale relațiilor româno-maghiare

Perioada de tensiune care a caracterizat relațiile româno-maghiare în timpul guvernării PDSR și a Forumului Democrat Maghiar a fost urmată de o ușoară "încălzire" după 1994, ca urmare a ciștințării alegerilor de către socialiștii maghiari și a presiunilor internaționale exercitate asupra fostului partid de guvernămînt din România. După noiembrie 1996, ca urmare a schimbării de opinie politică a noii coaliții

guvernamentale din România – formată din PNȚCD, PD și UDMR – și pragmatismului dovedit de fostul cabinet maghiar, relațiile dintre cele două țări au cunoscut o îmbunătățire sensibilă, concretizată prin cîteva acorduri de colaborare în domeniile politic și militar. Având în vedere relațiile anterioare cel puțin cordiale menținute de liderii maghiari, a candidaturii României pentru integrarea în NATO⁴⁸, există, cel puțin din punct de vedere teoretic, premisele menținerii actualei tendințe ascendente a relațiilor româno-maghiare. Din păcate, evoluția recentă a vieții politice românești, precum și posibilele tensiuni din cadrul coaliției guvernamentale maghiare ar putea conduce la un rezultat opus.

În planul politic românesc, una din consecințele recentei crize guvernamentale a constituit-o întărirea curentului naționalist nu numai în tabăra opozitiei, ci și a partidelor care formează coaliția guvernamentală. Astfel, PNL pare marcat de "pierdere" dimensiunii naționale a identității sale politice, PD militând pentru lărgirea bazei sale electorale prin atragerea populației din Ardeal, în timp ce PDSR pare decis să recupereze terneul pierdut în favoarea PRM prin "radicalizarea discursului". În același context, înlocuirea fostului prim-ministru Victor Ciorbea cu Radu Vasile poate fi apreciată că o îndepărtare de la modelul de relații interetnice promovat de fostul premier. În aceste condiții, apare mai puțin surprinzător faptul că insistențele UDMR pentru respectarea angajamentelor asumate de către partenerii săi de coaliție, în schimbul sprijinului politic constant și loial acordat guvernului în perioada de după alegerile din noiembrie 1996 sunt considerate subit "tendințe separaționiste"⁵⁰ sau "ultimatumuri" executate, bineînțeles, la "ordinea guvernului de la Budapesta". Actuala stare incipientă de tensiune ar putea fi adîncită dacă programul de reformă economică ar intra în impas sau perspectiva alegerilor electorale ar motiva unele partide din coaliția guvernamentală să apeleze la "strategia PD" pentru îmbunătățirea imaginii electorale. Evoluția raporturilor româno-maghiare va depinde, de asemenea, de dinamica vieții politice maghiare.

În privința relațiilor cu România, noul premier maghiar, Viktor Orbán, a precisat că principalele subiecte de negociație cu guvernul român le vor constitui "folosirea limbii maghiare în instituțiile de învățămînt și restituirea proprietăților bisericesti".⁵¹ József Tóthy, liderul Partidului Micilor Proprietari (FKGP), pare însă decis să extindă într-un mod destul de vag aria de discuție, propunând într-o recentă întîlnire cu

episcopul Laszlo Tokes "constituirea unei comisii speciale pentru identificarea acestor domenii în care condițiile maghiarilor din Transilvania necesită îmbunătățiri".⁵²

Având în vedere accentele naționaliste mult mai pronunțate ale liderilor FKG în comparație cu cele ale reprezentanților FIDESZ, precum și diferențele programatice dintre cele două partide, se poate aprecia că subiectul minorităților maghiare va crește sensibil în importanță în condițiile apariției unor tensiuni între partenerii de coaliție ca urmare a aplicării programului de guvernare. Perspectiva "pesimistă" a acestui scenariu ar putea-o constitui răcirea relațiilor româno-maghiare la un nivel anterior celui din noiembrie 1996, prin întărirea acelei aripi din UDMR care se pronunță pentru ieșirea de la guvernare, fapt care ar putea avea loc și în absența unui conflict în cadrul coaliției guvernamentale maghiare, dar prin neglijarea obiectivelor politice ale UDMR de către partidele de coaliție. Varianta "optimistă" ar reprezenta-o continuarea îmbunătățirii relațiilor politice dintre cele două țări în condițiile limitării influenței politice a FKG de către FIDESZ și rezolvării disensiunilor dintre membrii coaliției guvernamentale din România.

Concluzii

Recentele alegeri electorale din Ungaria par să confirme, prin accentul pus pe continuitatea principalelor direcții politice și izolarea politică a curentului extremist, traversarea de către această țară a perioadei de tranziție și intrarea în fază de democrație consolidată. Acest moment coincide cu preluarea puterii politice de către o nouă generație, necontaminată de sistemul comunist, generație care va trebui însă să se dovedească capabilă nu numai să se achite de responsabilitățile guvernamentale asumate, ci și să găsească o soluție de negociere cu partidele conservatoare care să permită întărirea stabilității regionale și pregătirea Ungariei pentru integrarea în structurile politice și militare occidentale. În fine, în privința relațiilor cu România, actuala tendință ascendentă a relațiilor dintre cele două țări prezintă riscuri semnificative de a-și inversa orientarea, în condițiile previzibile ale adîncirii tensiunilor dintre partenerii celor două coaliții guvernamentale.

Note:

1. Samuel P. Huntington, *The Third Wave of democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1992), p. 266.
2. "Hungary's Major Parties Concerned about Far-Right Gains", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 18 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
3. First Round, <http://www.hvg.hu/english/index.htm>, 1.
4. *Ibid.*
5. "Hungarian Ruling Party Leads after First Round of Elections", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 11 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
6. *Ibid.*
7. *Ibid.*
8. Latest News: Hungary Right Victors Warn on State Sales, <http://www.hvg.hu/english/index.htm>, 1.
9. "Hungarian Officials Investigate Assassinations and Bombings", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 5 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
10. Right-Wing Parties in Hungary Come from Behind in '98 Elections, <http://www.central.europe.com/ceo/special/huelect/overview.html>, 1.
11. Christine Spolar, Conservative Parties Win Power in Hungary, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPArch/1998-05/25/082f-052598-idx.html>, 1.
12. Right-Wing Parties in Hungary Come from Behind in '98 Elections, 1.
13. Alliance of Free Democrats (SzDSZ), <http://www.central.europe.com/ceo/special/huelect/freedemo.html>, 1.
14. The Alliance of Free Democrats (SZDSZ), <http://www.hvg.hu/english>, 1.
15. Alliance of Young Democrats "Hungarian Civic Party" (Fidesz-MPP), <http://www.central.europe.com/ceo/special/huelect/fidesz.html>, 1.
16. Right-Wing Parties in Hungary Come from Behind in '98 Elections.
17. "For a civic Hungary" - The Political Declaration of FIDESZ, <http://www.fidesz.hu/english/indexen.html>, 3.
18. *Ibid.*, 4.
19. *Ibid.*, 5.
20. Fidesz-Hungarian Civic Party, <http://www.hvg.hu/english/fidesz.html>, 1.
21. C. Spolar.
22. Hungarian Security and NATO and Viktor Orbán for the European Union, <http://www.fidesz.hu/english/indexen.html>, 1-2.
23. Fidesz-Hungarian Civic-Party.
24. The Independent Smallholders Partz (FKGP), <http://www.hvg.hu/english>, 1.
25. The Independent Smallholders' Party (FKGP), <http://www.central.europe.com/co/special/huelect/smooth.html>, 1.
26. Hungary - Its Present and Future. The Basic Principles of the Policies of the Hungarian Democratic Forum, www.mdf.hu, 1.
27. *Ibid.*, 3.
28. Hungarian Justice and Life Party (MIEP), <http://www.hvg.hu/english/miep>, 1.
29. *Ibid.*, 1.
30. Christine Spolar, Ex-Firebrand Prepares to Head Hungary, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPArch/1998-05/26/070f-052698-idx.html>, 1.

31. Citat în Kevin Done and Kester Eddz, "Market fall as voters take revenge for austerity years", *Financial Times*, 26 mai 1998.
32. Hungary's Orban Predicts Shares to Rise Again Soon, <http://www.hvg.hu/english/>.
33. "Neighbors Respond to Hungarian Election Results", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 26 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
34. "Hungary's FIDESZ Agrees to Form Coalition with Smallholders", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 8 iunie 1998, <http://www.rferl.org/>.
35. "Hungary's Smallholders to Have Four Ministries", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 28 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
36. Bertalan Osztroha, lider al FKG citat în "Hungarian Smallholders Demand Cabinet Pots", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 28 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
37. Peter Tolgyessy citat în "Hungary's FIDESZ Agrees to form Coalition with Smallholders".
38. "Coalition Talks Begin in Hungary", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 1 iunie 1998, <http://www.rferl.org/>.
39. K. Done și K. Eddz, 3.
40. *Ibid.*, 1.
41. Victor Orban for the European Union, <http://www.fidesz.hu/english/indexen.html>, 2.
42. Likely Hungarian Foreign Minister Sees Hard EU Talks, <http://www.central.europe.com/ceo/news/98061203.html>, 1.
43. Right-Wing Parties in Hungary Come from Behind in '98 Elections, 1.
44. Orban on Hungary's Foreign Policy Priorities, Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 2 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
45. *Ibid.*, 1.
46. K. Done și K. Eddz, 3.
47. Ferenc Somogy, "Euro-Atlantic Integration: Continuity and Consensus in Hungarian Foreign Policy", *Foreign Policy*, vol. 3, Special Issue, 1997, 12.
48. *Foreign Affairs News*, "Trip to Cluj-Kolozsvar, Romania", <http://www.fidesz.hu/english/indexen.html>, 1.
49. *Foreign Affairs News*, Zoltan Rockenbauer and Hungarian Integration into NATO, <http://www.fidesz.hu/english/indexen.html>, 2.
50. "Romanian Education Minister Opposed to Hungarian University", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 12 iunie 1998, <http://www.rferl.org/>.
51. "Orban on Hungary's Foreign Policy Priorities", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 2 mai 1998, <http://www.rferl.org/>.
52. "Smallholders Promise Stronger Support for Hungarians in Romania", Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 15 iunie 1998, <http://www.rferl.org/>.

CORNELIU BJOLA – A absolvit Universitatea Politehnica București. Studii postuniversitare de științe politice.

ÎN CURÎND
va apărea suplimentul revistei noastre:

SFERA

Din sumar:

- Situația populației evreiești sub regimul Antonescu
- (transcrierea colocviului organizat de Fundația "Societatea Civilă", organizat în luna iunie 1998, la Casa Scriitorilor. Participanți: **ALEX MIHAI STOENESCU, RADU IOANID, VICTOR NEUMANN, ADRIAN CIOROIANU, DAN OPRESCU** etc.)
- STELIAN TĂNASE despre procesul NOICA – PILLAT
- Interviu cu GEORGE SCHOPFLIN
- Analiza ultimelor sondaje de opinie, realizată de **PETER BANYAI, ANDREEA GEORGESCU și CRISTIANA DAVID**
- Evenimente majore ale politicii românești comentate de analiști politici, jurnaliști și politicieni

Suplimentul **SFERA**
va putea fi procurat de la sediul redacției
și de la difuzorii noștri din țară

Marea Britanie – un suflu nou la sfîrșit de secol

LAURENTIU ȘTEFAN-SCALAT

Trebuie să recunoșc că nu numai vesticii sunt plini de prejudecăți și imagini preconcepute despre Estul care abia acum ieșe la lumină, dar și noi, cei de aici, închidem variantele și extrem de diversele experiențe politice și sociale ale Occidentului în cîteva esenții mult prea mult vehiculate: țări industrializate, democrații liberale, patrii ale drepturilor omului. Scopul analizei de mai jos nu este de a încerca o evaluare a diferențelor dintre formele de capitalism și democrație întâlnite în țări precum SUA, Marea Britanie, Franța, Germania, Japonia, în ciuda interesului extrem pe care îl areo astfel de cercetare. Mă voi rezuma la un "studiu de caz", captivant prin bogăția și dinamismul realității politice, și provocant pentru cei care privesc prea putin dincolo de teorii.

La surprizele pe care un estic interesat de dinamica socială și politică le poate avea la un contact prelungit cu realitatea britanică s-au adăugat, în ultimele luni, cîteva evoluții cu rezonanță care au solicitat constant atenția mediei internaționale asupra Marii Britanii și a noii ei conduceri politice. Venirea la putere a Partidului Laborist, în mai 1997, dinamismul impuls *establishment-ului* britanic de noul premier Tony Blair, reformele constituționale de anvergură inițiate de acesta și alte programe extrem de ambicioase precum reforma educației și a sistemului de asigurări sociale, acordul de pace din Irlanda de Nord, avansul în diplomația mondială prin încercările de mediere în conflicte zonale de durată (Oriental Mijlociu, subcontinentul indian) și – în ultimele șase luni – președinția Uniunii Europene în momentul crucial al lansării monedei unice sănătoșă atât de subiecte care se cer explorate dincolo de informația brută a agențiilor de presă internaționale.

Aceasta este și intenția articolului de față, structurat în trei părți. Voi încerca mai întîi să redau, foarte schematic, principalele linii de dezvoltare ale Marii Britanii în ultimele decenii. Mă voi concentra apoi pe realitățile ascunse sub titulatura "New Labour" și voi încheia cu un comentariu despre reușita negocierilor în Irlanda de Nord și prezența Marii Britanii în Europa.

I. Înainte și după Thatcher

Primul nume care trebuie amintit atunci când revenim asupra ultimelor decenii de viață politică britanică este, fără îndoială, cel al lui Margaret Thatcher. Lider al Partidului Conservator din 1976 și prim-ministrul pînă în 1990, "doamna de fier" a lăsat o amprentă adîncă asupra societății britanice. Cel mai adesea, numele ei este menit în contextul dezbată-

terilor privind rolul statului în economie. Doamna Thatcher a intrat în manuale ca reprezentantă de seamă a liberalismului anilor 1970-1980, asociat cu doctrina monetaristă și nume precum Milton Friedman. Succesul, total sau numai parțial, al politicilor sale trebuie însă pus în perspectivă. În primul rînd, deoarece în cele trei decenii postbelice a existat un relativ consens între cele două mari partide cu privire la rolul statului în economie și în general în viață socială. Naționalizările de la sfîrșitul anilor 1940 și creaarea unui stat "asistențial" cuprinzător, bazat pe textul devenit clasic al lui William Beveridge, au părut a da conținut unui consens de tip "social-democrat". Apărarea nu trebuie însă să însele. Pentru că pînă și interventiionismul ceva mai coerent avansat de laburiști la sfîrșitul anilor 1960 ca ultim remediu la serioase probleme economice nu era nici pe departe dirijismul francez bazat pe inișitivă mai extinsă naționalizări și un angajament economic al statului mult mai bine conceput și orchestrat. Ce vreau să spun cu această comparație este că statul britanic, spre deosebire de majoritatea statelor europene, a adoptat – indiferent de culoarea partidului la guvernare – o poziție de "spectator" (termenul îi aparține lui Wyn Grant), evitînd angajamente decisive în economie. Margaret Thatcher nu a făcut decît să dea coerență și să restrîngă la minimul necesar prezența sporadică și cel mai adesea nefectivă a statului în afacerile întreprinderilor industriale și ale altor prestatori de servicii. Terenul era pregătit de o cultură politică și un liberalism latent într-o populație oricum foarte puțin obisnuită cu o prezență economică masivă a statului. Astănu înseamnă, trebuie subliniat de pe acum, că, sub Thatcher, statul în sine ar fi fost debilit. Dimpotrivă. Multe din puterile autorităților locale au fost readuse la centru, iar "restrîngerea frontierelor statului", un celebru dictum liberal, s-a dovedit a fi un mit.

Al doilea punct care va defini perspectiva se referă la performanța economică a Marii Britanii înainte și în timpul guvernărilor Thatcher. Păstrînd comparația la nivelul țărilor dezvoltate, se poate spune că, în ciuda distanței rezonabile pe care statul a păstrat-o față de "ordinea industrială", economia britanică a fost constant marcată de insuccese. Acest lucru se întîmplă într-o vreme cînd Franța, sub conducerea atentă a enarhilor și a elitei politice decise să o modernizeze economic, trăia grația celor "Trente glorieuses". Deși, la sfîrșitul războiului, Franța era cu mult în urma Albionului, la începutul anilor '70, GNP-ul său *per capita* îl depășea pe cel englez: media de creștere economică a celor trei decenii posbelice a

fost aproape dublă în Franța față de Marea Britanie. Nivelul de trai și calitatea vieții în "Hexagon" le-au depășit, la începutul anilor '70, pe cele de peste Canal. Dirijismul și focalizarea tuturor politicilor pe obiectivul central al modernizării și creșterii economice au dat, în Franța, roade. Nimeni nu neagă că ele au adus și probleme a căror rezolvare a avut costuri mari, dar reușitele indeniabile ale dirijismului (într-un anumit context) i-au lăsat pe gânduri pe adeptii "statului-spectator".

Prezentarea comparativă a avut încă o dată rolul de a pune apariția unui lider de talia "doamnei de fier" în perspectivă. Ce moștenea ea era o țară în accentuat declin. Și nu fac decât să împrumut un termen care apare aproape sistematic în titlul mai multor cărți strâns, fără nici o căutare prealabilă, în mai puțin de un minut, din rafturile unei biblioteci de collegiu: *Britain in Decline* (Andrew Gamble, St. Martin's Press, 1981), *The Economic Decline of Modern Britain* (D. Coates and J. Hillard editori, Wheatsheaf Books, 1986), *Industrial structure, capital markets and the origins of British economic decline* (W.P. Kennedy, Cambridge University Press, 1987), *Global Capitalism and National Decline. The Thatcher Decade in perspective* (Henk Overbeeck, Unwin Hyman, 1990), *The Decline of Industrial Britain 1870-1980* (Michael Dintenfass, Routledge, 1992), *Capitalism, Culture and Decline in Britain 1750-1990* (W.D. Rubinstein, Routledge, 1993). Aș vrea să subliniez faptul că în analiza "declinului", cîteva din titlurile de mai sus nu ezită să includă și "decada" Thatcher.

Declinul s-a manifestat în special printr-un șomaj în creștere și o incapacitate a industriei britanice (puțin și sporadic, în general fără succes, sprijinită de stat) de a se moderniza și de a rezista competiției mondiale.

Simplificînd lucrurile, Thatcher a încercat să "facă curățenie": să retragă sprijinul statului întreprinderilor fără viitor, să privatizeze tot ce fusese naționalizat, dar și multe alte monopoluri ce păreau de neclinit (telecomunicațiile, căile ferate), să dea în gestiune privată multe servicii străine. Succesul acestei ultime politici a fost atât de mare încît peste 40% din exporturile industriale era produs în 1994 de întreprinderile străine. Sustînind, în același timp, o monedă forte și rolul internațional al centrului financiar londonez (întruchipat de City), Margaret Thatcher a continuat politici mai vechi, care au condus treptat la o de-industrializare accentuată a Marii Britanii și la transformarea economiei acesteia într-o economie predominant de servicii. Ce-i drept, nu în măsura Statelor Unite, dar într-un grad neîntîlnit în celelalte mari state europene.

II. Noul Labour: cît de nou, cît de Labour?

La 1 mai 1997, covîrșitoarea victorie electorală a laburiștilor punea capăt unei guvernări conservatoare de 18 ani. John Major, succesorul lui Margaret Thatcher, nu a reușit – în ciuda faptului că partidul său "a răpus așa-numita «British disease» și a pus Marea Britanie pe baze economice sănătoase" (*The Economist*, 2 Mai 1998) – să convingă electoratul pentru a șasea oară consecutiv.

Rațiunile succesului

În mai 1998, cota de popularitate a partidului de guvernare și a liderului său – cel mai tîrziu premier de la William Pitt (ministrul la 25 de ani, în 1793) – era suprinzător de mare pentru un partid care, cu un an în urmă, în virtutea circumstanțelor, părea extrem de neexperimentat. Tinerețea și șarmul personal ale lui Tony Blair au jucat, neîndoelnic, un rol important în recepția favorabilă de către public a partidului său. Dinamismul și "ubicuitatea" (prezența sa aproape neîntreruptă în aceeași măsură în spațiul domestic, în mijlocul dezbatelerilor arzătoare interbritanice, cît și în plan internațional, unde statura sa începe să prindă contururi demne de respect) au conținut a ceea ce britanicii numesc (și admiră) un "strong leadership". contrastul puternic cu absența acestui ingredient în ultimii ani de guvernare conservatoare, sugerează revista britanică *The Economist* (în numărul din 2 mai 1998), a marcat atât succesul electoral din 1997, cît și practica guvernamentală a anului scurs de atunci. Este adevărat, un lider puternic a fost și Margaret Thatcher, dar avantajul net al lui Blair este că el nu a mai fost nevoie să apeleze la o mînă "de fier".

Dar un om simpatic și atrăgător, oricără de charismatic, nu poate duce de naș un public în general circumspect și pragmatic pentru foarte mult timp. Care să fie secretul indubitatului lui succes pe scena politică britanică? Care să fie secretul indubitatului lui succes pe scena politică britanică? O nouă ideologie? Să fi descoperit el, aşa cum *think-tank-urile* apropiate guvernării clamează, o "a treia cale"? Personal, am fost și am rămas sceptic la astfel de caracterizări și utilizez cu multă prudență chiar și tradiționalele denumiri de "stînga" și "dreapta". Consider că numai o analiză multidimensională și comparativă poate da seamă (întotdeauna în termeni relativi) de performanțele unui partid sau ale unei guvernări. Înainte de a analiza mai în detaliu anumite politici, aş sugera căutarea răspunsului la misterul popularității guvernării Blair în patru planuri (fără a mai aminti de apotul de personalitate și *leadership* al primului-ministrului): 1) o voînță politică de a marca indelebil viața regatului, de a-l scutura de excesul de tradiții și de a

moderniza *establishment-ul* politic; 2) o abordare pragmatică, concepută pe termen lung și centrată pe o guvernare a țării asemenei gestionării unei întreprinderi; 3) un guvern de oameni abili și determinați să facă echipă cu Blair în promovarea unui program politic extrem de îndrăznet; 4) o susținută campanie propagandistică, nelipsită de inevitabile aspecte rizibile, care vizează atât apatia publicului britanic, cît și pre-judecățile pe care străinii le au despre venerabila Britanie.

Ce este "noul Labour"?

Cu aceste idei în minte, putem ataca problema care îi frămîntă pe cei mai mulți comentatori. Campania electorală a lui Tony Blair s-a centrat pe ruptura cu vechile practici și viziuni laburiste. În consecință, stilul politic și partidul în întregul său au fost redenumite "New Labour". Dar ce ascunde această titulatură?

Cum totul este relativ, identitatea se definește prin gen proxim și diferență specifică. Titulatura trimite imediat la un prim gen proxim: (vechiul) Partid Laborist. Dar dorința noii conduceri de a se delimita de trecut printr-un efort de întinerire, și mai ales practica guvernamentală a ultimilor ani, a pus sub semnul întrebării însăși noțiunea de "laburism". Deja în 1994, odată cu venirea lui Blair la conducerea partidului, a prevalat un anumit consens că politicile cu care laburismul se identifica funciar (naționalizarea mijloacelor de producție etc.) nu mai sunt în ton cu epoca și în nici un caz nu mai atrag muncitorii, considerați baza electorală tradițională a laburismului. Decepția a fost uriașă cînd s-a relevat că acest grup social a adus-o, de fapt, pe Thatcher la putere, în 1979.

O reorientare cu consecințe: dinspre sindicate spre capitaliști

Suportul tradițional, pe care s-a constituit Partidul Laborist, a fost dat de sindicate – pînă la Thatcher, o prezență redutabilă în politica britanică. Forța lor însă a fost unul dintre elementele ce au întîrziat modernizarea economiei britanice în anii 1960-1970. Doamna de fier a înțeles rapid că fără o "îmbinare" a lor, orice efort de a pune economia pe baze solide va fi sortit eşecului. Sindicatele nu și-au revenit nici pînă astăzi și, în ciuda unor concesii făcute lor recent (patronii vor fi nevoiți să le recunoască dacă 40% dintre angajați votează pentru reînființarea lor) nu par să recupereze din influența pierdută. Înlăturarea lor din calea reformelor economice a permis doamnei Thatcher să deschidă un cîmp mai larg inovației antreprenoriale și să facă din economia britanică una dintre cele mai flexibile economii europene. Rezultatele nu au întîrziat să apară, printre cele mai

apreciate de britanici fiind reducerea sensibilă a nivelului șomajului (o problemă cronică în anii '70 și începutul anilor '80). Datorită acestei flexibilități, și astăzi nivelul șomajului rămîne la cote la care țări precum Spania, Franța și Germania nici nu îndrăznesc să viseze. A devenit clar că Blair nu este dispus să renunțe la aceste cîștiguri, în ciuda preocupărilor istrice pe care partidul său le nutrește față de "clasa muncitoare". Dimpotrivă: este secretul lui Polichinelor că Blair îi curtează de zor pe întreprinzători, patroni și alți mari "capitaliști". Chiar și introducerea unui salarîu minim pe economie (£ 3.60 pe oră), o veche cerere a sindicatelor și o practică ușuală pe continent, nu pare a-i deranja (la nivelul la care s-a căzut de acord) pe patroni. În a preluat fără multe remușcări vechile cuceriri conservatoare în piața muncii, laburiștii de azi sănătoși sunt confruntați cu faptul că pînă și economiile hiperregulate ale continentului (Germania, mai ales) încep să considere serios asigurarea unei mai mari flexibilități în încercarea de a pune capăt marasmelor provocate de șomaj și recesiune.

Conservatorism sub o formă mai atrăgătoare?

Atitudinea prietenească, pentru a folosi un euphemism, față de capital și preluarea într-o proporție considerabilă a politicilor economice conservatoare îi au făcut pe analiști să caute un alt gen proxim în definirea noului laburism. Acuzele că laburiștii au cîștigat alegerile și conduc țara pe un program conservator au venit din toate părțile: de la conservatorii, bineînțeles, puși în dificultate de a nu putea critica din opoziție un guvern care pune în aplicare propriile politici; de la stînga Partidului Laborist, care strigă "trădare"; de la ziariști și comentatori, care deploră confuzia ideologică ce domină acum spațiul politic. Relevant pentru această confuzie ideologică este chiar titlul sub care revista a inspirat cîteva din interpretările acestui articol (*The Economist*), intitulat "numărul care dedică multe pagini "anului Blair": "The strangest Tory ever sold" ("Cel mai ciudat (program) conservator ieșit vreodată pe piață"). Eu nu aş merge chiar atât de departe și voi argumenta că, deși distanță față de tradiționalul laburism este de necuprins, în noul laburism este ceva mai mult decât simplu conservatorism învelit mai bine și prezentat mai atrăgător.

Revista britanică amintită respinge pretențiile de "a treia cale" sub care "blairismul" sau "noul laburism" este lansat pe piață ideilor. Dar asta se întîmplă deoarece echipa de redactori are o incapacitate declarată de a vedea dincolo de categoriile clasice de "dreapta" și de "stînga". Or, aşa cum am mai afirmat, cred că cele două categorii au devenit insuficiente pentru a caracteriza spații politice complexe. Mixtura

produsă de Blair invită cu atât mai mult la o reconsiderare a vechilor ideologii, cu cît partidele considerate tradițional de stînga în Europa continentală (în Franța, Germania) și-o asumă, cel puțin la nivelul discursului, în intenția de a cucerî electorale.

Atenția specială pe care *The Economist* o acordă relației dintre politic și economie justifică oarecum considerarea noului premier drept un autentic *Tory* (conservator). Tony Blair nu a făcut nici un secret din asumarea vizionii economice conservatoare. Nu s-a pus problema unor renaționalizări pe scară largă. Dimpotrivă: guvernul Blair, în căutarea unor surse de finanțare neinflaționiste pentru anumite programe sociale, este dispus (s-a anunțat la mijlocul lunii iunie) să vîndă monetaria națională (Royal Mint) și chiar controlul traficului aerian.

Dar poate cea mai mare surpriză a constituit-o rigoarea bugetară și preocuparea pentru stabilitatea macroeconomică urmărîte, de la alegeri, de Gordon Brown, ministru de finanțe (sau *Chancellor of the Exchequer*, așa cum este cunoscut în Marea Britanie), devenit un adevărat "apostol al Prudenței și Cumpătării". Trebuie amintit, probabil, că primul act major al guvernării laburiste a fost acordarea independenței Băncii Angliei în chestiuni de politici monetare. Obiectivul fixat de guvern este o inflație anuală sub 2,5%, drept pentru care un Comitet de Politici Monetare al băncii centrale se înfișează lunar pentru a fixa ratele dobînzii la împrumuturi pe termen scurt. Obiectivul pare că va fi atins la sfîrșitul anului, deși ratele mari fac ca moneda națională să rămână relativ puternică pe piețele financiare. Această ținere sub control a inflației lovește puternic în exporturile industrii manufacturiere care, încă o dată, se dovedește Cenușărea economiei britanice.

În materie fiscală, domnul Brown a pus de la început pe tapet obiectivele politicii sale: timp de doi ani va rămîne în limitele pe care conservatorii le-au impus cheltuielilor bugetare, specificând chiar o "regulă de aur", după care nici un împrumut nu va fi aprobat dacă nu este necesar pentru investiții publice. Cheltuielile curente se vor face din veniturile curente, în condițiile în care nu se va apela la o creștere a taxelor. Deși par supuse unor presiuni continue, mai ales în condițiile în care programele sociale au multe deficiențe care ar putea fi parțial remediate dacă Ministerul de Finanțe le-ar dedica mai multe fonduri. Nu pare a fi cazul prea curînd. Recent (4 iunie), *The Guardian* analiza surplusurile din buget și ce s-ar putea ameliora cu ele, îndemnîndu-l pe ministru finanțelor să "își deschidă punga". Este ușor de înțeles presiunea asupra lui dacă se ia în calcul, de asemenea, faptul că există milioane de (cum le zicem noi) "bugetari" care își văd astfel spulberate speranțele de a avea salariile mărite. Și astăzi într-un context în care

plățile în sfera privată, probabil ca în multe alte țări (inclusiv România), au luat-o cu mult înainte.

Ca un adevărat gospodar care a moștenit o casă cu datorii, Cancelarul (numit, din această cauză, "de fier") nu numai că încearcă o mai bună gestiune a ceea ce are, dar vrea să obțină și balanțe anuale favorabile timp de trei ani, astfel încît înaintea următoarelor alegeri bugetul să înregistreze un net surplus. El a reușit astfel, remarcă același *The Guardian*, să "împresioneze și pe cei mai neînduplați critici" prin determinarea cu care "a transformat Partidul Laborist în partid al bunei gestiuni financiare ('strong finance') menîndu-și, în același timp, credințele sale de partid de centru-stînga". *The Economist*, *The Times* și alte ziare naționale își exprimă uimirea și considerația în același timp prin fraze precum Gordon Brown se arată "mai ortodox decât patriarhul" (*The Economist*, 2 mai). Gordon Brown aplică ideile radicale ale doamnei Thatcher "în domeniul în care conservatorii nu au îndrăznit să calce" (*The Times*, 2 iunie). Impresia care reiese de aici este că un lucru nemaiauzit se întimplă cu finanțele britanice și cu gestiunea macroeconomică. Gordon Brown vrea să rupă cu nefastele cicluri inflație-deflație ale deceniilor trecute și cu o malignă vizionare pe termen scurt care a prevalat și care a fost, în parte, responsabilă de declinul economic britanic. Privit cu scepticism la început, în primul rînd pentru că venea dintr-un partid asociat tradițional cu cheltuieli bugetare nechibzuite, Gordon Brown este acum privit cu considerație: sub mîna lui, performanța finală pare la îndemînă. Dacă așa vor sta lucrurile, el va atinge un obiectiv care s-a dovedit mereu prea îndepărtat în cei 18 ani de guvernare conservatoare.

Ajunsă la capitolul Brown, majoritatea analiștilor remarcă faptul că ministru de finanțe a depășit cu mult ceea ce se aștepta, în general, de la partidul conservator, dar ei se opresc de la a caracteriza această rigoare "de dreapta" sau "de stînga". Ceea ce dovedește, cred eu, că "blairismul" poate să însemne ceva diferit, poate acoperi un etos și o vizionă politică bine individualizată, fără a fi căutate "la stînga", "la dreapta" sau pe o "a treia cale".

Reforme constituționale

Dacă pînă și în plan economic s-a dovedit că Noul Labour poate însemna ceva mai mult decât conservatorism bine prezentat, în plan politic ruptura este și mai accentuată. Nu este poate locul să insist, dar trebuie să amintesc suita de reforme constituționale și ale sistemului politic care nu au rămas, din fericire, doar la stadiul de lozinci electorale. Cea mai ambicioasă este, fără îndoială, redistribuirea de puteri către regiunile istorice ale Marii Britanii. Deja prin referendumuri anul trecut și anul acesta, populația locale au

aprobat constituirea de parlamente în Scoția și adunări legislative cu puteri mai restrînse în Țara Galilor și Irlanda de Nord. Lucrul acesta se întimplă în ciuda instinctului centralizator, după cum remarcă *The Economist*, al lui Blair care, în plus, beneficiază de o structură a administrației surprinzătoare de centralizată pentru un observator exterior. Este încă neclar în ce măsură acești pași nu sunt doar un început al unui lung și greu de imaginat proces de federalizare a Marii Britanii.

În analiza diverselor comisii parlamentare sunt și alte reforme cu consecințe imprevizibile pentru un sistem politic caracterizat prin tradiție și mai puțin prin inovație: reforma sistemului electoral la nivel național, reglementarea finanțării partidelor și a campaniilor electorale și – poate cel mai impresionant, atâtănd direct un templu al tradiției – reforma camerei superioare a Parlamentului – Camera Lorzilor.

Noul Labourism se definește, aşadar, printr-o reconsiderare radicală a poziției laburiste față de economia de piață și virtuțile sale. Într-unul din turneele europene (mai precis, în fața Parlamentului Franței, în luna martie), în care încercă să își vîndă produsul politic brevetat de el, Tony Blair pledă pentru o excludere a economiei din dezbatările ideologice. Preluarea "achizițiilor" thatcheriene în această sferă a dat temei acuzelor că partidul său nu ar fi decât un conservatorism "cu față umană". Dar, punând mai presus de orice stabilitatea macroeconomică și gestiunea exemplară a finanțelor publice, Tony Blair și Gordon Brown au marcat o ruptură clară nu numai cu practicile conservatoare, ci și cu o lungă tradiție de indecizie, prost management și intervenții politici-niste. Comentatorii cei mai sceptici sunt de acord că asistă la evoluții fără nici un precedent în istoria recentă a Marii Britanii. Cel puțin în plan politic și economic, sunt indicații că noul labourism poate fi considerat o construcție nouă, care merită și în continuare atenția analiștilor. Dacă nu s-a și întîmplat deja, experiența britanică va duce la o regîndire a conceptelor tradiționale de "dreapta" și de "stînga".

Reforme sociale

Poate că, în plan social, spațiul favorit al politicilor laburiste, vechea identitate a partidului se revelează mai pregnant. Nici vorbă. Cu cuferele bine îndesate, guvernul Blair ar fi putut declanșa o redistribuție sensibilă către categorii de populație și sectoare defavorizate: închisori, educație, sănătate, transport, asigurări sociale. Cu mai multe date la îndemînă, *The Economist* (2 mai) semnalizează o ușoară tendință în această direcție (bugetele laburiste au fost "mildly redistributive", spune revista), dar departe de ce ar fi făcut vechiul partid laburist. Prudența de care vorbeam înainte a făcut însă ca, în lipsa fondurilor,

vechile probleme să se agraveze. Închisorile devin din ce în ce mai pline și au intrat în atenția opiniei publice nu numai prin costurile în creștere pe care le presupun, dar și prin problemele de personal și de deliciență interioară tot mai dese. Înainte de alegeri, Noul Labour a promis că va reduce numărul de săptămîni în care o persoană trebuie să aștepte înainte de a fi operată sau tratată într-un spital din sistemul public. Tendința a fost inversă: liste de așteptare s-au lungit și lipsa de paturi disponibile a devenit o problemă națională. Se pare că liberalizarea învățămîntului gimnazial, de la sfîrșitul anilor '60, începe să-și arate părțile negative. Calitatea învățămîntului la acest nivel a scăzut atât de mult, încât guvernul a lansat mai multe programe naționale de alfabetizare obligatorie în matematică și literatură, de reducere a chiulului prin angajarea poliției în recuperarea micilor făptași de pe străzi etc. Profesorii au devenit suprasolicitați și nu sunt dispuși să-și asume noi sarcini fără retribuțiile meritate.

Reforma acestor sectoare, toată lumea este de acord, se impunea mai de mult. Conservatorii au început-o, dar nu au dus-o prea departe. Guvernul lui Tony Blair a preluat multe din vechile propunerile, dar a devenit clar că distribuția fondurilor către sectoarele bugetare necesită (ca și în alte țări europene) o regîndire din temelii. Determinarea noului lider de a modela substanțial politica britanică apare și din faptul că nu s-a dat în lătură (în fapt, nu prea avea de ales) de la a înfrunta o problemă extrem de complexă: reforma sistemului de asigurări sociale. Obiectivul? Nu numai punerea acestuia pe baze financiare sănătoase, ci și reducerea ponderii acestuia în buget pentru a putea finanța, cu economiile astfel obținute, reforma sanitară și a educației. Documentul consultativ publicat la sfîrșitul lunii martie ("New Contract for Welfare") a decepționat însă, nereușind să se ridice la așteptările pe care Blair însuși le-a fixat. În ciuda dorinței clar exprimate de a descuraja dependența de alocații, documentul, subliniază *The Economist* (28 martie), "evită deciziile cu consecințe majore". Reforma ar duce inevitabil la măsuri impopulare, și se pare că, în dorința de a prelungi "luna de miere", Blair a dat înăpoi de la o reformă globală. Trebuie să recunoaștem, așa cum o face majoritatea comentatorilor politici britanici, că doar aceste reforme sociale vor da seamă despre adevărată față a Noului Labour.

Lipsa unei reforme de structură nu înseamnă însă că, sectorial, guvernul nu încearcă o rezolvare a problemelor cu care se confruntă sectoarele bugetare. Cuvîntul de ordine, și în ceea ce privește educația și în ceea ce privește sistemul sanitar, este "eficiență". În obținerea ei și cu intenția de a aduce un aer de competiție capitalistă în aceste domenii aflate sub obâlduirea statului, guvernul britanic încearcă soluții

îndrăznețe, în care mai strecoară, cînd și cînd, aromă ale vechiului laburism. O cale de atacare a problemelor se regăsește sub sloganul "name and shame": o listare publică a școlilor și spitalelor în funcție de eficiență lor. Cele neficiente vor fi arătate cu degetul, fiind astfel forțate să-și revadă gestiunea dacă nu vor să fie dezertate de angajați și de "clienti", iar cele eficiente vor fi aplaudate și experiența lor reușită dată ca exemplu celor din coada clasamentului.

În același scop – de a crește eficiență – este și crearea de zone educaționale sau spitalicești experimentale (ceva asemănător inițiativă și în cadrul poliției), unde noi forme de gestiune să fie testate de populații mici, cu, în primul rînd, implicarea firmelor private. Recent, în fața acestei perspective, profesorii s-au îngrozit auzind exemplul american al unei școli preluate de un fabricant de săpunuri. Dar nu numai profesorii trebuie blamați pentru inertie. În ciuda unor clare dorințe de a experimenta și idei îndrăznețe, în sfera socială, Noul Labour se dovedește mult mai puțin radical decît în cea economică. Cîteva reforme liberale au fost complet abandonate, pentru ca recenta "School Standards Bill" (publicată în iunie) să indice o oarecare recentralizare și reintroducerea unui *curriculum național* (abandonat acum treizeci de ani) care sugerează o clară influență a laburismului de tip vechi.

Ca să conchidem acest capitol social, trebuie să spunem că ezitările, pașii înapoi și jumătățile de măsură proiectează o imagine mult mai modestă decît radicalismul vizibil în alte sfere. Dacă în cehiștuni economice, vechea gardă pare să fi cedat complet, în cehiștuni sociale direcția politiciilor nu este încă decisă nici măcar în interiorul partidului de guvernămînt. Este împedeșită că pe acest tărîm se va arăta cel mai bine cît de nou și de îndrăzneț este "noul laburism".

III. Izbinzi și eșecuri diplomatică

Irlanda de Nord

Acordul de pace din Irlanda de Nord semnat în aprilie și aprobat prin referendum pe 22 mai 1998 nu reprezintă, nici el, o pură izbinză laburistă. Negocierile intercomunitare au fost inițiate de John Major, premierul conservator, în urmă cu trei ani, iar documentul final se inspiră consistent din Documentul-Cadru propus spre dezbatere atunci. Nu se pot face presupuneri despre cînd s-ar fi ajuns la un acord sub conservatori. Este clar însă că ocazia era prea frumoasă pentru Tony Blair pentru a nu își pune în valoare calitățile deabilom de stat. El și Mo Mowlam, secretarul de stat pentru Irlanda de Nord, au știut să

navigheze cu abilitate printre obstacolele de durată (precum neîncrederea mutuală între cele două comunități din Irlanda de Nord: unioniștii protestanți, care doresc păstrarea provinciei în Regatul Unit, și naționaliștii catolici, dorincii de a se uni cu Republica Irlandeză) și cele circumstanțiale (precum crimele care au minat continuu procesul de pace). Puneri la colț simbolice ale celor care se dovedeau a mai păstra încă legături cu grupări teroriste, dar mai ales transformarea Sinn Fein-ului, din acoperire politică pentru temuta armată irlandeză (IRA), în partid politic prezentabil, au permis aducerea la masa negocierilor a tuturor grupărilor implicate pînă atunci în violențe, dar care au aderat la principiul central al discuțiilor, de încetare completă a focului și terorii. O determinare similară împărtășită de conducerea Republicii Irlandeze, presiunea subtilă dar constantă a Statelor Unite și medierea abilă a senatorului american George Mitchell au format cadrul diplomatic favorabil unui rezultat pozitiv. Este greu de măsurat contribuția singulară a lui Tony Blair, dar faptul că a fixat un termen-limită, stabilind un calendar pentru referendum și alegeri, și și-a amînat concendiul pentru a da greutate maratonului de 48 de ore de negocieri din Vinea Mare (motiv pentru care acordul este numit adepost "Good Friday Agreement") arată gradul de interes personal pe care îl avea în rezolvarea acestei probleme. Documentul semnat la Stormont a fost aprobat prin referendumuri separate atât la nordul, cât și la sudul frontierei irlandeze.

Acordul este însă numai începutul procesului de pace. El se bazează pe principiul că soarta Irlandei de Nord trebuie decisă de locuitorii săi. Atât Marea Britanie, cât mai ales Republica Irlandeză, au avut de făcut modificări substanțiale care să asigure cadrul juridic acestui principiu. Astăzi însemnat ca Republica să renunțe la orice pretenții teritoriale asupra provinciei din nord. Soarta Irlandei de Nord va fi debătută și decisă într-o adunare legislativă pentru care s-au făcut alegeri la 25 iunie (rezultatele erau necunoscute la data scrierii acestui articol). Alte structuri transfrontaliere vor lega și mai strîns nordul și sudul Irlandei, iar un consiliu irlandezo-britanic va fi creat pentru a include Irlanda în rețea de provincii a Marii Britanii.

Este împedeșită că părțile să intre deosebit de obiectivele lor tradiționale: unioniștii au obținut ca apartenența Irlandei de Nord la Regatul Unit să nu fie pusă în discuție și ei reprezintă, încă, o majoritate în provincie. Liderul principalului partid politic unionist (Ulster Unionist Party), David Trimble, pare, de altfel, a fi viitorul premier al provinciei. Dar trecutul recent de violență al IRA și perspectiva de a trebui să gestioneze provincia alături de reprezentanții ei politici îi face pe unioniști să se teamă de viitorul apro-

piat. În rîndurile lor s-a înregistrat și cea mai mare opoziție la acord în timpul recentului referendum. Temerei lor este sporită de faptul că acordul prevede eliberarea treptată din închisoare a multor teroriști naționaliști, în cadrul unui mai larg proces de reconciliere, dar este mai puțin clar modul în care se va face dezarmarea diverselor milii care sănătățind gata să reia atentatele.

Această ultimă problemă a marcat recent și primul dezacord între cele două mari partide britanice (laburist și conservator), după un sprijin solidar și o campanie comună în favoarea unui "Da" acordului. Guvernul a respins amendamentele conservatorilor la o lege privind Irlanda de Nord, care ar fi dorit să condiționeze eliberarea prizonierilor de un control mai strict al grupărilor paramilitare. Respingeră era justificată de faptul că termenii acordului nu mai punau fi schimbări și că orice amenințare serioasă a pacii va pune imediat capăt procesului gradual de eliberare.

Sondajele de opinie și prezența masivă la urne în ziua referendumului arată că populația este în general dorință să se pună capăt anilor de incertitudine și teroare și că privește cu încredere înțelegerea la care s-a ajuns. Satisfacția pare mare și în tabăra catolicilor, căci, în ciuda prezenței lor minoritare în provincie, speră să poată aduce cele două Irlande tot mai aproape una de alta. Perspectiva de a-l avea pe Gerry Adams ca premier al provinciei, deși îndepărtată, nu este privită ca împlauzibilă. S-a observat că naționaliștii catolici au o creștere demografică mai mare decât a protestanților, astfel că o inversare a raportului de forțe în provincie este posibilă în viitorul apropiat. Chiar și așa, perspectiva rămîne, totuși, îndepărtată, deoarece Sinn Fein, partidul lui Adams, a fost și a rămas și în recentele sondaje al doilea partid în preferințele electoratului catolic din Irlanda de Nord. Primul este partidul condus de John Hume, Social Democratic and Labour Party (SDLP), care a participat de la început la negocierile de pace și are un trecut parlamentar mai lung și mai curat. John Hume este, de altfel, considerat a fi la originea procesului pornit cu cinci ani în urmă și încheiat cu acordul de la Stormont. Cu toate acestea, mai ales de cînd IRA a renunțat la violență, Sinn Fein a redus substanțial distanța electorală între el și SDLP. Sunt convins că viața politică a provinciei și lucrările noului parlament vor atrage toată atenția analiștilor politici, obișnuindu-pînă acum doar cu atenție și contra-atenție. Deși pornit, viitorul pașnic al provinciei rămîne, totuși, umbrit de multe temeri și necunoscute.

Prezența internațională a Marii Britanii

Succesul major din Irlanda de Nord a fost trecut rapid în contul personal al lui Tony Blair, care s-a

văzut dintr-o dată înzestrat cu toate calitățile diplomatice necesare arbitrajii în conflicte de durată și de proporții. Imediat după acordul de la Stormont, liderul britanic a încercat o relansare a procesului de pace din Orientalul Mijlociu. Spre deosebire de ministru său de externe, Robin Cook, care, fiind prea direct, a transformat turneul său în Israel într-o catastrofă, Tony Blair a preferat o inițiativă modestă, în care a lăsat locul central Statelor Unite. Nu se poate spune însă că inițiativa lui – întîlnirea celor doi lideri, Yasser Arafat și Benjamin Netanyahu, de la Londra, din 4 mai, cu Madeleine Albright – ar fi avut consecințe semnificative. Comparația între primul-ministrul și ministru său de externe trimite însă spre o altă problemă care riscă să submineze angajamentele europene ale Marii Britanii.

Din ianuarie și pînă în iunie 1998, Marea Britanie a deținut președinția Uniunii Europene. În turneul său în Orientalul Mijlociu, Robin Cook reprezenta UE și dădea voce unui punct de vedere european, pentru că ar fi mult să se vorbească de o politică externă comună, aşa cum prevede Tratatul de la Maastricht. De fapt, aici rezidă problema. În situațile conflictuale mondiale ale ultimelor șase luni, Marea Britanie a stat mult mai adesea alături de Statele Unite (vezi criza irakiană din februarie) decît de partenerii ei europeni care au luat, în multe ocazii, poziții diferite. Or, acest lucru a subminat tentativele și așa firave de constituire a unei politici exterioare comune la nivelul Uniunii Europene. Contrastul și decepția sănătății mai mari cu cît, așa cum am spus, Marea Britanie a fost la cîrma afacerilor europene din ianuarie, moment marcat cu mare tam-tam. Atunci, la gara Waterloo din Londra, Tony Blair proclama, cu un aer triumfal, că, sub noua guvernare laburistă, țara care s-a dovedit atât de reticentă și neîncrezătoare în construcția europeană, va începe să-și afirme și în plan european un "strong leadership". Euroentuziasmul și intențiile mari cu privire la modificarea agendei europene s-au dezumflat însă treptat, pentru ca, la sfîrșit, președinția britanică să fie considerată, cel puțin în raport cu propriile obiective, un eșec.

Un paradox relevant pentru poziția Marii Britanii în Europa a fost sesizat în cazul unui eveniment european crucial: lansarea monedei unice. Lansarea propriu-zisă va avea loc la 1 ianuarie 1999, dar summit-ul din 1-3 mai curent de la Bruxelles a avut rolul de a sublinia în mod public și solemn țările participante la acest ambicios proiect. După cum se știe, Marea Britanie a decis să amîne aderarea la moneda unică pentru încă cel puțin patru ani și o va face numai dacă lansarea se dovedește un succes și aderarea regatului prezintă nete avantaje. Răjiunile economice pentru a nu adera imediat au vizat, în special, o neconcordanță în ciclul de afaceri al economiei britanice față de cel al marilor economii continentale. Dar,

fără îndoială, răjiunile politice au fost cele care au primat. În primul rînd, este vorba de aceeași politică de "wait and see", prin care Marea Britanie și-a acordat mereu licență de a rămîne neimplicată în procesele cruciale de integrare pe continent, pentru a adera numai atunci cînd avantajele pentru ea devin incontestabile. Această licență a avut și are costurile ei, pentru că regatul a fost și va fi nevoie să adopte reguli și practici la o cîrcoare negociere nu a participat. Pînă de curînd, poziția distanță față de construcția europeană avea temeiul într-o opinie publică recunoscută ca anti-europeană, dar acest lucru nu mai este valabil de cel puțin două decenii. Că moneda unică este o chestiune extrem de serioasă și cu implicații majore asupra suveranității unui stat, astă nu o contestă nimeni, dar există date că populația, ca să nu mai vorbim de lumea afacerilor, este pregătită deja pentru un nou experiment european, care oricum va afecta o economie cuplată strîns la cele de dincolo de Canal.

Trebue recunoscut, în finalul acestui paragraf, că noua guvernare laburistă are, totuși, un alt discurs despre Europa și o atitudine mult mai deschisă față de procesele europene decît au avut conservatorii ultimilor ani. Ezitările europene ale acestora din urmă au minat serios unitatea partidului și au contribuit la pierderea alegerilor din 1997. În intenția de a fi coerent, noul lider conservator, William Hague, a campat pe o poziție atât de anti-europeană încît colaboratorii ai săi și eminenți membri ai parlamentului s-au retrăs din partid sau au trecut de-a dreptul la laburiști.

Chiar și cu dorință sinceră de a fi în miezul problematicii europene, Tony Blair și partidul său nu au reușit să lase o amprentă asupra evoluției Uniunii Europene așa cum ar fi dorit, cu excepția notabilă poate de a fi insistat și atras atenția asupra îndepărtării periculoase a "Europei" de cetățenii săi. Partidul eșec se datorează atât anumitor incoerențe (vezi politica externă europeană), unor cereri nepotrivite (de a participa la Consiliul Monetar al celor 11 participanți la lansarea monedei unice, deși a decis să rămînă în afara procesului), pregătirii defectuoase a unor momente-cheie (precum cel în care s-a negociat aspru cine va fi viitorul șef al Băncii Centrale Europene), dar mai ales lipsei (cronice) de credibilitate în angajamentul serios și definitiv în afacerile europene.

Incheiere

Așa cum am sugerat la începutul articolului, schimbările de substanță pe care noul partid le putere în Marea Britanie le are în vedere să întoarcă de o amplă campanie de îmbunătățire a imaginii atât a propriului partid, cât și a țării. După cum se remarcă în mod obișnuit, în politică imaginea contează, lucru atestat, în cazul lui Blair, în modul prin care a cîștigat alegerile anul trecut. Succesul de imagine este incon-

testabil în cazul propriului partid, dar astă mai ales pentru că politicile sale, determinarea și voința sa politică au demonstrat, dacă se poate spune așa, că este vorba de un "alt", nou și modern, Partid Laburist.

Campania de imagine nu mai are însă același succes cînd este vorba de întreaga țară, ea căpătind nu de puține ori acente rizibile. "Cool Britania!", logo-ul sub care este lansată campania promotională menită să atrage (în special) investitori străini și să schimbe pre-judecățile care asociază Marea Britanie cu o țară încleiată în tradiție, a fost întors pe toate părțile de presa britanică. Este drept că Anglia, ca și celelalte provincii, respiră, prin tinerețe, inovație și îndrăzneală, o modernitate insuficient recunoscută. Dar a căuta simboluri îndoelnic și mesaje-cheie care să redea, simplificat, complexitatea unei națiuni este, așa cum remarcă *The Economist* (Bagehot, 4 aprilie), "un spectacol ambarasant", dacă nu o "fixație" care jignește "inteligenta" celor cărora li se adresează.

Un simbol al acestui spectacol "ambarasant" este Domul Mileniului, o construcție uriașă în sud-estul Londrei, menită să marcheze venirea anului 2000 printr-o mare expoziție a creativității britanice. În ciuda costurilor, a dificultăților financiare în care s-a zbătut și încă se mai zbate, și a atacurilor continue din partea presei, laburiștii au preluat cu entuziasm un proiect conservator în imensa lor campanie de imagine. Dorința de a avea cea mai mare cupolă din lume rimează mai degrabă cu marile proiecte franceze prin care statul de peste Canal și-a arătat, înțotdeauna, forță și prezență, decît cu o națiune căreia îi repugnă gigantismul. Dar noul guvern vrea să schimbe Marea Britanie, la figurat, dar și la propriu, înălțind, acolo unde se poate, simboluri ale "noului laburism" și ale "Britaniei moderne". Pentru cineva obișnuit cu imense "Case ale poporului", exclamația megalomanică a lui Blair cu ocazia încheierii construcției cupolei (la 22 iunie), prin care își afirma dorința ca Domul "să ofere cea mai marează zi de pe pămînt ('the greatest day on earth') în anul 2000" sună nu numai rizibil de pompos, dar și de rău augur.

LAURENTIU STEFAN-SCALAT – traducător. A absolvit Facultatea de Științe Politice și Administrative, Universitatea București; își pregătește masteratul în sociologia și politică societății moderne la Universitatea din Cambridge. Cercetător la Institutul pentru Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. A publicat articole și eseuri în *Polis și Sfera Politicii*.

În avangarda științei politice

Pentru Dan Pavel, problema teologicopolitică¹ reprezintă "cea mai formidabilă provocare istorică adresată răjiunii umane. Modernitatea s-a născut ca o încercare culturală de a răspunde cu mijloace politice și teologice crizei majore intervenită ca urmare a prăbușirii lumii antice (în forma imperiului roman) și a impactului moral al creștinismului. Modernitatea începe de fapt odată cu Evul Mediu timpuriu, iar iluminismul nu este decît o formă de răspuns întîrziată – nu neapărat cea mai fericită – la acea criză [...] această monstruoasă coaliție a condus către o formă calitativ superioară a barbariei, cea de legitimare a neobarbariei, prin inventarea unui fundament ideologic. Unul care a condus la excluderea din umanitate a unor mari grupări de oameni, cele care nu se potriveau sau negau prin simpla lor existență noua croială experimentală".² Așadar, totalitarismul și barbaria "modernă" (experimentat în formele sale extreme, Holocaust și Gulagul) își au originea în falsificarea, relativizarea sau anularea unor mari paradigmă teologice, etice și filosofice, nu doar sociale și/sau economice. Astfel, pornind de la oximoronul antic "Kalokagathia", treând prin Nietzsche ("Dumnezeu a murit") și Dostoievski ("Dacă Dumnezeu nu există, totul este permis"), "înlocuirea unui principiu transcendent mai întîi cu unul trancendental, iar apoi cu un principiu immanent a fost sursa multă interioare a condiției umane și a transformării mediului său social (chiar biologic, ba chiar cos-

* Dan Pavel, *Etica lui Adam. Sau de ce rescriem istoria* (București: Editura DU Style, 1995); *Cine, ce și de ce? Interviuri despre politică și ale tabuuri* (Iași: Editura Polirom, 1998)

doi prestigioși oameni de cultură care l-au avut "sub lupă" pe Dan Pavel, riscul major este că riscă să fie prost înțeles.

În analiza societății românești ar mai trebui menționate criticele pe care Dan Pavel le face permanent (vezi revista *Privirea*) stilului de abordare a complexelor fenomene ale tranzitiei de către formatorii de opinie din România, "analiștii politici", clientii permanenți ai talk-show-urilor și editorialiștii, demascând și denunțând modul fals al acestora de a ridică și analiza evenimente, probleme, fenomene. De altfel, ultima sa carte (*Cine, ce și de ce. Interviuri despre politică și alte tabuuri*, apărută anul acesta la editura Polirom) se dorește și o demonstrație despre cum se realizează un dialog jurnalistic competent, respectiv interviul, o reacție la "valorile de sporovălii, de viitoruri de vorbe... o formă mediatică de reproducere a mecanismelor culturii de tip parohial și dependent" (p. 9). Privită în ansamblu, această carte conține și ea un punct original, și anume faptul că relevă prin ordină așezării interviurilor și presărarea la începutul fiecărui capitol a cîte unui scurt comentariu-analiză evoluția intelectuală postrevoluționară a lui Dan Pavel.

Traseul urmat de autor ar putea lăsa loc unei interpretări a unei evoluții intelectuale și spirituale de tip inițiatic. De la statul socio-profesional de somer, "îmi dădusem demisia de la vechiul meu serviciu (redacțiile revistelor *Amfiteatru* și *Viața studențescă*)", lucru ce semnifica eliberarea de trecut și întuneric, trecind prin atmosferă entuziasă a zilelor Revoluției și efervescentă de început de drum la 22, "scăpat de sub orice control și făcând ce voiam la revistă" (p. 18), ca jurnalist, trecând, alături de avangarda societății civile românești renăscute, "ghedesistii", prin dezamăgirea pricinuită de faptul că "deja securiștii lui Ceaușescu, deveniți securiștii lui Iliescu, începuseră antrenarea maselor populare împotriva intelectualilor" (p. 79) și pînă la vizitele în America,

ce îi vor schimba felul de a vedea lumea și politica.

Analizând pe scurt (din motive de spațiu) evoluția bibliografică a lui Dan Pavel, ea a început prin publicarea abstractului *Bibliopolis. Eseu asupra metamorfozelor cărții* (Cartea Românească, 1990), o călătorie mentală imaginară prin universul bibliografic și semantic-semiotic, pornind de la metafora antică a "lumii ca o carte și a cărții ca o lume", o carte a cărei cheie hermeneutică fusese descoperită la vremea citirii ei doar de Constantin Noica și Adrian Marino, ajungem la "manifestul etic" *Etica lui Adam...*, un manual de descendere în infernul trecutului pentru înțelegerea Răului, ca purgatoriu necesar reconstrucției democrației liberale, și acum la *Cine, ce și de ce?...*, carte apropiată de ceea ce în SUA se numește "page back" (destinată publicului larg) și în care Dan Pavel ne dezvăluie o parte din viața și evoluția sa profesională de după decembrie 1989, în paralel cu evoluția societății românești.

NOTE:

1. Pavel, "De ce eșuează revoluțile totalitare și conspirațiile", *Sfera Politicii*, nr. 54, 1997.
2. De altfel, teza de doctorat a lui Dan Pavel (recent susținută la Universitatea din București, sub îndrumarea prof. Gheorghe Vlăduțescu) dezbată și ea problema teologicopolitică. Lucrarea se numește *Teodiceea anselmiană, teodiceea thomistă – o cercetare comparată și, desigur, este de așteptat să fie publicată, având în vedere că prof. Vlăduțescu spunea despre ea că va deveni "o lucrare de referință în studiul filosofiei Evului Mediu".*
3. Adrian Marino, op. cit., p. 186.
4. Vladimir Tismăneanu, *Balul mascat. Un dialog cu Mircea Mihăies*, Iași, Polirom, 1996, p. 77.

Sebastian HULUBAN

Democrație autentică în România interbelică?

După lucrarea lui Armin Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien* (München, 1986), cea mai solidă monografie consacrată Mișcării legionare, istoriografia germană produce o nouă lucrare fundamentală* consacrată unei probleme înrudite: viața parlamentară în România sub domnia regelui Carol al II-lea.

În cercurile de specialitate, tînărul cercetător Hans-Christian Maner era cunoscut prin lucrarea sa de licență dedicată metamorfozei cunoscute de acul de la 23 august 1944 în istoriografia comună din România. Ea îl recomanda pe autor drept un cercetător foarte bine documentat, mergînd pînă la texte de circulație restrînsă, și cu un remarcabil simț analitic.

Aceste calități se regăsesc amplificate de dimensiunile noii sale investigații având, de această dată, ca obiect un subiect de însemnatate majoră în istoria contemporană a României: activitatea parlamentară în ultimii ei ani de existență.

Investigarea problemei – și a perioadei – prezintă două mari dificultăți. Mai întîi, nu există arhive ale partidelor politice din perioada interbelică. Odată cu instaurarea regimului comunist și cu lichidarea partidelor și a organizațiilor democratice, arhivele acestora – atîtea căte au mai

* Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940). Demokratie in autoritären umfeld*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997 (Südosteuropäische Arbeiten, 101).

Volumul este alcătuit din două mari părți, precedate de

existat în perioada 1947-1948 – au fost confiscate de autoritățile comuniste și, deocamdată, soarta lor este necunoscută. Cercetătorul dispune, în schimb, de fonduri documentare, de întindere și valoare egală, ale unor personalități politice din perioada interbelică (în primul rînd regale Carol al II-lea, mai ales fondul Casa Regală, deosebită de actele personale ale suveranului), precum și ale unor instituții, îndeosebi Direcția Generală a Poliției, Ministerul Propagandei Naționale etc.

Din nefericire, aşa cum a constatat și autorul însuși, "în ciuda asigurărilor primele anterioare de la autorități cu răspundere, cercetarea a fost asociată cu numeroase piedici. Dorința de democratizare și de deschidere aleargă mai repede decît procesul concret. Munca de arhivă nu este acum, ca și înainte, un lucru de la sine înțeles" (p. 21).

Cea de-a doua mare dificultate este generată de vastitatea și complexitatea temei alese. Dacă investigația vieții parlamentare nu se mărginește la simpla înregistrare și analiză a alegerilor și dezbatelor parlamentare, dacă ea este privită – aşa cum a făcut și autorul – ca o sinteză a forțelor social-politice ale țării și a confruntărilor dintre ele, atunci perimetruul problematic se largeste considerabil, iar cercetarea parlamentarismului devine, practic, istoria vieții politice a societății românești. Este ceea ce a făcut Hans-Christian Maner și în aceasta rezidă valoarea excepțională a cărții sale.

două capitoare introductive privind, primul – istoriografia, izvoarele, formularea problemei și principiile metodice, iar cel de-al doilea – situația politică din România în perioada premergătoare revenirii în țară a printului Carol (care renunțase la calitatea sa de prinț moștenitor, în 1925).

Prima parte a cărții este dedicată sistemului politic în deceniul 1930-1940, atenția autorului îndreptîndu-se asupra relațiilor dintre monarh și partidele politice, cu toate peripețiile acestor raporturi, care au evoluat de la conlucrare la confruntare, sfîrșind cu lovitura de stat din februarie 1938, care a pus capăt sistemului democrației parlamentare și a instituit regimul autoritar al regelui Carol al II-lea.

A doua parte a cărții prezintă activitatea Parlamentului într-un foarte larg context istoric, care urmărește ramificațiile acestor activități în confruntările dintre concepțiile despre organizarea statului: "statul țăranesc", sistemele corporatist și dictatorial, în structurile social-economice ale țării, în variațiile înregistrate de triunghiul monarh-govern-parlament.

Sistemul parlamentar din România anilor '30 a cunoscut o perioadă de criză, ale cărei rădăcini coboară încă înainte de primul război mondial, cînd viața politică românească a fost dezbinată de principiul "Dați-mi guvernul și vă dau parlamentul" sau, în formularea lui Petre P. Carp – "În România nu există guverne parlamentare, ci parlemente dependente de guvern" (p. 504).

Această realitate nu s-a modificat după desăvîrșirea unității naționale. Autorul subliniază corect că, în ultimă instanță, Constituția din 1923, celebrată ca un superlativ al democrației, a îngăduit continuarea vechilor practici anterioare adoptării ei, iar legea electorală din 1926, care a intro-

dus "zestrea guvernamentală", acordată partidului care obținuse 40% din voturi, a oferit partidului aflat la cîrma țării un mijloc eficient de a-și asigura puterea.

Hans-Christian Maner este primul istoric care utilizează în studiul istoriei contemporane a României conceptul lui Harry Eckstein "internal war" (folosit de istoricul american Paul E. Michelson în volumul său *Conflict and Crisis. Romanian political development, 1861-1971*, New York, Londra, 1987), dar pe care autorul nu îl înțelege în sensul literal de "război intern", ci, în spiritul teoriei lui Eckstein, ca o gamă variată de formele de confruntare dintre deținătorii puterii și pretendenții ei, mergînd de la manifestații la ciocnire violentă (vezi pp. 27-28).

Viața politică românească a fost dominată de apriga comparație dintre partide pentru a accede la putere, o competiție atât de înverșunată, încât a făcut să eșuzeze orice încercare de constituire a unui guvern de uniune națională și a dus, în anumite momente, jocul politic într-un impas total.

Acest sistem, minăt de criză, a fost amenințat din două direcții: regale Carol al II-lea, participantul conducerii autoritare, și Mișcarea legionară, expresie a frustrărilor generației tinere, dispusă să recurgă la mijloace violente pentru a-și lovi adverșarii.

Alegerile din decembrie 1937, cu cea mai scăzută participare – 66,1% – din consultările electorale (p. 247) și cu rezultatul lor neconcludent (nici un partid nu a obținut 40%) au precipitat instaurarea formulei autoritare doară de suveran.

Hans-Christian Maner spulberă, aşadar, imaginea idilică a unei societăți democratice în România interbelică: în nici o țară – constată el – starea excepțională nu a existat, cu excepția unor mici

întreruperi, atât de mult timp în vigoare, ca în România" (p. 528). "În nici un stat influență monarhului asupra corpurilor legiuioare nu a fost atât de mare ca în România" (*ibidem*). "În nici un stat din Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est nu s-a cîrmuit atât de mult timp cu un sistem exclusiv formal" (p. 529).

Într-o epocă aflată sub semnul insituirii regimurilor dictatoriale de extremă dreaptă sau stîngă, fragilă și imperfectă, democrația din România nu putea rezista asaltului totalitar.

Cartea lui Hans-Christian Maner realizează o amplă frescă a vieții politice românești, de la actorii jocului politic la curentele de gîndire și soluțiile oferite de elitele tradiționale și contestării generației tinere, hotărâtă să înfăptuiască "schimbarea la față" a României.

Istoricul german relevă cărențele regimului democratic din România, ele însese reflex al structurii economice și sociale a țării.

Ne îngăduim să susținem că ampla investigație desfășurată de Hans-Christian Maner confirmă opinia ziaristului american Cyrus Sulzberger, vizitator al României în 1939: "Dacă vreodată o țară a meritat o revoluție, ea a fost România de atunci". Din nefericire, aşa-zisa revoluție de după cel de-al doilea război mondial a fost o formă a ocupării sovietice, mai întîi, a dictaturii unei nomenclaturi național-comuniste, apoi, care a agravat considerabil deficiențele și carenențele politico-morale ale societății românești, însăși corect în cartea prezentată aici.

**Laurentiu
CONSTANTINIU**

GEORGE VOICU
Pluripartidismul - o teorie a democrației

București, Editura All, 1998
pag. 330, preț neprecizat

Lucrarea de față este un studiu, o carte de referință ce se înscrie cu succes în seria celor ce caută să explice unele teorii ale democrației. "Cartea politică" a lui George Voicu detaliază poate una dintre cele mai controversate teorii ale democrației - pluripartidismul.

De la protopartid, partid la sistem și sisteme de partide, cartea explică printr-o teoretizare riguroasă a conceptelor și printr-o analiză (și de ordin sociologic) a procedeeelor, toate entitățile (pro și contra) cîmpului politic, dinamicii și ordinii interne ale acestuia.

Caracterul democratic al unui partid conținează în totalitate sistemul, modul de scrutin și mai apoi regimul. Interacțiunea condițiilor sociale, culturale, economice, constituționale, de drept electoral este iminentă și benefică/positivă pentru o societate ale cărei structuri democratice sunt solide.

Cartea propune teme de reflecție ce vizează domeniul partidelor politice, caracterizat de trăsături, funcții, clasificări și relații.

Cititorului i se propune o "carte instrumentar" ce urmărește să dezvolte

și să clarifice curiozitatea acestuia în materie de partide politice. Autorul, cu experiența unei persoane avizate, cu rafinamentul "spectatorului angajat", creionează toate detaliile științifice în obiectul acestei teorii politice - pluripartidismul.

FLAVIUS JOSEPHUS
Istoria războiului iudeilor asupra romanilor

prefață de Răzvan Theodoreescu, traducere de Geneli Wolf și Ion Acsan, cuvînt asupra ediției și note explicative de Ion Acsan București, Editura Hașefer, 1997
preț neprecizat

Martor al înfringerilor evreiești în fața forței copleșitoare a Imperiului Roman, care i-a înfruntat și nimicit patria, Josephus Flavius face o istorie contemporană, în sensul cel mai strict al cuvîntului.

Apreciat de către unul din gînditorii patristici drept "cel mai celebru evreu din timpul său", exaltator al iudaismului, Josephus Flavius a fost în același timp produsul unui sincretism cultural, admirînd greco-romanițatea și forța Imperiului Roman.

Cartea merită atenția cititorilor români, fiind o mărturie a Antichității, mai precis din timpul

războiului iudeilor asupra romanilor.

FRIEDRICH A. HAYEK
Capitalismul și istorică

Texte de T.S. Ashton, L.M. Hacker, W.H. Hutt, B. de Jouvenel - editate și cu o introducere de F.A. Hayek

Traducere de Dragoș Aligică și Sorin Ioniță

București, Editura Humanitas, Seria "Societatea Civilă", 1998
pagini 180, preț neprecizat

Volumul coordonat de F.A. Hayek și apărut în 1954 a avut la fiecare reeditare sau traducere soarta marilor cărți: a fost apărat și atacat cu egală pasiune, dar nu a lăsat pe nimeni indiferent.

Capitalismul și istorică demontează - pe baza unor texte de T.S. Ashton, L.M. Hacker, W.H. Hutt, B. de Jouvenel - o concepție adînc înrădinată în opinia comună, o "axiomă" pe care generații întregi și au înșușit-o din manuale. Este vorba despre vizionarea dickensiană potrivit căreia în Anglia "capitalismului primitiv" era o vale a plîngerii, plină de fabrici mohorite în care erau exploatați la sînge muncitorii, alungați de industrializare din raiul societății agrare tradiționale și aruncați în măhalalele marilor orașe. Ca atare, autorii volu-

mului propun o imagine complet nouă: Revoluția industrială a inițiat "cercul virtuos" al creșterii economice bazate pe consumul de masă, principalii săi beneficiari fiind, pentru prima oară în istorie, oamenii de rînd. Tocmai această imagine impune cartea de față atenției cititorului.

ANTHONY STORR
Freud

Traducere din engleză de Vlad Russo, Colecția "Maeștrii spiritului"

București, Editura Humanitas, 1998
preț neprecizat

Cărțile colecției "Maeștrii spiritului", adresîndu-se atât studentului, cât și nespecialisului dornic de inițiere, au calitatea de a fi concise, obiective și clare.

Anthony Storr, psihiatru și analist, profesor de psihiatrie la Oxford, a folosit, în realizarea acestei cărți surse de documentare de prim ordin: corespondența marelui psihanalist (îndeosebi cu Jung), mărturii ale contemporanilor, studii critice fundamentate publicate în spațiul anglo-saxon. Monografia sa este structurată după mariile teme ale psihanalizei, alcătuirea tripartită a psihicului, dinamica inconșcientului, principiile terapeutice, psihanaliza ca hermeneutică.